TEFSİR FAALİYETİNDE MODERN BİLİME YAKLAŞIM MESELESİ: EVRİM TEORİSİ ÖRNEĞİ

Hasan Can ATEŞ

Doktora Tezi
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE
2024
Her Hakkı Saklıdır

T.C
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Hasan Can ATEŞ

TEFSİR FAALİYETİNDE MODERN BİLİME YAKLAŞIM MESELESİ: EVRİM TEORİSİ ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE

ERZURUM-2024

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Graduate School of Social Sciences

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum **"TEFSİR FAALİYETİNDE MODERN BİLİME YAKLAŞIM MESELESİ: EVRİM TEORİSİ ÖRNEĞİ"** adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

x Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay,** patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

25.11.2024

Aslı ıslak imzalıdır

Hasan Can ATEŞ

---

* **LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

.....

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü tezle ilgili **patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda**, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE danışmanlığında, Hasan Can ATEŞ tarafından hazırlanan bu çalışma 22 / 11 / 2024 tarihinde savunulmuş ve Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Yusuf ÇELİK İmza: Aslı ıslak imzalıdır

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE İmza: Aslı ıslak imzalıdır

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Mehmet GÖKTAŞ İmza: Aslı ıslak imzalıdır

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Murat SARIGÜL İmza: Aslı ıslak imzalıdır

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Mahmut SÖNMEZ İmza: Aslı ıslak imzalıdır

Aslı ıslak imzalıdır
Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **IV**
ABSTRACT ..... **V**
KISALTMALAR DİZİNİ ..... **VI**
ŞEKİLLER DİZİNİ ..... **VII**
GÖRSELLER DİZİNİ ..... **VIII**
ÖNSÖZ ..... **IX**
GİRİŞ **1**
I. ÇALIŞMANIN AMACI **1**
II. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ VE PLANI **2**
III. ÇALIŞMANIN KAPSAMI **3**
IV. KONU İLE İLGİLİ LİTERATÜR HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME **4**

BİRİNCİ BÖLÜM
TEFSİR ARAŞTIRMACISININ MODERN BİLİME YAKLAŞIMINDA TEMEL İLKELER

1.1. BİLİMSEL BİLGİDE KESİNLİK: BİLİMSEL BİLGİNİN DEĞİŞME İHTİMALİ MESELESİ **6**
1.2. KESİN BİLGİYE ULAŞMANIN YOLLARI **7**
1.2.1. Havâss-ı Selîme (Sağlıklı Duyular) 7
1.2.2. Haber-i Sâdık (Doğru Haber) 8
1.2.2.1. Mütevâtir Haber 8
1.2.2.2. Peygamberliği Delillerle Aşikâr Olan Elçinin Getirdiği Haber 9
1.2.3. Akıl 10
1.2.3.1. Akıl-Nakil Çatışması İddiaları ve İsabetli Tavır 10

İKİNCİ BÖLÜM
KUR'AN-I KERİM'DE İNSANIN YARATILIŞI

2.1. ALLAH TEÂLÂ HER ŞEYİ YARATANDIR **13**
2.2. MAHLUKAT BAŞIBOŞ DEĞİLDİR **16**
2.3. KUR'AN-I KERİM'DE HZ. ÂDEM ALEYHİSSELÂM **17**
2.3.1. Yaratılışı 17

2.3.2. İlk İnsan ve İlk Peygamber Oluşu 22
2.3.3. Halifeliği ve Meleklerin Sordukları Soru 27
2.3.4. İsimlerin Öğretilmesi 29
2.3.5. Secde Emri 32
2.3.6. Hz. Havva'nın Yaratılışı 35
2.3.7. Cennete Yerleşme ve Yasak Ağaç 37
2.3.8. İlk Dönemdeki Evlilikler Meselesi 39

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
EVRİM İDDİALARI VE BİLGİ DEĞERİ

3.1. EVRİM'İN TANIMI 43
3.2. EVRİMİN MÜDÂFİİ: CHARLES DARWİN, DARWİNİZM VE NEODARWİNİZM 44
3.3. EVRİMİN İDDİASI: EOA (EVRENSEL ORTAK ATA) 46
3.4. EVRİMİ İSPAT MESELESİNDE TÜM TARAFLARIN KABUL EDEBİLECEĞİ BİR KAİDE 48
3.5. EVRİMİ İSPATLAMAYAN SÖYLEMLER 49
3.6. EVRİMİ İSPAT İÇİN ÖNE SÜRÜLEN ARGÜMANLAR 51
3.6.1. Biyocoğrafya 51
3.6.2. Türler Arası Benzerlikler 58
3.6.2.1. Şeklî Benzerlikler 58
3.6.2.2. Embriyo Benzerlikleri 62
3.6.2.3. Genetik Benzerlikler 67
3.6.2.4. Endojen Retrovirüsler (ERVler) ve Nanog Pseudogenleri 70
3.6.3. Körelmiş Olduğu Varsayılan Yapılar 77
3.6.4. Fosiller 79
3.7. EVRİM HAKKINDA GENEL BİR DEĞERLENDİRME 88
3.8. İSLAM DÜNYASINDA EVRİM YAKLAŞIMLARINA BİR BAKIŞ 91
3.9. EVRİM HAKKINDA İSABETLİ TAVIR: YANILTILMAYI KABUL ETMEMEK 98

SONUÇ **101**
KAYNAKÇA **103**
ÖZGEÇMİŞ **117**

ÖZET

DOKTORA TEZİ

TEFSİR FAALİYETİNDE MODERN BİLİME YAKLAŞIM MESELESİ: EVRİM TEORİSİ ÖRNEĞİ

Hasan Can ATEŞ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE

2023, 117 sayfa

Jüri: Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE
Doç. Dr. Yusuf ÇELİK
Doç. Dr. Mehmet GÖKTAŞ
Doç. Dr. Murat SARIGÜL
Doç. Dr. Mahmut SÖNMEZ

İlahiyat araştırmacılarının karşılaştığı günümüz tefsir meselelerinden birisi, evrim teorisine nasıl yaklaşılması gerektiği sorusudur. Bilimsellik adına savunulan bu teorinin tefsir faaliyeti esnasında nasıl yorumlanması gerektiği sorusuna doğru bir cevap vermek için konuyu yeterli miktarda bilmek gerekmektedir. evrimin tarifi, iddialarının ve argümanlarının tespiti, bu argümanların ne ölçüde ikna edici olduğunun ortaya konması akademik dünya için bir ihtiyaç olmaktadır. Öte yandan bu araştırma faaliyeti esnasında tek taraflı bir okuma yapılmaması; argümanlar hakkında hem evrim yanlılarının hem de evrim karşıtlarının görüşlerinin mukayeseli bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda hazırlanan çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde bir tefsir araştırmacısının bilime ve bilgiye nasıl bakması gerektiği, bilgiye ulaşmanın ve iddiaları ispatlamanın temel ilkeleri özetlenmeye çalışıldı. İkinci bölümde Kur'an-ı Kerim'in gerek Kâinatın gerekse insanın yaratılışı ile ilgili olarak verdiği haberler incelendi. Üçüncü bölümde ise evrim teorisinin tanımı, iddiaları ve belli başlı argümanları incelendi. Her bir argüman hakkında tarafların ne söylediği ortaya konarak bu söylenenlerin bilimsel değeri incelendi. Yapılan karşılaştırmalı incelemelerde, evrim iddialarının bilimsel olarak temellendirilemediği sonucuna varıldı.

Anahtar Kelimeler: Bilim, Tefsir, Yorumlama, Yaratılış, Evrim.

ABSTRACT

Ph. D. DISSERTATION

THE ISSUE OF APPROACHING MODERN SCIENCE IN TAFSIR ACTIVITY: THE EXAMPLE OF THE THEORY OF EVOLUTION

Hasan Can ATEŞ

Advisor: Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE

2023, 117 pages

Jury: Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE
Assoc. Prof. Dr. Yusuf ÇELİK
Assoc. Prof. Dr. Mehmet GÖKTAŞ
Assoc. Prof. Dr. Murat SARIGÜL
Assoc. Prof. Dr. Mahmut SÖNMEZ

One of the contemporary tafsir issues faced by Ilahiyat researchers is the question of how to approach the theory of evolution. Providing a correct response to the inquiry of how this theory, advocated in the name of science, should be interpreted in the context of Tafsir necessitates a thorough understanding of the subject. Defining evolution, identifying its claims and arguments, and assessing the persuasiveness of these arguments are imperative for the academic realm. Moreover, this research endeavor should avoid being one-sided; both the perspectives of proponents and opponents of evolution should be analyzed comparatively. The study devised for this purpose comprises three sections. The first section seeks to succinctly outline how a tafsir researcher should perceive science and knowledge, along with the fundamental principles of acquiring knowledge and substantiating claims. The second part scrutinizes the messages in the Holy Qur'an concerning the creation of the universe and human beings. In the third part, the definition, claims, and principal arguments of the theory of evolution are examined. The scientific merit of each argument is evaluated by presenting the viewpoints of the involved parties on each argument. The comparative examinations concluded that the claims of Evolution could not be scientifically justified.

Key Words: Science, Commentary, Interpretation, Creation, Evolution.

KISALTMALAR DİZİNİ

Bkz.	Bakınız
Vb.	Ve benzeri
B.	İbn
Hz.	Hazreti
Çev.	Çeviren
Haz.	Hazırlayan
Nşr.	Neşreden
Sf.	Sayfa
Thk.	Tahkik
V.	Vefatı
Vd.	Ve diğerleri
y.y.	: Yayın evi yok
t.y.	: Tarih yok

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 3.1. Embriyo Fotoğrafları 65
Şekil 3.2. Haeckel'in Embriyo Çizimleri..... 66
Şekil 3.3. Ara Form Fosillerinin Mantığına Dair Bir Kıyaslama 83

GÖRSELLER DİZİNİ

Görsel 3.1. Solda: bir köpek balığı. Sağda: bir yunus balığı. Fotoğrafı paylaşan evrim yanlısı kaynağa göre bu iki canlı birbirleriyle yakın akraba olmadıkları hâlde "inkâr edilemez" şeklî benzerlikler taşımakta, bu benzerlikler ortak atadan kaynaklan**ma**maktadır. 60

Görsel 3.2. Aynı evrimci kaynağa göre yunus balıklarının soy ağacı. Bu anlatıya göre koyun ve deve gibi çift toynaklı canlı türleri bile yunus balıkları ile yakın akraba iken köpek balıkları uzak akraba durumundadır. 60

Görsel 3.3. Solda bir uçan sincap. Sağda ise bir şeker planörü. 61

Görsel 3.4. Evrim Anlatısına Göre Balina İle İnsan Arasındaki Benzerlik, Bu İki Canlının Aynı Atadan Geldiklerini gösterir. 61

Görsel 3.5. Kambriyen Patlamasının Canlılık Tarihi İçindeki Yeri. 81

Görsel 3.6. Darwinci Anlatıma Göre Türlerin ve Soyağaçların Meydana Çıkışı 84

Görsel 3.7. Fosil Verilerine Göre Türlerin Ortaya Çıkışı 85

Görsel 3.8. Darwinist Tahminlere Göre Filumların (Canlıların Sınıflandırılmasında Kullanılan Bir Sınıf Adı) Meydana Çıkış Süreci. 85

Görsel 3.9. Fosil Verilerine Göre Filumların Ortaya Çıkışı 86

Görsel 3.10. Görseldeki Düz Kısa Çizgiler Somut Fosil Verilerini Gösterirken, Kambriyen Öncesi Dönemde Görülen Küçük Daireler evrim Teorisinin Varsayımını Gösterir. 86

ÖNSÖZ

Rahman ve Rahîm Allah'ın adıyla.

İnsanoğlunun dünya hayatındaki temel isteklerinden biri, kendi geçmişi hakkında bilgi sahibi olmaktır. Allah Teâlâ; nereden gelip nereye gittiği öğrenmek isteyen insana peygamberler göndermiş, vahiy indirmiştir. İndirilen vahiyler, insanın deney ve gözlem yapamadığı geçmişi hakkında birçok bilgi vermektedir. Vahiy denilen muazzam nimetin kıymetini bilip bilmemek ise yeryüzündeki imtihanımızdır.

İnsanlığın ve tüm canlılığın tarihi hakkında kati bilgi verme iddiasında bulunan fikirlerden biri evrim teorisidir. Tüm canlı türlerinin tek bir ortak kökenden geldiği iddiasını merkeze alan bu fikir, bilimin gösterdiği kesin bir hakikat olarak sunulmaktadır. Bu sunumun tabii bir sonucu olarak da ilahiyat alanında çalışan akademisyen ve araştırmacıların önüne evrim ile ilgili meseleler soru olarak çıkmaktadır. Soruları salt tahminle değil de bilgi ve vukufiyetle inceleme ihtiyacı, bizi bu doktora araştırmasına sevk eden etkendir.

Takriben 160 yıl önce ortaya çıktığını söyleyebileceğimiz evrim iddiaları o günden bugüne ciddi tartışma konusu olagelmiştir. Mevzubahis tartışmalarda bir çok araştırmacı karşı tarafın ne dediğini anlamadan cevap verme hatasına düşmekte, bu durum da ilmî tavır takınmayı engellemektedir. Bilim ve tarih gibi kavramlarla iç içe olan bir meselede söz söyleme yetkisini kendisinde gören kişinin her iki tarafı (evrimi savunanlar ve reddedenleri) dinlemesi ve iyice anlaması beklenir. Olması gereken budur, ama pratikte bu usul ve adaba ne kadar uyulduğu bir soru işaretidir.

Yaptığımız araştırmada gayemiz, muhatap olduğumuz evrim fikrini önce doğru bir şekilde anlamak, sonra da doğru bir şekilde kavradığımız bu fikre nasıl yaklaşmamız gerektiğini tespittir. Biyoloji bilimi verileri açısından evrimin ne olduğu, ne iddia ettiği, bu iddialarını neye dayandırdığı ve bu argümanların ne ölçüde ciddi olduğu sorularına cevap vermek için çalışmaktayız. İlgili argümanları incelerken hem evrim yanlılarının hem evrimi kabul etmeyenlerin söylemlerini incelemeye önem vermekteyiz. Bu üslupla hazırladığımız tezin, evrim meselesini biraz daha ayrıntılı incelemek isteyen araştırmacılara fayda sağlamasını temenni ederiz.

Danışman hocam Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE'ye teşekkürlerimi arz ederim. Tezimize katkı sağlayan Tez İzleme Komitesi üyeleri Doç. Dr. Yusuf ÇELİK ve Doç. Dr. Mehmet GÖKTAŞ ile tez savunma jürimde yer alan Doç. Dr. Mahmut SÖNMEZ ve Doç. Dr. Murat SARIGÜL hocalarıma teşekkürlerimi arz ederim. Yoğun mesailerine rağmen zaman ayırarak fen bilimleri alanında değerli görüşlerini benimle paylaşan Doç. Dr. Kasım TAKIM ve Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Çağrı KURT Hocalarıma teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca büyük desteklerini gördüğüm ebeveynime, aileme ve danıştığım tüm saha uzmanı hocalarıma ziyadesiyle müteşekkirim.

Erzurum – 2024 **Hasan Can ATEŞ**

GİRİŞ

I. ÇALIŞMANIN AMACI

Bu araştırmanın amaçları 3 maddede özetlenebilir:

1. Evrim teorisinin epistemik statüsünü anlamak: Bilimsel faaliyet dâhilinde olsun ya da olmasın, her iddianın bir *epistemik statü*sü vardır. *Epistemik Statü* tamlaması ile; iddianın kesin gerçek sayılmaya ne kadar yakın olduğu, şüpheyle karşılanmasının mümkün olup olmadığı meselesini kastediyoruz.

Bazı iddiaların epistemik statüsü *kesin gerçek* seviyesine ulaşmıştır ve bu noktadaki bir iddiayı reddetmek inat ve inkârcılık olarak değerlendirilir. Dünyanın küre oluşu, iki kere ikinin dört ettiği, bir zamanlar Selçuklu diye bir devletin var olduğu gibi bilgiler/iddialar buna örnek getirilebilir. Öte yandan; Fâtih Sultan Mehmed'in zehirlenerek öldürüldüğü iddiası ile Konstantiniyye'yi fethettiği iddiası kabullenme durumu açısından bir değildir. Birinci iddiayı şüpheyle karşılamak anlaşılabilir bir hâldir. İkinci iddiayı ise aklı başında hiç kimse şüpheli görmez. Aynı dönemle ilgili iki iddia arasındaki bu kesinlik farkına, *epistemik statü farklılığı* denebilir.

Bu araştırmamız, evrim teorisinin epistemik statüsünü anlamayı hedeflemektedir. Evrim gerçek midir? Evrimin temel iddiası olan ortak ata tezi gerçeğin ta kendisi, bir olgu olarak isimlendirilebilir mi? Yüzde yüz kesin doğru olan bir iddiadan mı bahsetmekteyiz? Eğer böyle bir kesinlikten bahsetmeyeceksek, evrimin epistemik statüsünü *makul şüphenin üstünde* gibi nispeten daha mütevazı bir konuma yerleştirebilir miyiz? Evrim iddiasını ortaya atan ve savunan düşünürler, bu fikri makul şüphe sınıfına koyabileceğimiz yeterli delil sunabilmiş midir? Sunabilmiş olsun ya da olmasın, bu fikrin/iddianın bilgi değeri nedir? Çalışmamız bu sorulara cevap bulmayı amaçlamaktadır.

2. Bu statünün tefsir faaliyetinde nasıl yorumlanması gerektiğini anlamak: Elbette evrimin epistemik statüsünü bir tefsir çalışmasında işlememiz sebepsiz değildir. Yaratılış ile ilgili ayetleri doğru bir şekilde anlamak ve insanlığa güzel bir şekilde anlatmak için bilimdeki son gelişmeleri isabetli bir şekilde tahlil etmek gerektiğini düşünüyoruz. Yaratılış konusu ile ilgili görülen teori ve iddialar elbette kitlelerin aklına soru olarak takılıp tefsir araştırmacılarının önüne gelecektir/gelmektedir. Bu suallere

tutarlı ve faydalı cevaplar verebilmek için İslami ilimler câmiasında bir kısım araştırmacıların ilgili konuları derinlemesine araştırması, kör nokta bırakmayan bir ihata çabasına sahip olması elzemdir. Biz de bu çalışmamızda evrim meselesinin yaratılış ile ilgisini derinlemesine anlamayı hedefliyoruz.

3. Bilim-din ilişkisinde nasıl bir tavır takınılacağı meselesinde somut neticelere varmak: Evrimi bir örnek vaka olarak kullanıp, din-bilim ilişkisinde esas alacağımız kıstasları ortaya koymak bu araştırmanın hedefidir. Modern çağın özelliklerinden biri, bilimin süratli ve büyük bir ilerleme kaydetmiş olmasıdır. Bu ilerleme, Allah Teâlâ'nın üzerimizdeki nimetlerinden biridir. Nimetin nıkmete (cezaya) dönmemesi için o nimetin nasıl kullanılacağı hususunda temel ilkelerin belirlenmesi, dengeli ve tutarlı bir yaklaşımın inşası elzemdir. Bir yanda bilimi ehl-i küfre ait bir şey olarak vehmetmek, öbür yanda bilimi kabulleneyim derken bilim adamlarının her sözünü tartışılmaz hakikat zannetmek karşımıza çıkabilecek iki aşırılık çeşidi olarak durmaktadır. Çalışmamız, bu iki uç arasında vasat ümmet olabilmek için dikkat edilmesi gereken temel ilkeleri anlama çabasıdır. Bu teorik ilkelerin pratikteki karşılığı ise evrim teorisi örneği üzerinden incelenmektedir.

II. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ VE PLANI

Sosyo-psikolojik etkisi olan ve kitlelerin yönelişlerini etkileyebilen bir fikir olarak evrimi inceleyen bu araştırmada, tartışmanın tüm taraflarını **bizzat kendilerinden** dinlemeyi esas kabul ettik. Evrimi kabul ya da reddeden taraflardan birini görmezden gelmek gibi gayr-i ilmî hareketlerden sakındık. Her bir tarafın kendi içindeki ton farklılıklarını, nüanslarını da göz önünde bulundurmaya gayret ettik. Mesela evrime inananların tümü aynı şeyi iddia etmemektedir; birçoğu evrimi kesin bir hakikat olarak görse de bazıları daha az iddialı davranmakta, evrimin bilgi değerini *makul şüphenin üstünde* ifadesiyle tanımlamaktadır. Bunun yanında evrim fikrini kabullenilebilir bulduğu hâlde insan evrimini istisna edenler vardır ki bu düşüncenin evrimcilik olarak görülüp görülemeyeceği şüphelidir. Hakeza evrimi reddeden kesimler de tek tip değildir. Bazıları canlı türleri arasında bir dönüşümü tümden reddederken diğer bazıları bunu mümkün görmekte, ama bu vakayı tüm canlılığa teşmil etmeye karşı çıkmaktadır. Yine bazıları canlı türleri arasında dönüşümü (makroevrim) reddederken, evrimcilerin mikroevrim olarak isimlendirdiği tür içi değişimleri kabul etmektedir. Hülasa; evrimi

inceleyen bir araştırmada bu nüsansların gözden kaçırılmasının sonucu menfi etkileyeceğini daima göz önünde bulundurduk.

İlahiyat alanında yaptığımız bu araştırmada biyoloji mütehassıslarının görüşlerine yoğun bir şekilde başvurduk. Bir yandan fen bilimleri alanındaki çalışmaları incelerken öbür yandan muhtelif biyologlarla gerek yüz yüze gerekse telefon vb. yollarla istişareler yaptık.

Disiplinler arası istişareler bu çalışmanın yönteminde önemli bir yer tuttu. Sadece evrim yanlısı ya da sadece evrim karşıtı biyologlara danışmak gibi tavırlara girmedik. Birbirine zıt kişilerin görüşlerini alıp karşı görüşte olan kişilere ulaştırdık, yorumlarını sorduk. Hatalı argümanları bu yolla tespit etmeyi hedefledik.

Çalışmada hadis metinlerini araştırırken sunnah.com sitesinden çokça faydalandık. Ayet mealleri verilirken büyük oranda kuranvemeali.com sitesindeki Diyanet Vakıf Meali metnini esas aldık.

III. ÇALIŞMANIN KAPSAMI

Araştırmamızın hangi mevzulara odaklandığının daha iyi anlaşılması için, işlenen ve işlenmeyen meseleleri kısaca belirtmek isabetli görünmektedir. Öncelikle hangi konuların çalışmamızda kapsam dışı tutulduğu belirtilmelidir.

- Evrim kavramının biyoloji dışında kullanıldığı anlamlar işlenmemektedir. Zira bir tefsir problemi olarak karşımıza çıkan konu, evrimin lügat değil ıstılah manasıdır. Dolayısıyla evrim kelimesinden kastımız biyoloji biliminde kullanıldığı anlamıdır. Günlük hayatta evrim kelimesi ile kastedilen ‘değişim, dönüşüm’ vb. anlamlar çalışmamız ile ilgili değildir.
- Biyolojik evrim iddiasına benzer fikirlerin, İslam tarihinde daha evvel savunulup savunulmadığı meselesi çalışmamızda işlenmemektedir. İşlediğimiz mesele, modern çağda ‘evrim teorisi’ adı altında sunulan fikirdir.
- Ateizm eleştirisi araştırmamızın konusu değildir. Çalışmamızın mevzuu ateizm değil, ateizmin propagandası esnasında gündeme sık sık gelen evrim iddialarının biyolojik ve İslami açıdan tahlilidir.

Çalışmamızda nelerin kapsam dışı olduğunu özetledik. Nelerin kapsam dâhilinde olduğunu ise şöyle hulasa edebiliriz:

- Tefsir faaliyeti esnasında evrimle ilgili meselelere nasıl yaklaşmalıyız?
- Biyolojik açıdan evrim nedir, iddiaları nelerdir, bu iddialarını neye dayandırarak sunmaktadır?
- Bilimsel açıdan evrim iddialarının ilmî bir kıymeti var mıdır?

IV. KONU İLE İLGİLİ LİTERATÜR HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Bir buçuk asırdan fazla bir süre içinde evrim hakkında çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bu süreçte farklı görüşlerden şahıslar çok sayıda kitap, makale vb. telif etmiş, bilgisi olan-olmayan herkes konu hakkında rahatça konuşmuştur. Araştırmaya başlamadan önce evrim hakkında geniş bir literatür taraması yaptığımızda; mesele hakkında kaliteli-kalitesiz çok sayıda çalışma bulunduğu ama buna rağmen konu hakkında yeni bir araştırmanın gerektiği kanaatine vardık. Zira daha önce yazılan bazı çalışmalar ilmî kaliteden mahrumdu. İlmî kaliteyi tutturmuş olan kimi çalışmalar da çok kısa tutulmuş, bazı mühim konulara temas edilmemişti. Geniş çaplı bazı araştırmalar da eski tarihli olduğu için güncel bilimsel gelişmelerden bahsetmemekteydi. Her hâlükârda yeni bir çalışma yaparak biyolojik verileri İlahiyat dünyasına taşımayı faydalı gördük.

Bir buçuk asırdan fazla bir süre içinde evrim hakkında çok sayıda eser kaleme alınmış olsa da bu eserlerin tamamını zikredip değerlendirmek, çalışmamızın boyutları açısından mümkün değildir. Onun yerine konu ile ilgili belli başlı bazı çalışmaları kısaca değerlendirmek isabetli görünmektedir:

-Yusuf ALTUNBAŞ tarafından hazırlanmış olan "*Kur'an'da İnsanın Yaratılışı ve Evrim Teorisi*" isimli yüksek lisans tezi[1] evrimi yeterince incelememektedir. Çalışmada; İslâm dünyasında önceki devirlerde yaşamış bazı mütefekkirlerin görüşleri ele alınmakta, bu görüşlerin evrim fikrine benzeyip benzemediği tetkik edilmektedir. Mamafih Darwin'le gündeme giren ve günümüz itibariyle tartışılan modern dönem evrim teorisi ve argümanları derli toplu bir şekilde ele alınmamıştır.

[1] Yusuf Altunbaş, *Kur'an'da İnsanın Yaratılışı ve Evrim Teorisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2006.

-Mustafa FURKAN imzasıyla hazırlanan "*Kur'an'da İnsanın Yaratılışının Çağdaş Tefsirler ve Modern Bilimler Açısından Karşılaştırılması*"[2] tezinde evrim teorisine yönelik herhangi bir kısım bulunmamaktadır. Modern ilimleri konu edinen üçüncü bölümdeki alt başlıklarda bu nazariyeden eleştirel bir üslupla bahsedilmiş olsa da ilmî açıdan ayrıntılı denebilecek yeterli bir değerlendirme yapılmamıştır.

-Shoaib Ahmed MALİK (Şuayb Ahmed Mâlik) tarafından kaleme alınan "*Islam and Evolution, Al-Ghazālī and the Modern Evolutionary Paradigm*"[3] adlı çalışma evrim meselesini kelam açısından incelemektedir. Bu eser evrim argümanlarını ciddi ve mukayeseli bir şekilde incelememektedir. Kitapta evrimin argümanlarını ele alan başlık sadece 7 sayfa tutmaktadır.[4]

-Ahmet ÖZDEMİR'e ait "*Kur'ân ve Bazı İslam Âlimleri Açısından Yaratılış ve Evrimci Görüş*" adlı bir makale mevcuttur.[5] Mamafih bu makalede, modern dönemdeki evrim teorisinin temel tezleri ve argümanları hakkında teferruatlı bir inceleme yapılmamaktadır.

-Melikşah SEZEN tarafından yazılan "*Eşref-i Mahlûkâtı Anlamak Kur'ân-Evrim Münasebetinde Usûlî Hatalar*"[6] adlı kitap, evrim meselesini geniş bir şekilde incelememektedir. Onun yerine, evrim hakkında inceleme yapan araştırmacılara öneriler sunan kısa bir eser hüviyetindedir. Bu önerilerden faydalandığımızı belirtmek isteriz.

---

[2] Mustafa Furkan, *Kur'an'da İnsanın Yaratılışının Çağdaş Tefsirler ve Modern Bilimler Açısından Karşılaştırılması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2019.

[3] Shoaib Ahmed Malik, *Islam and Evolution Al-Ghazālī and the Modern Evolutionary Paradigm*, Routledge, New York 2021.

[4] Bkz. Malik, *Islam and Evolution*, 32-38. Bu 7 sayfanın 4'ü açıklamalı resimlerden oluşmaktadır.

[5] Ahmet Özdemir, "Kur'ân ve Bazı İslam Âlimleri Açısından Yaratılış ve Evrimci Görüş", *Bitlis İslamiyat Dergisi*, Haziran 2020, 2(1), 61-76.

[6] Melikşah Sezen, *Eşref-i Mahlûkâtı Anlamak Kur'ân-Evrim Münasebetinde Usûlî Hatalar*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2021.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEFSİR ARAŞTIRMACISININ MODERN BİLİME YAKLAŞIMINDA TEMEL İLKELER

1.1. BİLİMSEL BİLGİDE KESİNLİK: BİLİMSEL BİLGİNİN DEĞİŞME İHTİMALİ MESELESİ

Evrim tartışmalarında isabetli bir tutum geliştirebilmek için önce bilimsel bilginin kesinliği meselesi aydınlatılmalıdır. Neticede evrimin iddiası bilimsel bilgi formatında sunulmakta, bu fikir bize bilimin ortaya koyduğu bir teori olarak sunulmaktadır. Birçok evrimci bu fikrin kesin bir hakikat olduğunu, bilim ne kadar ilerlerse ilerlesin bu hakikatin değişmeyeceğini söylemektedir. Bu kişilere göre bilimde kesinlik bulunur ve evrimin iddiaları da buna bir örnektir.

İçinde bulunduğumuz durumda bazı sorular sormalıyız: Bilimde kesin hakikat diye bir şey olur mu? Sürekli yenilenen, gelişen, eski iddialarından vazgeçerek birikimli bir şekilde ilerleyen bilim 'kesin gerçek' diye bir şey sunabilir mi? Eskiden çok iddialı görülen birçok bilimsel bilgi bugün çürütülüp terk edilmiş iken, yeni bir veriye kesinkes inanmak doğru mu? Özetle; bilimde kesinliğe yer var mı?

Sorduğumuz sorulara verilmesi gereken cevap evet olmalıdır; bilimde kesinlik vardır. Zira bazı bilimsel verilerin değişebileceğini savunmak mümkün değildir. Dolayısıyla 'Bilimde kesinlik olmaz' anlamında kurulan cümleler isabetli olmamaktadır.

'Bilimde her şey ama her şey değişmeye açıktır' diyen biri dahi dünyanın düz olabileceğini, hücre diye bir şeyin olmadığını, iki kere ikinin beş edeceğini söyleyemez. Binlerce yıl da geçse bu bilgiler değişmeyecektir. Dolayısıyla bilimin sürekli değişime açık olduğu, bilimde kesin inanca yer olmadığı gibi söylemler vakıa ile çelişmektedir.

Bilimde her şeyin şüpheli olduğunu iddia etmek bir aşırılık olduğu gibi, bilim dünyasında revaç bulmuş tüm fikirlerin kesin hakikat olarak görülmesi de aşırılıktır. Bir araştırmacının görevi bilim adına sunulan tüm söylemleri 'bilime göre şu iş şöyledir' üslubunda savunmak değil, 'bilim adamları bu görüşü neye dayandırıyor? Nasıl

ispatlıyorlar? Bu bilgiye hangi yoldan ulaşmışlar?' sorularını sorabilmektir. Bu noktada, bilimsel olsun-olmasın *bir bilgiye ulaşmanın yolları* başlığı açılmalıdır.

1.2. KESİN BİLGİYE ULAŞMANIN YOLLARI

Gerek günlük hayatımızda gerekse ilmî çalışmalarımızda birçok bilgiyi kesin kabul etmekte, tüm mühim işlerimizi o bilgiler üzerine inşa etmekteyiz. Bu bilgilere ulaşırken hangi vasıtaları kullandığımızı belirlememiz gerekiyor. Zira bir bilgiye karşı kabul, red ya da şüphe seçeneklerini kullanırken aslında bu vasıtalara göre hareket ediyoruz.

Biyolojiyle ilgili olsun-olmasın hayatımızda bazı şeyler hakkında kesin bilgiye ulaşabildiğimiz bir gerçektir. Bu gerçek karşısında sorulması gereken şu: Bilgiye nasıl ulaşıyoruz? Bu ameliye esnasında hangi vasıtaları kullanıyoruz?

Bilgiye ulaşmanın yollarını anlamak istediğimizde karşımıza temelde üç madde çıkmaktadır:

1. Havâss-ı selîme (sağlıklı duyular)
2. Haber-i sâdık (doğru haber)
3. Akıl[7]

Sayılan maddelerin üçü de tüm insanları ilgilendirmektedir. Zira inat ve tekebbür durumları haricinde bu vasıtaları görmezden gelmek mümkün değildir. Dolayısıyla ilgili maddeler hakkında açıklayıcı bilgiler vermeyi gerekli görüyoruz:

1.2.1. Havâss-ı Selîme (Sağlıklı Duyular)

İnsanların taşıdığı beş duyu *havâs* (الحواس) olarak isimlendirilir. Bu duyular hastalık vb. arızalara uğramadığı sürece *havâss-ı selîme* /الحواس السليمة olarak adlandırılır ve evrensel bir bilgi kaynağı mahiyeti alır.[8]

---

[7] Ebû Muhammed Nûruddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr es-Sâbûnî, *el-Bidâye fî usûli'd-Dîn Mâtürîdiyye Akaidi* (çev. Bekir Topaloğlu), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005, 17 (Arapça kısım); Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî, *Şerhu'l-akâidi'n-nesefiyye*, (thk. Üstaz Ali Kemal), Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, Beyrut t.y., 29.

[8] Sâbûnî, *el-Bidâye,* 17 (Arapça kısım); Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî, *Şerhu'l-akâidi'n-nesefiyye*, İdâratu's-Sıddîk Dâbil, Gucerat 1439/2018, 59 (dipnot). Bundan sonra Teftâzânî'nin *Şerhu'l-akâid*'ine yapılan atıflarda –ilave bir açıklama yoksa- bu baskı esas alınmaktadır.

Cisimlerin yere düştüğü bilgisini, yer çekimi kanunu ile ilgili hiçbir şey okumamıza gerek kalmadan biliriz. Bu bilgiye bizi ulaştıran vasıtamız havâss-ı selimedir. Bilim yayınlarında 'deney ve gözlem'den bahsedildiğinde havâss-ı selîmeden bahsedilmiş olmaktadır.

1.2.2. Haber-i Sâdık (Doğru Haber)

'Doğru' ya da 'yalan' diye niteleyebildiğimiz sözlere haber denir.[9] İkinci şık kapsamında, yalan içerikli haber elbette bilgi kaynağı olamaz. Mamafih doğru/sâdık vasfına sahip bir haber bilgi kaynağıdır.[10]

Günlük hayatta ciddiye alınan haberlerin bir kısmı az da olsa şüphe içermektedir. Bir kısmının ise doğruluğunda şüphe olmayıp bu haberler kesin hakikat sıfatındadır. Şüphesiz ve kesin hakikat mevkiinde olan haberleri iki başlık altında inceleyeceğiz: 1) Mütevâtir haber 2) Peygamberliği ispatlanmış olan elçinin getirdiği haber.[11]

1.2.2.1. Mütevâtir Haber

Aynı yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan bir topluluğun aktardığı habere *mütevâtir*, bu özelliğe sahip aktarma olayına da *tevâtür* denir.[12] Bu, sadece beş duyu ile algılanabilen olaylarda geçerlidir. Duyularla gözlemlenemeyen olaylar ya da fikirler hakkında geniş kitlelerin ittifak etmesi tevâtür değildir.[13]

Bir örnek vermek gerekirse şöyle diyebiliriz; filan idarecinin gelecekte başarılı biri olacağına dair dünyanın tüm sosyal bilimcileri söz birliği etseler dahi, bu söz birliği tevâtür olarak isimlendirilemez. Zira ortada duyularla gözlemlenmiş bir şey yoktur, geniş kitleler bir haber üzerine değil bir fikir üzerine ittifak etmiştir. Yanlış bir fikir üzerine ittifak etmek ise hem mümkün hem de vakidir. Buna mukabil Fatih Sultan Mehmet adıyla meşhur bir liderin bir zamanlar yaşayıp İstanbul'u fethettiği iddiası bir haberdir ve mütevâtirdir. Zira bu iddia duyularla algılanan bir muhtevaya sahiptir.

---

[9] Teftâzânî, *Şerhu'l-akâid*, 69-70; Sezen, *Eşref-i Mahlûkâtı Anlamak*, 21.
[10] Teftâzânî, *Şerhu'l-akâid*, 69.
[11] Teftâzânî, *Şerhu'l-akâid* (Dâru İhyâ), 32-34.
[12] Teftâzânî, *Şerhu'l-akâid*, 70-71.
[13] Teftâzânî, *Şerhu'l-akâid* (Dâru İhyâ), 33.

Günlük hayatta birçok bilgi mütevâtir haber yoluyla öğrenilir. Hiç görmediğimiz bir kıtanın varlığından emin olmamızı sağlayan şey medyada gördüğümüz videolar değil mütevâtir haberdir. Zira o videolarda gösterilen toprakların o kıtaya ait olduğunu da haber-i sâdık yoluyla biliyoruz. Yine hiçbirimiz Roma diye bir devletin varlığını arkeolojik kazılar yaparak öğrenmedik. Bu bilgiyi nesilden nesile geniş kitlelerin aktara geldiği mütevâtir haber ile öğrendik. 'Ben sadece gördüğüme inanırım' diyen insanlar dahi kendi hayatlarında birçok mütevâtir haberi tartışılmaz gerçek olarak kabullenmekte, sadece bunun adını koymamaktadır.

Her zaman olduğu gibi günümüzde de bilimsel çalışmanın bel kemiği tevâtür olgusudur. Bu bilgi vasıtasını bir an yok farz edecek olsak tüm çalışmalar akamete uğrar. Mesela tüm dallarda her bilim adamı hücre ve DNA'nın varlığına gönülden inanır. Mamafih bu bilim adamları hücre diye bir şeyin varlığını ilk defa laboratuvarda öğrenmiş değildirler. Ekseriya ilkokulda fen bilgisi derslerinde öğrenmişler, yıllar boyunca DNA'yı görmeden DNA hakkında bilgi toplamışlardır. Henüz mikroskop kullanmamış, hücreyi gözüyle görmemiş sayısız insanın hücre diye bir şeyin varlığını bu kadar kesin bir şekilde bilmesinin sebebi, mütevâtir haberdir. Aklı başında hiç kimse 'mikroskop sahibi oluncaya kadar hücrenin varlığından şüphe edeceğim' demez.

1.2.2.2. Peygamberliği Delillerle Aşikâr Olan Elçinin Getirdiği Haber

Haber-i sâdık kavramının ikinci başlığı resulün haberidir.[14] *Haber-i Rasûl* tamlamasıyla anabileceğimiz bu başlık, peygamber olduğu mucize ve deliller ile sâbit olan zatların Allah'tan getirdiği haberi konu almaktadır.

Peygamberlik iddiasında bulunan bir insan, bu iddiası için gerekli delilleri – hayatı, amelleri ve sözleri ile- sunduğunda onun hak nebi oluşu anlaşılır. Akıl, bu zatın getirdiği haberlerin kati birer hakikat olduğunu söyler. Hak bir nebinin getirdiği bilgiler öznel değil nesnel verilerdir. Akli açıdan kati hüccet mevkiindedir. O nebinin verdiği haberler hem inanç hem bilgidir.

[14] Teftâzânî, *Şerhu'l-akâid* (Dâru İhyâ), 34-35.

1.2.3. Akıl

Akıl kelimesi sözlükte engellemek ve bağlamak gibi anlamlara gelir. Istılahta ise "İnsanı diğer canlılardan ayıran ve onu sorumlu kılan temyiz gücü, düşünme ve anlama melekesi" şeklinde tarif edilmektedir.[15]

İnsanoğlu bazı bilgileri salt akıl yoluyla kendi nefsinde bulur. Mesela bir şeyin parçasının, o şeyin bütününden daha küçük olduğunu kendiliğimizden biliriz. Bu bilgiyi aklımız bize söyler; herhangi bir araştırma sonucu elde etmemişizdir. Aklın verdiği bazı bilgiler ise çalışmaksızın değil, çalışarak ve kafa yorarak elde edilir. Bu tarz bilgilere istidlâlî ilim denir.[16]

Akıl kavramıyla ilgili olarak zihne gelebilen *ilham* hususuna da temas etmek gerekir. Bazı kullar örnek hayatlarıyla mü'minlerin sevgisini kazanmışlar, kendilerinin sâlih ve veli oldukları yönünde bir hüsnüzan oluşmuştur. Bu kişilerin kalplerine gelen ilham ve keşf gibi hâlleri inkâr etmenin bir anlamı olmadığını düşünüyoruz. Hakk Teâlâ dilerse bazı kullarına bu nevi keşifler nasip edebilir. Fakat peygamber olmayan – dolayısıyla *ma'sûm* da olmayan- birine gelen ilham, vahiy ile bir tutulamaz. Ehl-i Sünnet akidesinde ilhâm, sonuçlarını herkesin kabul etmeye mecbur olduğu bir bilgi kaynağı değildir.[17] Veli bir kulun kalbine özel bilgiler, hikmetler ilham olunabilir ama bu hikmetler toplumu bağlayan, iman edilmesi zorunlu hükümler değildir. Oysa sarih akli veriler ile sahih hadisler herkesi bağlayıcıdır.

1.2.3.1. Akıl-Nakil Çatışması İddiaları ve İsabetli Tavır

Şimdiye kadar saydığımız bilgi vasıtaları arasında *akl*a daha geniş bir yer ayırmamız gerektiği kanaatindeyiz. Zira bu bilgi vasıtasının nakil (ayet ve hadisler) ile çeliştiği, İslâm'ın akla aykırı bir din olduğu iddiaları ile yer yer karşılaşılmaktadır. İslâm'a tenkit yöneltmek isteyenler, bazı ayet ya da hadislerin akla aykırı olduğunu öne sürmektedir. Yine İslam dünyasında ortaya çıkan, Ehl-i Sünnet dışı akımlar bazı hadis-i

---

[15] Süleyman Hayri Bolay, "Akıl" maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* İstanbul 1989, II, 238.
[16] Sâbûnî, *el-Bidâye,* 17 (Arapça kısım).
[17] Bkz. Teftâzânî, *Şerhu'l-akâid* (Dâru İhyâ), 39. Ayrıca bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm Dersleri Ehl-i Sünnet İtikadı*, (3. Baskı), Ravza Yayınları, İstanbul 2017, 13.

şerifleri akla aykırı olarak niteleyebilmektedir. Böyle bir 'akıl-nakil çatışması'nın mümkün olup olmadığı meselesi ile bu yüzden ilgilenmekteyiz.

Konuyu teşrih masasına yatırdığımızda dört ana varsayım ile karşılaşıyoruz:

- **Hem akli hem naklî veriler kati (kesin) ise:** Böyle bir faraziyenin gerçek hayatta karşılığı yoktur. Hakikate götüren iki delil çelişmez. Dolayısıyla bu durumda akıl ile nakil çatışmaz.[18]

- **Hem akli hem naklî delil zannî ise:** Bu durumda naklî delil esas alınır, farklı bir yoruma gidilmez. Zira burada akli delilin ortaya koyduğu veri kesinlik içermemektedir. Kesinlik içermeyen bir akli veriden yola çıkarak naslar *te'vîl* edilmez. Te'vîl: bir lafzı yorumlarken birincil anlamı bırakıp ikincil bir anlamı esas almaktır ki bu işlem bir delile dayanmalı, tevile gitmeyi gerektiren bir delil bulunmalıdır.[19]

- **Akli delil zannî, naklî delil kati ise:** Bu durumda kesinlikle naklî delil esas alınır.[20]

- **Akli delil kati, naklî delil zannî ise:** Bu durumda akıl esas alınır, naklî delildeki lafız ise ilk anlamı dışında başka bir anlama haml edilir. Çatışma anında akli delilin tercih edildiği tek nokta burasıdır.[21] Burada akli delilden kasıt, kişilerin şahsi düşünceleri ya da muayyen bir toplumun kültürel değerleri değildir. Akli delilden maksat; iki kere ikinin dört etmesi gibi kesin ve tartışılmaz evrensel verilerdir.

Kati olan nakil, kati olan akıl ile çelişmez ama *âdet* ile çelişir. Âdet kelimesi ile insanoğlunun alışageldiği nizamı kastetmekteyiz. Gerek tabiatta gerekse toplum hayatımızda bazı olayları her gün göre göre alışırız. Ateş her zaman yakar, güneş hiç batıdan doğmaz. Bazı insanlar bu alışma durumunu abartıp o âdetleri mutlaklaştırabilmekte, âdetin değişmesini akla aykırı zannedebilmektedir. Bu sebeple ateşin Hz. İbrahim *aleyhisselâm* için serin ve selâmet olamayacağını ya da kıyametten önce güneşin batıdan doğamayacağını düşünebilmekte, gerçekleşmiş ya da gerçekleşecek bu hadiseleri akla aykırı bulmaktadır. Bu düşünce hatası, *âdet* ile *akl* kavramlarını birbirine karıştırmaktan kaynaklanır.

---

[18] Eşref Ali Tânevî, *el-İntibâhâtü'l-müfîde fî halli'l-iştibâhâti'l-cedîde* (Arapçaya çev. Nurulbeşer Muhammed Nurulhak), Mektebetu câmiatu Dârululûm Karaçi, y.y., t.y. 73 (7. Kaide).
[19] Mennâ el-Kattân, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1427/2006, 197.
[20] Tânevî, *el-İntibâhâtü'l-müfîde*, 73-74 (7. kaide).
[21] Tânevî, *el-İntibâhâtü'l-müfîde*, 73-74 (7. kaide). Ayrıca bkz. Veysel Güllüce, *Bilimsel Tefsirde Usûl*, Aktif Yayınevi, Erzurum 2007, 89.

Âdet kavramının *akl* kavramından farklı bir şey olduğuna dair, Hint alt kıtasının önde gelen ulemasından Eşref Ali Tânevî (Tehânevî)'nin (v. 1943) *el-İntibâhâtü'l-müfîde fî halli'l-iştibâhâti'l-cedîde* adlı eserindeki şu satırları konuyu daha iyi anlamaya yardımcı olabilir:

> Zihin bazen bir şeyin varlığının sebebini ve keyfiyetini idrak edemez. Bundan dolayı da bu şeyin varlığını ilginç karşılar. Böyle bir şeyi daha önce müşahede etmemiş ve böyle bir şeyin varlığından daha önce hiç bahsetmemiştir. Dolayısıyla böyle bir şeyi ilk duyduğunda yabancılar ve "böyle bir şey nasıl olabilir?!" diyerek tepki verir. Halbuki o kişinin zihninde o şeyin yokluğunu gerektirecek aklî veya naklî hiçbir delil yoktur fakat buna rağmen sırf yabancıladığı için o şeyi inkâr eder.
>
> (…)
>
> Hayatında hiç tren görmemiş bir bedevi, trenin herhangi bir hayvan çekmeksizin gittiğini duyar. Bunun üzerine hayrete düşer ve şöyle der: "Böyle bir şey nasıl mümkün olabilir?!" Fakat bedevi bu hayret ve inkarına rağmen böyle bir şeyin olamayacağına dair hiçbir delil getirememektedir. Çünkü onun, trenin, herhangi bir hayvan çekmeksizin hareket edemeyeceğine dair herhangi bir delili yoktur. İşte bu, bir şeyin varlığını anlayamamaktır. Örnekteki bedevi gibi bir adam bu veya bunun gibi bir haberi inkar etse ve bu haberi getiren kişiyi de yalanlasa bu davranışından dolayı ahmak olarak nitelenir. Çünkü bir şeyi bilmemek veya anlayamamak o şeyin yokluğunu gerektirmez.[22]

Verilen örneklerden de anlaşılabileceği üzere insanlar bazen kendi şahsi beklenti ve alışkanlıklarını akıl diye isimlendirmekte, bu beklentilere uymayan bir hüküm ya da haber gördüklerinde ise o hükmü ve haberi red/inkâr yoluna gitmektedir. Burada bir akıl-nakil çatışması değil, 'beklentiye göre din talep etme' hatası vardır.

[22] "Birinci Kaide: Bir Şeyi Anlayamamak, O Şeyin Yokluğuna Delalet Etmez el-İntibâhât -2" https://telif.ismailaga.org.tr/birinci-kaide-bir-seyi-anlayamamak-o-seyin-yokluguna-delalet-etmez (Erişim Tarihi: 03.09.2023).

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN-I KERİM'DE İNSANIN YARATILIŞI

Araştırmamızın ana konusu tefsir faaliyetinde modern bilim verilerine nasıl yaklaşılması gerektiğini evrim örneği üzerinden incelemek idi. Bu açıdan çalışmamız, İslami ilimler ile fen bilimleri arasındaki ilişkiyi inceleyen disiplinler arası bir gayret içermektedir. Bu nitelikteki bir çalışmanın doğru zemine oturmasını temin için, Kur'an-ı Hakîm'in yaratılış gerçeği hakkında ne dediğini temel seviyede de olsa öğrenmek gerekmektedir. Bu gaye doğrultusunda, Kur'an'ın yaratılış ile ilgili temel mesajlarını birkaç başlık hâlinde de olsa özetlemek faydalı olacaktır.

2.1. ALLAH TEÂLÂ HER ŞEYİ YARATANDIR

İslam inancına göre Allah'tan başka her şey (mâsivâ) hâdistir; daha önce yok iken sonradan meydana gelmiştir. Mâsivâyı yoktan var eden, yaratan ise Allah Teâlâ'dır. O'nun dışındaki tüm varlıkların varlığının bir başlangıcı vardır, O'nun ise varlığının bir başlangıcı yoktur. Yoktan var etme anlamında yaratmak, Allah'a mahsustur. Allah dilediğini yoktan yaratır; mahluklar ise hiçbir şeyi yoktan yaratamaz, sadece var olan şeylerden yeni şeyler üretirler. Bu üretim faaliyetini de yine Allah'ın izni ve iradesiyle yapabilirler.

Allah Teâlâ'nın mevcudatı yaratması ile ilgili bazı ayetleri şöyle zikredebiliriz:

بَدِيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاِذَا قَضٰٓى اَمْراً فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿١١٧﴾

"(O), göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır. Bir şeyi dilediğinde ona sadece «Ol!» der, o da hemen oluverir."[23]

بَدِيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَنّٰى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌ ۖ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٠١﴾

ذٰلِكُمُ اللهُ رَبُّكُمْ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ ﴿١٠٢﴾

"O, göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır. O'nun eşi olmadığı halde nasıl çocuğu olabilir! Her şeyi O yaratmıştır ve her şeyi hakkıyla bilen O'dur.

[23] Bakara: 2/117.

İşte Rabbiniz Allah O'dur. O'ndan başka tanrı yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise O'na kulluk edin, O her şeye vekildir (güvenilip dayanılacak tek varlık O'dur).”[24]

قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ قُلِ اللهُ قُلْ اَفَاتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِهٖٓ اَوْلِيَاءَ لَا يَمْلِكُونَ لِاَنْفُسِهِمْ نَفْعاً وَلَا ضَراًّ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْاَعْمٰى وَالْبَصِيرُ اَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ اَمْ جَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِهٖ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ قُلِ اللهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿١٦﴾

“(Resûlüm!) De ki: «Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?» De ki: «Allah'tır.» O halde de ki: «O'nu bırakıp da kendilerine fayda ya da zarar verme gücüne sahip olmayan dostlar mı edindiniz?» De ki: «Körle gören bir olur mu hiç? Ya da karanlıklarla aydınlık eşit olur mu?» Yoksa O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu yaratma onlarca birbirine benzer mi göründü? De ki: Allah her şeyi yaratandır. Ve O, birdir, karşı durulamaz güç sahibidir.”[25]

Allah Teâlâ, Bakara 2/117 ayetinde kendisini بديع السموات والارض olarak tanıtmaktadır. “O, göklerin ve yerin bedî‘idir” anlamındaki bu lafz-ı celîli tefsir eden İbn Cerîr et-Taberî (v. 310/923) şöyle der:[26]

> “Şanı yüce Allah “göklerin ve yerin bedî‘i” sözüyle “göklerin ve yerin mübdi‘i anlamını kastetmektedir. (…) Mübdi‘ kelimesinin anlamı: hiç kimsenin daha önce inşa ve ihdas etmediği şeyleri inşa ve ihdas eden (var eden).”

Taberî, aynı ayet tefsirinde “O, göklerin ve yerin Bâri’idir, Hâlık’ıdır, taklit ettiği herhangi bir misal ya da asl olmaksızın onları var edendir” demektedir.[27]

Mâsivâ’nın hudûsü hakkında Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* “ كان الله ولم يكن شيءٌ غيرُه” *“Allah var idi, O’ndan başka hiçbir şey yok idi”* buyurmaktadır.[28] Bu hadis-i şerifin şerhi sadedinde Enverşah el-Keşmîrî (v. 1933), “Bu, tüm semâvî dinlerin

---

[24] En’âm: 6/101-102.
[25] Ra‘d: 13/16; Ayrıca bkz. Furkan: 25/2; Zümer: 39/62; Ğâfir: 40/62.
[26] İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân* (Tahk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî), Dâru Hicr, 1. Baskı, Kahire 1422/2001, II, 464. Araştırma boyunca Taberî tefsirine yapılan atıflarda ilave bir izahat bulunmadığı sürece bu baskı esas alınmıştır. Ayrıca bkz. Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi’l-Kur’ân* (Tahk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî), Dâru’r-Risâleti’l-âlemiyye, Dımaşk 1433/2012, II, 335.
[27] Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 465.
[28] Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, Bed’ul-halk, 1 (Hadis no: 3191), Sultaniye baskısı el-Matbaatü’kübra’l-emîriyye, 1312 Bulak.

akidesidir. Hiçbir hak din yoktur ki, Allah'tan başka varlıkların hudûsüne (sonradan meydana gelmiş olduğuna) itikad ediyor olmasın" demektedir[29]

Yukarıda zikrettiğimiz En'âm 101-102 ayetleri hakkında Taberî tefsirinde şu açıklamalarla karşılaşmaktayız:

> "Hakk Teâlâ bu ayette mealen şunu demektedir: Allah'ın yaratmadığı hiçbir varlık olmadığına göre, O'nun bir eşi olup da onunla bir çocuk sahibi olması da söz konusu olmayacağına göre Allah'ın nasıl çocuğu olabilir!
>
> Allah'ın "**Her şeyi O yaratmıştır ve her şeyi hakkıyla bilen O'dur**" sözünün tefsiri: Şanı yüce Allah burada diyor ki; Her şeyi Allah yaratmıştır, O'ndan başka yaratıcı yoktur. Ey Allah'ı bırakıp da putlara tapanlar! Sizin bütün dua ettiğiniz (o varlıklar) O'nun mahluklarıdır, kullarıdır. Sizin rab diye ibadet ettiğiniz ve Allah'ın çocuğu olduğunu ileri sürdüğünüz bu varlıklar ister melek ister cin ister insan olsun durum budur. ***"Ve her şeyi hakkıyla bilen O'dur."*** Allah Teâlâ burada diyor ki; Her şeyi yaratan Allah'a, yarattığı şeylerin ne tamamı ne de tek bir tanesi gizli kalmaz. Ne yerde ne gökte zerre ağırlığında bir şey O'na gizli kalmaz."[30]

Fahruddin er-Râzî (v. 606/1210) de, 102. ayette geçen خالق كل شىء ibaresini خالق كل ما سواه (tüm mâsivânın yaratıcısı) diye tefsir etmektedir.[31] Ayrıca aynı ifadeyi tefsir sadedinde şöyle demektedir: "Mahlukatı yaratan O'ndan başka bir yaratıcı yoktur, âlemi yöneten O'ndan başka biri yoktur."[32] Haşr son ayeti tefsirinde de Taberî, ولا خالق سواه (O'ndan başka yaratıcı yoktur) diyerek yaratmanın Allah'a mahsus olduğunu vurgulamaktadır.[33]

Allah Teâlâ yoktan yaratır. İnsanoğlu ya da başka bir varlık ise, bu anlamda bir yaratma fiiline güç yetiremez. İnsanlık olarak bu konuda en derin bir acze mahkûmuz. Teknoloji ne kadar ilerlerse ilerlesin neticede ulaşabileceği son nokta 'vardan var etmek'tir, 'yoktan var etmek' hiçbir zaman mümkün olmayacaktır. Bir faraziye olarak; dünyanın tüm bilim adamları ve mühendisleri bir araya gelip tam tamına bir insan meydana getirseler dahi, bu yaptıkları şey –yukarıda bahsettiğimiz anlamda- 'yaratma' kelimesi ile ifade edilemez. Zira bu hayali senaryoda bile ham maddesiz, örneksiz,

---

[29] Muhammed Enverşâh el-Keşmîrî, *Feydu'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî* (Thk. Muhammed Bedr Âlem el-Mîrathî), Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1426/2005, IV, 299.
[30] Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IX, 458.
[31] Fahruddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, Dâru'l-fikr, 1. baskı 1401/1981, XXIV, 126.
[32] er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XXIV, 130.
[33] Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXII, 555.

yoktan var edilen bir şey yoktur; bilakis birçok alet-edevat kullanarak, elde var olan örnekler incelenerek ‘vardan var’ edilmektedir. İnsanoğlu kendi organlarının ve zekâsının bile gerçek sahibi değildir ki, o organları ve zekâsını kullanarak bir şey üretince ‘yoktan var etmiş’ olsun! Her hâlükârda, tüm bilimsel ve teknik ilerlemeler Allah’ın bize emanet verdiği imkânlarla gerçekleşmektedir. Dolayısıyla yaratmanın Allah’a mahsus olması, hiçbir zaman ve zeminde değişmeyecek bir hakikattir.

2.2. MAHLUKAT BAŞIBOŞ DEĞİLDİR

Bir önceki başlıkta Allah Teâlâ'nın her şeyin yaratıcısı olduğu belirtildi. Bu yaratmadan maksat, mevcudatı var edip ardından onları başıboş bırakmak değildir. Bilakis; zaman ve mekân fark etmeksizin tüm hadiseler ve varlıklar Allah'ın yaratması, yönetmesi, ilmi, iradesi ve izni ile olmaktadır. ‘Allah her şeyin hâlıkıdır’ dediğimizde, O'nun günlük hayatımızdaki hadiselerin de yaratıcısı olduğunu söylemiş olmaktayız.

Âyete’l-kürsî'de (Bakara 2/255) Allah Teâlâ kendisini şöyle tanıtmaktadır:

اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ اَلْحَيُّ الْقَيُّوْمُ لَا تَأْخُذُهٗ سِنَةٌ وَّلَا نَوْمٌ لَهٗ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِيْ يَشْفَعُ عِنْدَهٗٓ اِلَّا بِاِذْنِهٖ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيْهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيْطُوْنَ بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهٖٓ اِلَّا بِمَا شَاۤءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ وَلَا يَـُٔوْدُهٗ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيْمُ ﴿٢٥٥﴾

“Allah, O'ndan başka tanrı yoktur; O, Hayydir, Kayyûmdur. Kendisine ne uyku gelir ne de uyuklama. Göklerde ve yerdekilerin hepsi O'nundur. İzni olmadan O'nun katında kim şefaat edebilir? O, kullarının yaptıklarını ve yapacaklarını bilir. (O'na hiçbir şey gizli kalmaz.) O'nun bildirdiklerinin dışında insanlar O'nun ilminden hiçbir şeyi tam olarak bilemezler. O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine alır, onları koruyup gözetmek kendisine zor gelmez. O, yücedir, büyüktür.”

Ayette geçen *kayyûm* kelimesini İmam Taberî tefsirinde “yarattıklarını rızıklandıran ve koruyan” diye açıklamıştır.[34] Kayyûm ism-i celîli ile ilgili bir tefsir rivayetinde ise “el-Kayyûm: yani her şey üzerine kayyım olan; her şeyi koruyan, rızıklandıran, muhafaza eden” denmektedir.[35] Celâleddin es-Süyûtî (v. 911/1505) de Âyete’l-kürsî’yi tefsir ederken Hayy ve Kayyûm isimlerini şöyle açıklamıştır; “ الحي :

[34] Taberî, *Câmiu’l-beyân*, IV, 528.
[35] Taberî, *Câmiu’l-beyân*, IV, 529.

kalıcılığı sürekli olan, القيوم : yarattıklarını tam anlamıyla yöneten, onları başıboş bırakmayan."[36]

Esasen herhangi bir varlığın Allah Teâlâ'nın kontrolü dışında olduğunu vehm etmek, Allah'a –haşa- noksanlık izafe etmek demektir. Böyle bir vehmin İslam inancıyla nasıl çelişeceği ise izahtan varestedir.

Örnek türünden zikredilen açıklamalarda da görüleceği üzere, İslam inancı Ateizmi reddettiği gibi Deizmi de reddetmektedir. Allah'ın varlığını inkâr eden görüş İslam'a aykırı olduğu gibi, Allah'ın Kâniatı yarattığı ama sonrasında onu başıboş bıraktığı türünden bir vehim de İslam'a aykırıdır. Her an her olay O'nun kudreti, iradesi ve idaresi ile meydana gelmektedir.

2.3. KUR'AN-I KERİM'DE HZ. ÂDEM ALEYHİSSELÂM

Evrimin İslam inancına uyup uymadığı meselesinde en önemli noktalardan biri, Hz. Âdem *aleyhisselâm* ve beşeriyetin ilk yaratılışı mevzuudur. Bu babda; Kur'an-ı Hakîm'in Hz. Âdem hakkında verdiği haberleri ana hatlarıyla özetlemek isabetli olacaktır.

2.3.1. Yaratılışı

Normal zamanlarda insanlar bir anne ve bir babadan meydana gelir, anne rahminde büyüdükten sonra doğarlar. Mamafih insan türünün elbette bir başlangıcı ve ilk örneği olacaktır ve o kişi –ilk olmasının tabii neticesi olarak- annesiz ve babasız meydana gelecektir. İlk insan olan Âdem *aleyhisselâm* sonraki insanlar gibi bir anneden doğarak değil, topraktan yaratılmıştır. İlgili ayetleri incelediğimizde Hz. Âdem'in yaratılış vetiresini üç ana aşamaya ayırabiliriz:

- Toprak merhalesi
- Çamur merhalesi
- Tekvîn (nefh-i rûh) merhalesi. [37]

[36] Celâleddin el-Mahallî ve Celâleddin es-Süyûtî, *Celâleyn Tefsiri Tercümesi* (Çev. Hüsameddin Vanlıoğlu, Fatih Kalender, Emin Ali Yüksel), İsmailağa Yayınevi, İstanbul 2022, I, 41. Bu baskı Celâleyn tefsirinin hem asıl metnini hem tercümesini havidir. Ayrıca bkz. Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân* (Risâle), IV, 268.

Topraktan yaratılma hakkında Kur'an-ı Kerim şöyle buyurmaktadır:

اِنَّ مَثَلَ عِيسٰى عِنْدَ اللهِ كَمَثَلِ اٰدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٥٩﴾

اَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿٦٠﴾

"Allah nezdinde İsa'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir. Allah Âdem'i topraktan yarattı. Sonra ona «Ol!» dedi ve oluverdi.

Gerçek, Rabbinden gelendir. Öyle ise şüphecilerden olma."[38]

Allah Teâlâ Hz. Âdem'i topraktan yaratmayı murad ettiğinde ölüm meleğine dünyanın değişik yerlerinden değişik topraklar almalarını emretmiş, toplanan bu topraktan Hz. Âdem yaratılmıştır.[39] Toplanan toprak su ile karıştırılmış, çamur (الطين) merhalesine geçilmiştir.[40]

Allah Teâlâ, insanın çamurdan yaratılışı hakkında şöyle buyurmaktadır:

اِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنِّي خَالِقٌ بَشَراً مِنْ طِينٍ ﴿٧١﴾ فَاِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ ﴿٧٢﴾

"Rabbin meleklere demişti ki: Ben muhakkak çamurdan bir insan yaratacağım.

Onu tamamlayıp, içine de ruhumdan üfürdüğüm zaman, derhal ona secdeye kapanın!"[41]

Çamur (الطين), dünyanın değişik yerlerinden toplanan muhtelif toprak türlerinin su ile karıştırılmış hâlidir.[42] Bu karışım sonradan tam bir insan şekline getirilecektir. İlk

---

[37] Muhammed Ali es-Sâbûnî, *en-Nübüvve ve'l-enbiyâ'*, Mektebetü'l-Ğazâlî, Dımaşk 1405/1985, 126.

[38] Âl-i İmrân 3/59-60. Bkz. Avnullah Enes Ateş, "Kur'an ve Evrim" tebliği, *II. Uluslararası Bilimler Işığında Yaratılış Kongresi,* Erzurum 2018, 329; Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr fi'l-akîde ve'ş-şerîa ve'l-menhec*, Dâru'l-fikri'l-muâsır, Beyrut 1411/1991, III, 246.

[39] Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Kitâbü's-Sünne Hadislerle Îmân İlkeleri* (Çeviren ve şerh eden: Mehmet Yaşar Kandemir), Tahlil Yayınları, 1440/2019 İstanbul, "Sünne", 17 (Hadis no: 4693); Ebu'l-Hasen Ali b. Sultan Muhammed el-Kari, *Mirkatü'l-mefâtîh Şerhu Mişkâti'l-mesâbîh*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1422/2001, I, 278-280 (Hadis no: 100). Muhammed Ali es-Sâbûnî bu konudaki hadise sahih derken Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî isnadının sahih olduğunu belirtmektedir. Bkz. Sâbûnî, *en-Nübüvve*, 126; Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, *Meâricü't-tefekkür ve dekaiku't-tedebbür*, Dâru'l-kalem, Dımaşk 1427/2006, III, 676.

[40] Sâbûnî, *en-Nübüvve*, 126. Ayrıca bkz. Ebu'l-Berekât en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakaiku't-te'vîl*, (Molla Musa el-Celâlî, *Hâşiyetu'l-vâdıhu'l-mesâlik alâ Tefsîri'l-medârik* içinde), Dâru'r-Ravda, İstanbul 2019, III, 327.

[41] Sâd 38/71-72.

[42] Habenneke, *Meâricü't-tefekkür*, III, 676. Karş. Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân* (Risâle), VIII, 320 Nesefî, *Medârik* (*Hâşiyetu'l-vâdıhu'l-mesâlik* içinde), III, 327.

başta çamur şeklinde olan varlık, miktarını Allah'ın bildiği bir müddet boyunca beklemiş ve bu süre içinde *hame-i mesnûn* ve *salsâl* hâllerini almıştır.[43]

Hame' ve salsâl kelimeleri Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde kullanılmaktadır:

وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنِّي خَالِقٌ بَشَراً مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ ﴿٢٨﴾

فَاِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ ﴿٢٩﴾

"Hani Rabbin meleklere demişti ki: «Ben kupkuru bir çamurdan (صلصال), şekillenmiş kara balçıktan (حمأ مسنون) bir insan yaratacağım.»

«Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın!»"[44]

İbn Kuteybe'ye (v. 276/889) göre Arapça'da صلصال kelimesi "kendisine ateş değmemiş olan kuru çamurdur. Tıklattığın zaman ses çıkarır. Ateş değdiğinde ise onun adı fahhâr/ فخار dır."[45] Râgıb el-İsfahânî (v. V./XI. asrın ilk çeyreği) de şöyle demektedir: "'صَلْصَال' sözcüğü temelde 'kuru bir nesneden çıkan sesin gidip gelmesi, titremesi anlamındadır. (…) 'Kuru balçık' da (صَلْصَالٌ/salsâl) diye adlandırılmıştır."[46]

"Şekillenmiş kara balçık" şeklindeki meal حمأ مسنونibaresinin karşılığı olarak kullanılmıştır. حمأ kelimesi kokuşmuş siyah çamur anlamına gelirken[47] مسنون kelimesi şekillendirilmiş (musavver) anlamına gelmektedir.[48]

---

[43] Habenneke, *Meâricü't-tefekkür*, III, 677.

[44] Hicr 15/28-29.

[45] Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân* (Tahk. Seyyid Ahmed Sakr), Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1398/1978, 237-238. Ayrıca bkz. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, (thk. Ahmed Vanlıoğlu, Mehmed Boynukalın, Ertuğrul Boynukalın, Hatice Boynukalın, Halil İbrahim Kaçar, Murat Sülün, Ali Haydar Ulusoy, Mustafa Yavuz, Murteza Bedir, Muhammed Masum Vanlıoğlu, Abdullah Başak), Dâru'l-mîzân, İstanbul 2005-2011, VIII, 26; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (Çev. Bekir Topaloğlu, Kemal Sandıkçı, Yunus Vehbi Yavuz, Fadıl Aygan, İbrahim Tüfekçi, Mehmet Erdoğan), Ensar Neşriyat, İstanbul 2017-2019, VIII, 35. Çalışmanın ilerleyen ksıımlarında *Te'vîlâtü'l-Kurân*'a yapılan atıflarda ek bir uyarı yok ise kastedilen, eserin Arapça baskısıdır.

[46] Ebü'l-Kâsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân* (Tahk. Safvân Adnân Dâvûdî), Dâru'l-Kalem/ed-Dâru'ş-Şâmiyye, Dımaşk/Beyrut 1412, 488; Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü* (Çev. Yusuf Türker), Pınar Yayınları, İstanbul 2018, 855-856. Çalışmamızda herhangi bir ilâve not olmaksızın "Râğıb, *Müfredât*" şeklinde yapılan atıflarda kastedilen baskı, eserin Arapça orijinalidir.

[47] Râğıb, *Müfredât*, 259; Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî* (Tahk. Mâhir Habbûş vd.), Müessesetü'r-Risâle, Dımaşk 1443/2022, XIII, 447; Habenneke, *Meâricü't-tefekkür*, III, 678.

[48] Nesefî, *Medârik* (*Hâşiyetu'l-vâdıhu'l-mesâlik* içinde), III, 327. Karş. Muhammed b. Hasan el-Muînî, *Levâmiu'l-burhân ve kavâtıu'l-beyân fî meâni'l-Kur'ân* (Tahk. Sefer Hasanov), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019, I, 450.

Salsâl hâline gelen çamur, Allah'ın dilediği kadar bir vakit beklemiştir. İnsan suretine getirilen salsâle daha sonra ruh üflenmiştir.[49]

Hz. Âdem'in yaratılışında, ruh üflenmesinden önceki müddet hakkında *Sahih-i Müslim*'de geçen hadis şu şekildedir:

لَمَّا صَوَّرَ اللَّهُ آدَمَ فِي الْجَنَّةِ تَرَكَهُ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَتْرُكَهُ فَجَعَلَ إِبْلِيسُ يُطِيفُ بِهِ يَنْظُرُ مَا هُوَ فَلَمَّا رَآهُ أَجْوَفَ عَرَفَ أَنَّهُ خُلِقَ خَلْقًا لاَ يَتَمَالَكُ

> *"Allah cennette Âdem'e suret verdiği zaman, dilediği kadar bir müddet boyunca onu bıraktı. İblis de onun etrafında dolaşmaya ve ne olduğuna bakmaya başladı. Âdem'in iç tarafının boş olduğunu anlayınca onun kendine hâkim olamayan bir şekilde yaratıldığını anladı."*[50]

Hicr 15/26 âyet-i celîlesini Ebü'l-Berekât en-Nesefî (v. 710/1310) tefsirinde şöyle açıklamaktadır:

> ***Andolsun biz insanı*** *yani Âdem'i* ***kuru bir çamurdan, şekillenmiş bir kara balçıktan yarattık.*** *Ayette geçen* صلصال *kelimesi pişirilmemiş kuru çamur demektir.* حمأ *kelimesi de bu kelimenin bir sıfatıdır. Yani 'O'nu, değişmiş siyah balçıktan oluşmuş olan bir kuru çamurdan yarattı' demektir.* مسنون *kelimesi şekil verilmiş (musavver) demektir. Yaratılışın ilk hâli topraktı, sonra bu toprak su ile yoğruldu ve çamur oldu. Bir müddet bu hâlde kaldıktan sonra hame' hâline geldi. Sonra saf/katışıksız hâle gelerek bir öze (*سلالة*) dönüştü. Sonra şekillendirilip kurudu, ardından salsâl oldu. Binaenaleyh (ilgili yaratılış ayetleri arasında) bir çelişki yoktur.*[51]

Hz. Âdem *aleyhisselâm*'ın ruh üflenmeden önceki yaratılış süreci ile ilgili günümüz müfessirlerinden Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin (v. 2021) Rahman 55/14 ayetine getirdiği tefsir şu şekildedir:

> ***خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ (١٤)Allah insanı pişmiş çamura benzeyen bir balçıktan yarattı****. Yani: Allah; babanız Âdem'i, kendisine vurulunca tın tın diye ses çıkaran kurumuş bir çamurdan yarattı. Müfessirler şöyle der:*

---

[49] Habenneke, *Meâricü't-tefekkür*, III, 679-680.

[50] Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-sahîh*, Dâru't-tıbâati'l-âmire, sene:1329, *Birr*, 31 (Hadis no: 2611a); Muhammed Takî el-Osmânî, *Tekmiletu Fethi'l-Mülhim bi-Şerhi Sahîh-i Müslim*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1427/2006, V, 216. Ayrıca bkz. Habenneke, *Meâricü't-tefekkür*, III, 679.

[51] Nesefî, *Medârik* (*Hâşiyetu'l-vâdıhu'l-mesâlik* içinde), III, 327. Bu paragrafın tercümesinde şu kaynaktan faydalanıldı: Ebü'l-berekât en-Nesefî, *Nesefi Tefsiri,* (Çev. yok), Ravza Yayınları, İstanbul t.y., VI, 129.

Hakk Teâlâ bu surede Âdem'i "ateşte pişmiş çamura benzeyen kuru çamurdan" yarattığını; Hicr suresinde "kupkuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan" (مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ) yani kara ve kokuşmuş çamurdan; Sâffât suresinde ise (من طين لازب) "lâzib (yani ele yapışan türde) bir çamurdan yarattığını belirtmiştir. Âl-i İmrân suresinde de Hz. Âdem hakkında خلقه من تراب (Onu topraktan yarattı) buyurmaktadır. Bu saydığımız ayetler arasında bir çelişki yoktur. Şöyle ki: Hz. Âdem'e dönüşecek olan toprağı yeryüzü topraklarından aldı, sonra o toprağı su ile karıştırdı, toprak ele yapışacak türden yapışkan bir çamur hâline geldi. Sonra onu öylece bıraktı, ta ki bir hame-i mesnûn yani kokuşmuş bir kara çamur hâline geldi. Sonra kap-kaçağa şekil verilir gibi onu şekillendirdi. Sonra onu kuruttu, ta ki ateşte pişmişçesine son derece sert olup kendisine vurulunca ses çıkaran bir hâle geldi. İşte tefsirini yaptığımız bu ayette bu son merhaleden bahsedilmektedir. [52]

Zikrettiğimiz ayetler ve tefsirler, Allah Teâlâ'ya cisim izafe etmek olarak anlaşılmamalıdır. Hakk Teâlâ zamandan, mekândan ve cisim olmaktan münezzehtir.[53] Bu bağlamda bizler mesela bir toprağı işlemek istediğimizde ya ellerimizi kullanır ya da bir başkasına talimat veririz, böyle yapmaya mecburuz. Allah Teâlâ'nın toprağı dönüştürmesi ise elbette bizim dönüştürmemiz gibi değildir. O dilerse hiçbir vasıta kullanmadan toprağı bir hâlden başka hâle çevirir, dilerse de mesela meleklere emreder ve o işte onları vasıta kılar.

Hz. Âdem'in yaratılışı gibi, şahit olamadığımız bir olay hakkında insanoğluna düşen, Allah'ın tayin ettiği elçi vasıtasıyla gelen haberleri kabuldür. Bu haberlerde akla aykırı, aklın zorunlu olarak reddedeceği bir şey bulunmamaktadır. Bununla beraber, akla zıt bir şey barındırmayan bu haberlerdeki hikmetleri her zaman göremeyebiliriz. Zaten İslam dininin 'tüm hikmetler, hem de daha dünya hayatında iken aşikâr olacak' diye bir vaadi yoktur.

---

[52] Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, el-Mektebetü't-tevfîkıyye/Dâru's-Sâbûnî, y.y. 2017, III, 277. Ayrıca bkz. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (Tahk. Mustafa Yavuz), Dâru'l-Mîzân, İstanbul, 2007, XII, 278-279; Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân* (Risâle), I, 418; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr* (Tahk. ed-Dâru'ş-Şâmiyye heyeti), ed-Dâru'ş-Şâmiyye, İstanbul 1443/2021, VIII, 213; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, III, 245.

[53] Ebu'l-Hasen Ali b. Sultan Muhammed el-Kari, *Dav'ul-meâlî Şerhu Bed'i'l-emâlî* (Tahk. Haldun Ali Zeynuddin), Dâru'l-Beyrûtî, İstanbul 1438/2017, 37-38, 45-49, 51-52. Ayrıca bkz. Ebü'l-Müntehâ Ahmed b. Muhammed el-Mağnîsâvî, *Şerhu'l-Fıkhi'l-ekber* (Tahk. Dâru's-Sirâc), Dâru's-Sirâc, İstanbul 1439/2018, 52-53.

Toprak ve çamur üzerinde zikredilen değişimler gerçekleştikten, o çamur tam bir insan şekline getirildikten sonra *nefh-i rûh* (ruhun üflenmesi) aşaması gelmiştir:

فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ ﴿٢٩﴾

"«Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın!»"[54]

Hz. Âdem'in canlı bir insana dönüşmesini sağlayan *nefh-i rûh* fiili, bildiğimiz anlamda bir üfleme değildir.[55] En doğrusunu Allah bilir kaydıyla söyleyelim ki burada maksat, maddelere can veren ruh dediğimiz varlığın insan şeklindeki o kurumuş çamura yöneltilip akıtılması[56] ve o suretin ruh ile doldurulmasıdır.[57] Ayette "ona ruhumdan üflediği zaman" diye meallendirilen وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي lafz-ı celîli "yarattığım varlıklardan biri olan ruhtan ona doldurduğum, sonra da Âdem canlı bir insana dönüştüğü zaman" demektir.[58] Burada "ruhum" denilerek ruh kelimesinin Allah'a izafe edilmesi; yaratılanın yaratana izafe edilmesi türündendir. Hakk Teâlâ ruh kelimesini kendi zatına izafe ederek bu mahlukuna şeref bahşetmiş, onun değerini yüceltmiştir.[59] Bazı naslarda بيت الله Allah'ın evi, ناقة الله Allah'ın devesi شهر الله Allah'ın ayı anlamında ifadeler kullanılmasını da bu babdaki örnekler olarak zikredebiliriz.[60]

2.3.2. İlk İnsan ve İlk Peygamber Oluşu

Normal şartlar altında insanlar bir anne ve bir babadan doğarlar. Mamafih elbette insan türünün bir başlangıcı vardı ve ilk insan –adı üstünde ilk olması hasebiyle- bir anneden doğmuş değildi.

Kur'an-ı Kerim, A'râf suresi 11. ayetten itibaren Hz. Âdem ve Hz. Havva kıssası anlatılmaktadır. Bu konu anlatılırken neredeyse art arda denebilecek bir sıralama ile 4 defa يَا بَنِي آدَمَ denmekte, Allah Teâlâ insanlığa "Ey Âdem oğulları!" diye seslenmektedir:

يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاساً يُوَارِي سَوْآتِكُمْ وَرِيشاً وَلِبَاسُ التَّقْوَى ذَلِكَ خَيْرٌ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿٢٦﴾

---

[54] Hicr 15/29.
[55] Nesefî, *Medârik* (*Hâşiyetu'l-vâdıhu'l-mesâlik* içinde), III, 328; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî,* XIII, 453.
[56] Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân* (Risâle), XII, 208; Mahallî ve Süyûtî, *Celâleyn,* I, 263.
[57] Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr,* II, 101. Karş. Nesefî, *Medârik* (*Hâşiyetu'l-vâdıhu'l-mesâlik* içinde), III, 328; Ali el-Kari, *Dav'ul-meâlî,* 37-38.
[58] Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr,* II, 101.
[59] Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân* (Risâle), XII, 208; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr,* II, 101. Karş. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân,* XII, 279.
[60] Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân* (Risâle), XII, 208; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr,* II, 101.

يَا بَنِي اٰدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا اَخْرَجَ اَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْاٰتِهِمَا اِنَّهُ يَرٰيكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ اِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ اَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٧﴾

"Ey Âdem oğulları! Size ayıp yerlerinizi örtecek giysi, süslenecek elbise yarattık. Takvâ elbisesine gelince, en güzel ve en hayırlı elbise işte odur. Bunlar Allah'ın âyetlerindendir. Belki düşünüp öğüt alırlar (diye onları indirdi).

Ey Âdem oğulları! Şeytan, ana-babanızı, ayıp yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizi de aldatmasın.[61] Çünkü o ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz şeytanları, inanmayanların dostları kıldık."[62]

يَا بَنِي اٰدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ ﴿٣١﴾

"Ey Âdem oğulları! Her secde edişinizde güzel elbiselerinizi giyin; yeyin, için, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez."[63]

يَا بَنِي اٰدَمَ اِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ اٰيَاتِي فَمَنِ اتَّقٰى وَاَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٥﴾

"Ey Âdem oğulları! Size kendi içinizden âyetlerimi anlatacak peygamberler gelir de kim (onlara karşı gelmekten) sakınır ve kendini ıslah ederse, onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir."[64]

Yâsin suresinde de "«Ey Âdem oğulları! Size şeytana tapmayın, çünkü o sizin apaçık bir düşmanınızdır» demedim mi?"[65] buyrularak aynı ifade kullanılmaktadır. Nisâ suresinin ilk ayetinde ise, tüm insanların ortak bir atadan geldikleri şöyle belirtilmektedir:

يَا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالاً كَثِيراً وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْاَرْحَامَ اِنَّ اللهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيباً ﴿١﴾

"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretip yayan Rabbinizden sakının. Adını kullanarak

[61] Zikrettiğimiz 26 ve 27. ayetler, Hz. Âdem ve Hz. Havva aleyhimesselâm'ın yasak ağaçtan yemesi ve sonrasında dünyaya indirilmesi ile ilgili ayetlerin ardından gelmektedir.
[62] A'râf 7/26-27.
[63] A'râf 7/31.
[64] A'râf 7/35.
[65] Yâsin 36/60.

birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir."[66]

Ayette insanlığın bir tek nefisten yaratıldığı belirtilmektedir. Fahruddîn er-Râzî (v. 606/1210), zikredilen *nefs-i vâhide* (bir tek nefis)ten maksadın Hz. Âdem *aleyhisselâm* olduğu hususunda Müslümanların icmâ ettiğini belirtmektedir.[67] Ayrıca, modern çağda görülen birkaç istisna dışında selef-halef tüm müfessirlerin nefs-i vâhideyi Hz. Âdem olarak açıkladıklarını belirten Avnullah Enes Ateş, uzun bir liste yaparak bu tefsirlere örnekler getirmektedir.[68]

Secde suresinde şöyle buyrulmaktadır:

اَلَّـذِي اَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَاَ خَلْقَ الْاِنْسَانِ مِنْ طِينٍ ﴿٧﴾

ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَّاءٍ مَهِينٍ ﴿٨﴾

ثُمَّ سَوّٰيهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْئِدَةَ قَلِيلاً مَا تَشْكُرُونَ ﴿٩﴾

"O (Allah) ki, yarattığı her şeyi güzel yapmış ve ilk başta insanı çamurdan yaratmıştır.

Sonra onun zürriyetini, dayanıksız bir suyun özünden üretmiştir.

Sonra onu tamamlayıp şekillendirmiş, ona kendi ruhundan üflemiştir. Ve sizin için kulaklar, gözler, kalpler yaratmıştır. Ne kadar az şükrediyorsunuz!"[69]

Sâd suresindeki ayetler de Hz. Âdem'in çamurdan yaratıldığını göstermektedir:

اِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنِّي خَالِقٌ بَشَراً مِنْ طِينٍ ﴿٧١﴾

فَاِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ ﴿٧٢﴾

"Rabbin meleklere demişti ki: Ben muhakkak çamurdan bir insan yaratacağım.

Onu tamamlayıp, içine de ruhumdan üfürdüğüm zaman, derhal ona secdeye kapanın!"[70]

---

[66] Nisâ 4/1.
[67] Fahruddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, (thk. Yok), Dâru'l-fikr, y.y., t.y, IX, 166.
[68] Avnullah Enes Ateş, *Güncel Tefsir Problemleri*, Kitabi Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 1444/2022, 271-273.
[69] Secde 32/7-9.
[70] Sâd 38/71-72.

Âl-i İmrân 59-60. ayetlerde; babasız yaratılan Hz. İsa'nın durumu, hem annesiz hem babasız yaratılan Hz. Âdem'in durumuna benzetilerek şöyle buyrulmaktadır:

اِنَّ مَثَلَ عِيسٰى عِنْدَ اللهِ كَمَثَلِ اٰدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٥٩﴾

اَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿٦٠﴾

"Allah nezdinde İsa'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir. Allah Âdem'i topraktan yarattı. Sonra ona «Ol!» dedi ve oluverdi.

Gerçek, Rabbinden gelendir. Öyle ise şüphecilerden olma."

Buhârî ve *Müslim*'de geçen Şefaat hadisinde Hz. Âdem'in *ebü'l-beşer* (insanlığın babası) olduğu belirtilmektedir. Kıyamet gününde mahşer yerinde insanlar ağır bir meşakkate düşecek, bu zor hâllerini Allah'a arz edip şefaatte bulunmaları için peygamberlere –aleyhimüsselâm- başvuracaklar, ilk başvurdukları peygamber de Hz. Âdem olacaktır. Bu noktada insanlar Hz. Âdem ile konuşmaya şöyle başlamaktadırlar:

يَا آدَمُ أَنْتَ أَبُو الْبَشَرِ خَلَقَكَ اللَّهُ بِيَدِهِ وَنَفَخَ فِيكَ مِنْ رُوحِهِ وَأَمَرَ الْمَلاَئِكَةَ فَسَجَدُوا لَكَ

"Ey Âdem! Sen insanların babasısın. Seni Allah kudret eliyle yarattı. Sana kendi ruhundan üfledi. Meleklere sana secde etmelerini emretti, onlar da secde ettiler."[71]

Buhârî ve *Müslim*'de geçen hadis-i şerifte Hz. Musa'nın Hz. Âdem'e يَا آدَمُ أَنْتَ أَبُونَا "Ey Âdem. Sen bizim babamızsın" demesi ile başlayan muhavere de aynı mesajı vermektedir.[72] Burada da Hz. Âdem'in insanların atası olduğuna dikkat çekilmektedir.

Bir kısmını zikrettiğimiz ilgili ayet, hadis ve açıklamalarda görüleceği üzere Hz. Âdem insan türünün ortak atasıdır, tüm insanlar onun torunlarıdır. Hz. Âdem sadece ilk insan değil, aynı zamanda ilk peygamberdir. Modern devre gelinceye kadar âlimler arasında Hz. Âdem'in nübüvvetini kabul etmeyen hiçbir isim ile karşılaşmadığımızı burada belirtmeliyiz.[73] Allah Teâlâ'nın Hz. Âdem'e vasıtasız hitap etmesi, helal ve haram koyması, emir ve nehiyde bulunması da zaten peygamberlik anlamına

---

[71] Buhârî, *Enbiyâ'*, 3 (Hadis no: 3340); Müslim, *İman*, 84 (Hadis no: 194a); Ebû Zekeriyya Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Peygamberimizden Hayat Ölçüleri Riyâzü's-Sâlihîn* (Çeviren ve şerh eden: Mehmet Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan, Raşit Küçük), Erkam Neşriyat Kampanya Kitapları, İstanbul 1434/2013, VII, 693-694 ve 696.

[72] Buhârî, *Kader*, 11 (Hadis no: 6614); Müslim, *Kader*, 2 (Hadis no: 2652a).

[73] Bu konuda ayrıca bkz. Sâbûnî, *en-Nübüvve*, 132.

gelmektedir.[74] Allah Teâlâ'nın "ıstıfâ" ve "ictibâ" kelimeleri ile Hz. Âdem'in seçilmişliğini vurgulaması da bu meyanda zikredilmelidir. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen şu rivayetler de Hz. Âdem'in nübüvvetini beyan etmektedir:

أَنَا سَيِّدُ وَلَدِ آدَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلاَ فَخْرَ وَبِيَدِي لِوَاءُ الْحَمْدِ وَلاَ فَخْرَ وَمَا مِنْ نَبِيٍّ يَوْمَئِذٍ آدَمُ فَمَنْ سِوَاهُ إِلاَّ تَحْتَ لِوَائِي

> *"Ben kıyamet günü Âdem oğullarının efendisiyim, bunu da böbürlenmek için söylemiyorum. Livâü'l-hamd (hamd sancağı) benim elimdedir, bunu da böbürlenmek için söylemiyorum. Âdem ya da diğerleri olsun, o gün tüm peygamberler benim sancağım altındadır."*[75]

Müsned-i Ahmed'de Ebu Zerr ve Ebu Ümame'den gelen bazı rivayetlerde Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ilk peygamberin Hz. Âdem olduğunu açık bir dille söylemektedir.[76] Sahîh-i İbn Hıbbân'da Ebu Ümame radıyallahu anh'den nakledilen hadiste şöyle denmektedir:

> *"Bir adam 'Yâ Rasûlallah, Âdem bir peygamber miydi?' diye sorunca Rasulullah 'evet, Allah'ın kendisiyle konuştuğu bir peygamberdi' cevabını verdi. Adam 'Peki onunla Nuh arasında ne kadar müddet var?' diye sorunca 'On devir' buyurdu."*[77]

Evvelce bahsi geçen Şefaat hadisinde insanların peygamberlere giderken önce Hz. Âdem'e gelmeleri, Fâtır 35/24 ve Nahl 16/36'da her ümmete elçi gönderildiğinden bahsedilmesi[78], mesela Hz. Hızır'ın peygamberliği hakkında görülen ihtilaf türünden bir görüş ayrılığının Hz. Âdem hakkında görülmemesi, peygamberlere iman gibi mühim bir hususta Hz. Âdem'in peygamberliği hakkında Ümmetin telakkî bi'l-kabûlü gibi noktalar da Hz. Âdem'in ilk peygamber olduğunu göstermektedir.

---

[74] Sâbûnî, *en-Nübüvve*, 133.

[75] Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *el-Câmiu'l-kebîr*, Dâru't-ta'sîl, Kahire 1437/2016, Menâkıb an Rasûlillah sallallahu aleyhi ve sellem, 3 (Hadis No: 3961). Bu hadis için ayrıca bkz. Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Akîdetü'l-İslâmiyye ve üsüsühâ*, Dâru'l-kalem, Dımaşk 1430/2009, 365.

[76] Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (Tahk. Şuayb el-Arnaut, Âdil Mürşid, Said el-Lehham), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1420/1999, XXXV, 431-432 (Hadis no: 21546) ve XXXVI, 218-219 (Hadis no: 22288).

[77] Emir Alâuddin Ali b. Balabân, *el-İhsân fî takrîbi Sahîh-i İbn Hıbbân* (Tahk. tahriç ve talik: Şuayb el-Arnaût), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1412/1991 XIV, 69-70. Ayrıca bkz. https://modoee.com/show-book-scroll/225?q=%D8%A7%D8%AF%D9%85#footnote-152-backlink موسوعة التفسير الموضوعي, " آدم عليه السلام" Erişim tarihi: 13.03.2024.

[78] Habenneke, *el-Akîdetü'l-İslâmiyye*, 365.

2.3.3. Halifeliği ve Meleklerin Sordukları Soru

Hz. Âdem ve nesli hakkındaki tefsir meselelerinden biri de onun yeryüzünde halife kılınması ve meleklerin sordukları sorudur. Dolayısıyla halifelikten maksadın ne olduğu, meleklerin sorduğu sorunun ismet sıfatıyla çelişip çelişmemesi gibi konuları özet bir şekilde incelemek isabetli olacaktır.

Bakara 2/30 ayetinde şöyle buyrulmaktadır:

وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنِّي جَاعِلٌ فِي الْاَرْضِ خَلِيفَةً ۗ قَالُوا اَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ اِنِّي اَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾

"Hatırla ki Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. Onlar: Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek birini mi yaratacaksın? dediler. Allah da onlara: Sizin bilemiyeceğinizi herhalde ben bilirim, dedi."

Ayette görüldüğü üzere Allah Teâlâ, meleklerine yeryüzünde bir halife yaratacağını belirtmiştir. Burada meleklerin sorduğu soruya geçmeden evvel halife kelimesinin anlamına bakmak gerekmektedir.

خلف kökünden gelen خليفة kelimesi, başkasına niyabet eden kişi anlamında kullanılmaktadır.[79] Yani halife demek bir anlamda nâib demek olmaktadır.

Bu noktada, Hz. Âdem'in kimin halifesi olduğu konusunda iki görüş ortaya çıkmıştır:

- Allah'ın halifesidir. Yeryüzünde O'nun hükümlerini uygulayarak hilafet etmekle vazifelidir.[80]
- İnsanoğlu, kendisinden öncekilerin halifesidir. Onların yerine geçtiği için halife denmektedir. Buradaki 'öncekiler'den kasıt Hz. Âdem'den önce yeryüzünde yaşamış olan cinler olabilir. Yine hilafetten kasıt, bir insan nesli öldükçe diğer

[79] Râğıb, *Müfredât*, 294; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, I, 40; Veysel Güllüce, "İnsan Allah'ın Halifesi midir?", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, Sayı: 15, 169.
[80] Bkz. Nesefî, *Medârik* (*Hâşiyetu'l-vâdıhu'l-mesâlik* içinde), I, 156; Mahallî ve Süyûtî, *Celâleyn*, I, 5; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, I, 40-41.

bir neslin dünyaya gelerek öncekilerin yerini alması (yani insanların birbirine halef olması) da olabilir.[81]

Halife yaratılacağını öğrenen meleklerin "Bizler hamdinle seni tesbih ve takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek birini mi yaratacaksın?" mealinde bir ifade kullanmalarında iki tefsir meselesi vardır: 1) insanoğlunun fesat çıkarma ve kan dökme potansiyelini melekler nereden biliyordu? 2) ilk bakışta itiraz gibi görünen bu ifadeleri, ma'sum olan melekler nasıl kullanmaktadır? Zira melekler Allah'a isyan etmezler.

Birinci sualin cevabı esasen basittir. Melekler, önceki tecrübelerine dayanarak insanoğlunun fesad çıkaracağını düşünmüş olabilirler.[82] Ya da Allah Teâlâ, insanoğlunun iyiliğe olduğu gibi kötülüğe de olan potansiyelini meleklere bildirmiş, onlar da bu bilgi ile Allah Teâlâ'ya soru sormuş olabilirler.[83]

İkinci soruya gelince; melekler "…orada kan dökecek birini mi yaratacaksın?" mealindeki ifadeyi Hakk Teâlâ'ya itiraz ya da Âdemoğluna haset etme kabîlinden söylemiş değildirler. Onların bu sorusu isti'lâm ve istikşâf türünden olup bir işin hikmetini öğrenme, konu hakkında daha fazla bilgiye ulaşma amacıyla sorulmuştur.[84] Zaten biz insanlar da günlük hayatımızda bazen muhatabımızın filan işi bir hikmete binaen yaptığını bilir, ama buna rağmen hayret ve merakla 'bu işi şöyle değil de böyle mi yapacaksın?' gibi lafızlar kullanırız. Bu esnada; âciz bir varlık olan muhatabımıza bile bu lafızları itiraz sadedinde değil, bilgi isteme ve taaccüp (hayret) sadedinde kullanırız. Hâl bu iken, her şeyi bilen ve hikmetsiz iş yapmayan Allah'a karşı meleklerin itiraz amacıyla soru kipi kullandıklarını düşünmek için bir sebep yoktur.

---

[81] Bkz. Taberî, *Câmiu'l-beyân,* I, 476-478; Ebu'l-fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm* (Tahk. Sami b. Muhammed es-Selâme), Dâru Taybe, y.y. 1420/1999, I, 216; Habenneke, *Meâricü't-tefekkür*, III, 674; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, I, 128; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, I, 41; İhsan Şenocak, *Hitâbu'l-Hak Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, Hüküm Kitap, İstanbul 2024, I, 351; Güllüce, "İnsan Allah'ın Halifesi midir?", 173-174.

[82] Yeryüzünde insanlardan önce cinlerin yaşamış olduğu görüşü hakkında bkz. Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân* (Risâle), I, 409-410; Mahallî ve Süyûtî, *Celâleyn*, I, 5; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, I, 125.

[83] İbnü'l-Cevzî, Zâdu'l-mesîr, I, 305-306; Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân* (Risâle), I, 410; Habenneke, *Meâricü't-tefekkür*, III, 674-675.

[84] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I, 216. Ayrıca bkz. Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, I, 125, 130; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, I, 41.

2.3.4. İsimlerin Öğretilmesi

İnsanlık tarihinin başlangıç noktası Hz. Âdem'in yaratılmasıdır. Onun yaratılış ve hayatını Kur'an-ı Kerim'den öğrenince sadece bir peygamberin hayatını daha yakından öğrenmiş olmuyoruz; aynı zamanda insanoğlunun bu dünyadaki macerasının nasıl başladığını da görüyoruz. Kur'an-ı Kerim'i okuduğumuzda; çoğu zaman ideolojik bagajlar eşliğinde sunulan 'ilk insanlar şuna benziyordu' mealindeki 'algı'ların 'olgu' ile ne ölçüde uyuştuğunu daha yakından görme fırsatımız oluyor.[85]

Yeryüzünde halife yaratacağını/tayin edeceğini bildiren Allah Teâlâ Hz. Âdem'i – ilgili başlıkta özetlediğimiz merhalelerden geçirerek- şekillendirmiş, tam bir insan şeklini alan kurumuş çamura ruhundan üflemiş ve hayat bahşetmiştir.[86] Artık canlı ve tam bir insan olan Hz. Âdem 'ilim öğrenme' şerefine mazhar olacak kabiliyetini haizdir. Sıra, *ta'lîmü'l-esmâ / isimlerin öğretilmesi*ne gelmiştir.[87]

Bir önceki başlıkta Allah Teâlâ'nın bir halife yaratacağını meleklere bildirmesi ve meleklerin soru sormalarından bahsedilmişti. Bu mevzunun zikredildiği Bakara 2/30 ayetinin hemen ardından Bakara 2/31-33 ayetlerinde *ta'lîmü'l-esmâ* konusu şöyle anlatılmaktadır:

وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَاۤءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلٰٓئِكَةِ فَقَالَ اَنْۢبِـُٔوْنِيْ بِاَسْمَاۤءِ هٰٓؤُلَاۤءِ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ ﴿٣١﴾

قَالُوْا سُبْحٰنَكَ لَا عِلْمَ لَنَآ اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا ۗاِنَّكَ اَنْتَ الْعَلِيْمُ الْحَكِيْمُ ﴿٣٢﴾

قَالَ يٰٓاٰدَمُ اَنْۢبِئْهُمْ بِاَسْمَاۤئِهِمْ ۚفَلَمَّآ اَنْۢبَاَهُمْ بِاَسْمَاۤئِهِمْ ۙقَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَّكُمْ اِنِّيْٓ اَعْلَمُ غَيْبَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۙوَاَعْلَمُ مَا تُبْدُوْنَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُوْنَ ﴿٣٣﴾

"Allah Âdem'e bütün isimleri, öğretti. Sonra onları önce meleklere arzedip: Eğer siz sözünüzde sadık iseniz, şunların isimlerini bana bildirin, dedi.

Melekler: Yâ Rab! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz, senin bize öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur. Şüphesiz alîm ve hakîm olan ancak sensin, dediler.

---

[85] Günümüzde yaygınlaştırılan 'ilk insanlar' algısının sorunlarıyla ilgili bir yorum için bkz. https://www.youtube.com/watch?v=eQnSdocnUXk&t=1s Boğaziçi Üniversitesi İslam Araştırmaları Kulübü "Neo-Darwinistik Evrim ve İslam - İbrahim Çağrı Kurt", Erişim Tarihi: 14/03/2024.
[86] Ruh üflemeden maksadın ne olduğu hususunda bkz. Bu çalışmada "Hz. Âdem'in yaratılışı" başlığı.
[87] Habenneke, *Meâricü't-tefekkür*, III, 681.

(Bunun üzerine:) Ey Âdem! Eşyanın isimlerini meleklere anlat, dedi. Âdem onların isimlerini onlara anlatınca: Ben size, muhakkak semâvat ve arzda görülmeyenleri (oralardaki sırları) bilirim. Bundan da öte, gizli ve açık yapmakta olduklarınızı da bilirim, dememiş miydim? dedi."

Ayette zikredilen "bütün isimler"den kastın ne olduğu konusunda müfessirler fikir yürütmüşler, farklı yorumlar yapmışlardır. Mesela bir görüşe göre Allah Teâlâ Hz. Âdem'e küçük-büyük tüm isimleri öğretmiştir. Basit ve önemsiz eşyaların isimleri bile buna dâhildir. Zira ayette الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا buyrularak genel bir lafız kullanılmıştır. Ayrıca Sahîh-i Buhârî'de geçen şefaatle ilgili hadis-i şerifte mü'minler kıyamet günü toplanıp Hz. Âdem'e varmakta, O'nunla konuşurken " وعلمك أسماء كل شيء/ Allah sana her şeyin ismini öğretti" demektedirler.[88] Katâde'den rivayet edilen bir yoruma göre Hz. Âdem'e varlıkların sadece isimleri değil fonksiyonları, ne işe yaradıkları da öğretilmiştir.[89]

Zikredilebilecek diğer bazı görüşler ise şöyledir:

- Hz. Âdem'e meleklerin isimleri ile kendi neslinden gelecek olan zürriyetinin isimleri öğretilmiştir.[90]
- Kendi zürriyetinden gelecek herkesin isimleri öğretilmiştir.[91]
- Meleklerin isimleri öğretilmiştir.[92]
- Yeryüzünde yaratılanların isimleri öğretilmiştir.[93]
- Cinslerin ve nev'lerin isimleri öğretilmiştir.[94]
- Abdurrahman Hasan Habenneke (v. 2004) bu konuda sükût etmeyi ve şahsi rey ile görüş beyan etmemeyi tercih etmektedir; zira ona göre bu konuda Allah ve Rasûlünden bir bilgi gelmemiştir. Mamafih Hz. Âdem'e öğretilen bu isimlerin, Âdem'in gözünün gördüğü şeylere ait olduğu düşüncesindedir. Bu yorumu

---

[88] Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân* Tahk. Ahmed el-Berdûnî ve İbrahim Itfiyyiş, Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye, Kahire 1384/1964, I, 282. Mezkûr sayfada Kurtubî bu görüşü benimsediğini tasrih etmektedir. Ayrıca bkz. Nesefî, *Medârik* (*Hâşiyetu'l-vâdıhu'l-mesâlik* içinde), I, 158; Mahallî ve Süyûtî, *Celâleyn*, I, 5. İlgili hadis için bkz. Buhârî, *Tevhid,* 37 (Hadis no: 7516).

[89] Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân,* I, 282.

[90] Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 282. Kurtubî, bu yorumu Taberî'ye isnad etmektedir.

[91] Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 282. Hz. Âdem'e kendi zürriyetinin isimlerinin öğretildiği görüşünü İbnü'l-Cevzî İbn Zeyd'e atfetmektedir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr,* I, 312.

[92] Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 282. Öğretilen isimlerin meleklerin isimleri olduğu görüşünü İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Âliye'ye isnad etmektedir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr,* I, 312.

[93] İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, I, 312; Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân,* I, 282.

[94] Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 282. Ayrıca bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, I, 312; Nesefî, *Medârik* (*Hâşiyetu'l-vâdıhu'l-mesâlik* içinde), I, 158.

> yapmasına sebep olan şey, ayetin son kısmında هَٰٓؤُلَآءِ kelimesinin kullanılmasıdır.[95]

Her hâlükârda Allah Teâlâ tüm isimleri Hz. Âdem'e öğreterek ona ilim şerefini nasip etmiş, Hz. Âdem'in bu öğrenmesinin ardından miktarını bilmediğimiz bir müddet geçmiş,[96] müteakiben o isimlerin müsemmalarını meleklere arzedip " اَنْبِؤُنِي بِاَسْمَاءِ هَٰٓؤُلَآءِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ/ Eğer siz sözünüzde sadık iseniz, şunların isimlerini bana bildirin" demiştir. İlzam mahiyetindeki bu emir karşısında melekler kulluk şuuru içinde "Yâ Rab! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz, senin bize öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur. Şüphesiz alîm ve hakîm olan ancak sensin" mealindeki ifade ile tazarruda bulunmuşlar, acziyetlerini itiraf etmişlerdir. Vehbe Zuhaylî (v. 2015), *et-Tefsîru'l-münîr*'inde bu ayetle ilgili şöyle demektedir:

> "Meleklerin "Sübhâneke…" ile başlayan bu sözleri;
>
> - mahlukatın ilminin yaratıcının ilmi karşısında ne kadar noksan olduğuna,
> - Yaratıcının yaptığı işin hikmetsiz ve faydasız olmayacağına
> - ve meleklerin ilminin sınırlı olup her şeyi kapsamadığına delâlet etmektedir.
>
> Kendisine bilmediği bir konuda soru sorulan kişinin yapması gereken; meleklerin, nebilerin ve faziletli âlimlerin yolundan giderek 'Allah daha iyi bilir, ben bilmiyorum' demesidir."[97]

Allah Teâlâ'nın Âdem *aleyhisselâm*'ı ta'lîm-i esmâ ile yüceltmesi hakkında Zuhaylî şu yorumu yapmaktadır:

> Allah'ın yarattığı ve Âdem'e zat, hususiyet, sıfat ve isim bilgilerini ilham ettiği varlık cinslerinin talimi ile ilgili bu ayet ilmin faziletini gösterir; bu ilham ister bir anda isterse bir vetire içinde gerçekleşmiş olsun. Zira Allah Teâlâ, Âdem *aleyhisselâm*'ı yaratmasındaki kemâl-i hikmetini başka bir şey üzerinden değil Âdem'in ilmi üzerinden göstermiştir.[98]

---

[95] Habenneke, *Meâricü't-tefekkür*, III, 681-682.

[96] Habenneke âyetteki ثُمَّ kelimesinden yola çıkarak; Hz. Âdem'e isimlerin öğretilmesi ile meleklere isimlerin arzı arasında bir öncelik-sonralık münasebeti olduğu, miktarını bilmediğimiz bir sürenin geçmiş bulunduğu yorumunu yapar. Bkz. Habenneke, *Meâricü't-tefekkür*, III, 681-682.

[97] Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, I, 131. Bilmediği konuda konuşmamak ve, yanlış bildiği meselenin doğrusunu öğrenince inat etmemek ile ilgili bkz. Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân* (Risâle), I, 425-428 (Bakara 2/32 tefsiri 2. madde).

[98] Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, I, 130.

2.3.5. Secde Emri

Âdem *aleyhisselâm*'ın yaratılışı tamama erince secde emri geldi.[99] Allah Teâlâ, yarattığı bir kul olan Hz. Âdem'e secde etmelerini meleklere emretti:

> *"Hani biz meleklere (ve cinlere): Âdem'e secde edin, demiştik. İblis hariç hepsi secde ettiler. O yüz çevirdi ve büyüklük tasladı, böylece kâfirlerden oldu."*[100]

> *"Andolsun sizi yarattık, sonra size şekil verdik, sonra da meleklere, Âdem'e secde edin! diye emrettik. İblis'in dışındakiler secde ettiler. O secde edenlerden olmadı."*[101]

> *"Hani Rabbin meleklere demişti ki: «Ben kupkuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan bir insan yaratacağım.»*
>
> *«Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın!»"*[102]

> *"Meleklere: Âdem'e secde edin! demiştik. İblis'in dışında hepsi secde ettiler. İblis: «Ben, dedi, çamurdan yarattığın bir kimseye secde mi ederim!»"*[103]

> *"Rabbin meleklere demişti ki: Ben muhakkak çamurdan bir insan yaratacağım.*
>
> *Onu tamamlayıp, içine de ruhumdan üfürdüğüm zaman, derhal ona secdeye kapanın!"*[104]

Secde (السجدة) kelimesi sözlükte boyun eğmek, tezellül anlamlarına gelir.[105] Şeriat terimi olarak ise alnı yere koymak demektir.[106]

Secde iki çeşittir:

- İbadet ve *te'lîh* secdesi. Birine ibadet etmek ve onu ilah kabul etmek anlamında yapılır.

---

[99] Sabuni, *en-Nübüvve*, 127.
[100] Bakara 2/34.
[101] A'râf 7/11.
[102] Hicr 15/28-29.
[103] İsra 17/61.
[104] Sâd 38/71-72.
[105] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân* (Tahk. Safvân Adnân Dâvûdî), Dâru'l-Kalem/ed-Dâru'ş-Şâmiyye, Dımaşk 1430/2009, 396; Râğıb, *Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, 692; Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 291; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, I, 132; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, I, 43.
[106] Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, I, 132; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, I, 43. Karş. Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân* (Risâle), I, 434.

- *Tahıyye* ve *tekrîm* secdesi. Birini selamlamak, ona değer vermek gibi anlamlarda yapılır.[107]

Birinci neviden olan secde sadece Allah'a yapılır. O'ndan başkasına ibadet etmek şirktir. Sadece Allah'a yapılacak olan bu ibadet secdesi de iki çeşittir: 1) alnı yere koymak şeklinde olan, secde denince aklımıza gelen fiil[108] 2) Allah'ın iradesine boyun eğmek, itaat etmek anlamındaki secde.[109]

Yukarıda ikinci maddede bahsi geçen *tahıyye* ve *tekrîm* secdesi ibadet amacıyla yapılmamaktadır. Saygı gösterme ve muhatabını övmek anlamına gelen bu tahıyye secdesine örnek olarak, meleklerin Hz. Âdem'e secdesi ile Hz. Yusuf *aleyhisselâm*'a kardeşlerinin ve Hz. Yakub *aleyhisselâm*'ın secde etmeleri gösterilebilir. **Âhir zaman ümmeti olarak bizim şeriatimizde tahıyye secdesi caiz değildir; dolayısıyla Allah'tan başka hiçbir varlığa secde edemeyiz**. Mamafih -âlimlerin ekserisine göre- önceki ümmetlerin şeriatlerinde bu tür selamlama secdesi caiz idi.[110]

Meleklerin Âdem'e secdesi boyun eğme, üstünlüğü kabul etme şeklinde miydi, yoksa bildiğimiz anlamda alnı yere koyma şeklinde mi? İlk görüşü kabul edenler olsa da âlimlerin cumhuru ikinci görüşü tercih etmiş, meleklerin mesul oldukları secdenin alnı yere koyma şeklindeki secde olduğunu söylemişlerdir.[111] Bu noktada Şehâbeddin el-Âlûsî (v. 1270/1854), Hicr 15/29 ayet-i kerimesinde geçen فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ (siz hemen onun için secdeye kapanın) ifadesinde emir sîgası ile kullanılan وقع (düşmek) fiiline dikkat çeker. Ona göre ayette bu fiilin kullanılması, secde emrinden maksadın sadece boyun eğmek değil herkesçe bilinen secde fiili olduğunu göstermektedir.[112]

---

[107] Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, I, 133-134.
[108] Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, I, 133-134.
[109] Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, I, 133-134. Ayrıca bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, VIII, 89.
[110] Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, I, 134. Ayrıca bkz. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, I, 88; Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 293; Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvînî, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi* (Çev. ve şerheden: Haydar Hatipoğlu), Kahraman Yayınları, 2012 İstanbul, V, 209, 212; https://fetvameclisi.com/fetva/saygidan-birine-secde-etmek-caiz-mi , Nureddin Yıldız, "Saygıdan Birine Secde Etmek Caiz mi?" Erişim tarihi: 09.06.2024. "Âlimlerin ekserisi" diyerek bahsettiğimiz kişilerden biri de Ebü'l-berekât en-Nesefî'dir. Bkz. Nesefî, *Medârik* (*Hâşiyetu'l-vâdıhu'l-mesâlik* içinde), I, 160.
[111] Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 293; Nesefî, *Medârik* (*Hâşiyetu'l-vâdıhu'l-mesâlik* içinde), I, 160. Karş. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, I, 86-87.
[112] Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XIII, 469.

Her hâlükârda kesin olan şey, meleklerin Hz. Âdem'e ibadet etmek anlamında bir secdede bulunmadığıdır. Ümmet bu konuda ittifak etmiştir.[113] Bu secdenin Hz. Âdem'e ibadet etme mahiyeti taşımadığı ortaya konduktan sonra, asıl mahiyetinin ne olduğu konusunda iki görüş vardır:

- Bu bir tahıyye ve tekrîm secdesi idi. Bunun anlamı yukarıda açıklandı.
- Allah Teâlâ, kulu Âdem'i kıble kılmıştı. Allah'a ibadet için secde eden melekler, yine Allah'ın kıble kıldığı Âdem aleyhisselâm'a doğru yönelerek secde ettiler.[114] Bunda da anormal bir şey yoktur. Zira Allah; Kâbe'yi kıble kıldığı gibi, yarattığı başka bir varlığı da dilerse kıble tayin eder ve o mahlukunu böyle yüceltir.[115]

Hz. Âdem'e secde edilmesi hakkındaki emr-i ilâhî'ye tüm meleklerin uyduğu, sadece İblis'in uymadığı Kur'an-ı Kerim'de tasrih edilmektedir:

فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ اَجْمَعُونَ ﴿٧٣﴾ اِلَّا اِبْلِيسَ اِسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ ﴿٧٤﴾

"Bütün melekler toptan secde ettiler.

Yalnız İblis secde etmedi. O büyüklük tasladı ve kâfirlerden oldu."[116]

Meleklerin hepsinin toptan secde ettiği, yalnız İblis'in secde etmediği mealindeki ifadelerde İblis الا lafzı ile istisnâ tutulmaktadır. Dolayısıyla İblis'in melek olup olmadığı meselesi akla gelmekte ve bir ihtilaf oluşmaktadır. Bu konuda iki görüş oluşmuştur.

Birinci görüşe göre İblis meleklerden değil cinlerdendir. Bu görüşü savunanlar ayetteki istisnânın *istisnâ-yı munkatı'* olduğunu düşünmüş ve şu delillerden[117] yola çıkmıştır:

1. Melekler günah işlemekten korunan varlıklardır. İblis ise Allah'a isyan etmiştir.
2. Melekler nurdan, İblis ise nâr (ateş)ten yaratılmıştır. Arada tabiat farkı vardır.

---

[113] Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 293; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, I, 134.
[114] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, I, 87; Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân* (Risâle), XII, 208-209; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XIII, 469; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, I, 134. Karş. İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, I, 317.
[115] Bkz. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, I, 86-87.
[116] Sâd 38/73-74.
[117] Nesefî, *Medârik* (*Hâşiyetu'l-vâdıhu'l-mesâlik* içinde), I, 160-161; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, I, 45; Sabuni, *en-Nübüvve*, 128-129. Ayrıca bkz. Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân* (Risâle), I, 438; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, I, 134-135.

3. Meleklerin çoluk-çocuğu olmaz iken, Kehf 18/50 âyet-i celîlesinden anlaşıldığı üzere İblis'in zürriyeti vardır.
4. Yine Kehf 18/50 ayetinde İblis'in cinlerden olduğu belirtilmektedir.

İblis'in meleklerden olduğunu düşünen âlimler ilgili ayetlerin zâhirinin buna işaret ettiğini söylemişlerdir.[118] İstisnada asıl olan, *müstesnâ minh*'ten yapılmasıdır ve bu ayetteki istisnâ edatı muttasıldır. Kehf 18/50 ayetinde ise كان kelimesi صار anlamında olup İblis'in sonradan cin olduğu kastedilmiştir.[119]

2.3.6. Hz. Havva'nın Yaratılışı

İnsanlık tarihinin başlangıcı ve ilk insanlar hakkında söz söyleyebilmek için ayet ve hadislere bakmak gerekir. Naslara bakmaksızın salt tahmin ve zan ile fikir yürütmenin ilmî bir tarafı olmayacağı aşikârdır. Yine ayet veya hadislere dayanmayan, önceki ümmetlerden gelmiş israiliyat türü rivayetler de –tepeden tırnağa merdut ilan etmek yanlış olmakla beraber- kesin bilgi gözüyle değerlendirilemeyecektir. Ayet, hadis ve ulema açıklamaları ışığında ilk insanın Hz. Âdem *aleyhisselâm* olduğu ve topraktan yaratıldığı yukarıda zikredildi. Bu noktada, 'Hz. Havva'nın yaratılışı ile ilgili bir bilgimiz var mı' suali akla gelecektir. Beşeriyetin annesi Hz. Havva'nın yaratılışı ile ilgili bazı nasları özet bir şekilde incelemek bu açıdan faydalı olacaktır.

İlk insan olarak Hz. Âdem *aleyhisselâm*'ın yaratılmasından sonra, onun eşi ve insan soyunun annesi olacak olan Hz. Havva yaratıldı:

يَا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالاً كَثِيراً وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْاَرْحَامَ اِنَّ اللهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيباً ﴿١﴾

"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretip yayan Rabbinizden sakının. Adını kullanarak

[118] Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân* (Risâle), I, 438; Nesefî, *Medârik* (*Hâşiyetu'l-vâdıhu'l-mesâlik* içinde), I, 160. Zikredilen yerde İmam Kurtubî, İblis'in meleklerden olduğu görüşünü cumhûrun görüşü olarak sunmaktadır. Kullandığı ifadelerden Kurtubî'nin de bu görüşü benimsediği anlaşılmaktadır. Bkz. Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân* (Risâle), I, 438-440.

[119] Nesefî, *Medârik* (*Hâşiyetu'l-vâdıhu'l-mesâlik* içinde), I, 160. Karş. Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân* (Risâle), I, 438-440.

birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir."[120]

خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَاَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْاَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ اَزْوَاجٍ يَخْلُقُكُمْ فِي بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ خَلْقاً مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ فِي ظُلُمَاتٍ ثَلٰثٍ ذٰلِكُمُ اللهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ فَاَنّٰى تُصْرَفُونَ ﴿٦﴾

"Allah sizi bir tek nefisten (Âdem'den) yarattı, sonra ondan da eşini yarattı. Sizin için hayvanlardan sekiz eş meydana getirdi. Sizi de annelerinizin karınlarında üç katlı karanlık içinde çeşitli safhalardan geçirerek yaratıyor. İşte bu yaratıcı, Rabbiniz Allah'tır. Mülk O'nundur. O'ndan başka tanrı yoktur. Öyleyken nasıl oluyor da (O'na kulluktan) çevriliyorsunuz?"[121]

Ayetlerdeki "ondan da eşini yarattı" mealindeki ifadeyi daha doğru anlama gayretinin bir neticesi olarak hadislere baktığımızda, *Buhârî* ve *Müslim* hadislerinde وَاسْتَوْصُوا بِالنِّسَاءِ خَيْرًا فَإِنَّهُنَّ خُلِقْنَ مِنْ ضِلَعٍ "Kadınlar hakkındaki hayır tavsiyemi kabul ediniz. Çünkü onlar bir kaburga kemiğinden yaratılmışlardır" şeklindeki ve benzer lafızlardaki hadislerle karşılaşıyoruz.[122] Bu hadisler, aile geçindirme ve bir nevi 'dalgalar arasında gemiyi batırmama' sorumluluğunu taşıyan erkeklere bir yönlendirme içermektedir. Bu yönlendirmeye göre erkek hanımını yönetecek, ona *kavvâm* olacak ama bunu yaparken kendisini kumandan, karşıdakini emir eri sanarak askerî bir disiplin beklemeyecektir.[123]

Zikredilen hadislerde, 'kaburga kemiğinden yaratılma'yı nasıl anlayacağımız hususu konumuzu doğrudan ilgilendirmektedir. Bu konuda hakikat ve mecaz olarak iki yorum görmekteyiz:

- İlgili ifadeden kastın hakikat olduğu görüşü. Buna göre Hz. Havva gerçekten de Hz. Âdem'in bir kaburga kemiğinden yaratılmıştır.[124] Bu görüş geniş kabul görmüştür.[125]

---

[120] Nisa 4/1.
[121] Zümer 39/6.
[122] Buhârî, *Nikâh*, 80 (Hadis no: 5186); İbn Hacer el-Askalânî, *Muhtasar Fethu'l-Bârî* (İhtisar ve notlar: Ebu Suhayb Safa ed-Davvî, Çev. heyet), Karınca&Polen Yayınları, İstanbul 2020, X, 492. Benzer muhtevadaki hadisler için ayrıca bkz. Buhârî, *Nikâh*, 79 (Hadis no: 5184); Müslim, *Radâ'*, 18 (باب الوصية بالنساء).
[123] Mesele hakkında faydalı bulduğumuz bir yorum için bkz. Takî Osmânî, *Tekmiletu Fethi'l-Mülhim*, I, 92-94.
[124] Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân* (Risâle), I, 449-450. Karş. İbnü'l-Cevzî, Zâdu'l-mesîr, IV, 6.
[125] Muhammed b. Ferîd Zeryûh, *el-Muâradâtü'l-fikriyyetü'l-muâsıra li ehâdîsi's-Sahîhayn dirâse nakdiyye*, Merkezü Tekvîn li'd-dirâsât ve'l-ebhâs, Londra 1441/2020, III, 1579; Mustafa Ülker, "Bir Âyetin Tefsiri Sadedinde Âdem Babamızın Yaratılışı, Havvâ Vâlidemizin Yaratılışı ve İnsan Neslinin

- İlgili ifadeden kasıt hakiki mana değildir. Hadislerde Hz. Havva'nın gerçekten böyle yaratıldığı değil, kadın cinsinin tabiatının kaburga kemiğine benzediği anlatılmaktadır.[126]

Görüleceği üzere kaburga kemiği ifadesinin hakikat mi mecaz mı olduğu hususu üzerinden iki farklı görüş oluşmuştur. Şahsen; bu iki görüşten herhangi birini öne çıkarmamayı, bu konuda sükûtu tercih ediyoruz.

2.3.7. Cennete Yerleşme ve Yasak Ağaç

Hz. Âdem *aleyhisselâm*'ın cennete girişini anlatan Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

> *"Biz: Ey Âdem! Sen ve eşin (Havva) beraberce cennete yerleşin; orada kolaylıkla istediğiniz zaman her yerde cennet nimetlerinden yeyin; sadece şu ağaca yaklaşmayın. Eğer bu ağaçtan yerseniz her ikiniz de kendine kötülük eden zalimlerden olursunuz, dedik."*[127]

> *"(Allah buyurdu ki): Ey Âdem! Sen ve eşin cennette yerleşip dilediğiniz yerden yeyin. Ancak şu ağaca yaklaşmayın! Sonra zalimlerden olursunuz."*[128]

Hz. Âdem ile eşi Hz. Havva'nın cennet sakini olmasını murad eden Allah –yasak ağaca yaklaşmamak şartıyla- diledikleri yerden Cennet nimetlerinden yemeleri hususunda onlara izin verdi. Hakk Teâlâ, İblis'in secde etmeyişinden Taha 20/116 ayetinde bahsettikten sonra, Âdem'in iskân edildiği cenneti 117-119. ayetlerde şöyle tavsif ediyor:

> *"Bunun üzerine: Ey Âdem! dedik, bu, hem senin için hem de eşin için büyük bir düşmandır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın; sonra yorulur, sıkıntı çekersin!*
>
> *Şimdi burada senin için ne acıkmak vardır, ne de çıplak kalmak.*
>
> *Yine burada sen, susuzluk çekmeyecek, sıcaktan da bunalmayacaksın."*

Çoğalması", (ss. 449-522), *Modernist Zihniyete Karşı Ehl-i Sünnet Müdafaası*, Dirâyet Kitaplığı, İstanbul 2017, 506; Ayrıca bkz. Keşmîrî, *Feydu'l-Bârî*, IV, 343.

[126] Takî Osmânî, *Tekmiletu Fethi'l-Mülhim*, I, 93. Takî Osmânî burada net bir tercihte bulunmamakla beraber Nisa 4/1 ayetinin ilk görüşü desteklediği görüşündedir. Ayrıca bkz. Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân* (Risâle), I, 449 (1 nolu dipnot).

[127] Bakara 2/35.

[128] A'râf 7/19.

Hz. Âdem'in yerleştirildiği cennetten maksat bildiğimiz ebedî cennet midir, yoksa dünyada bulunan bir bahçe midir? Âlimler arasında büyük kabul gören görüş, Hz. Âdem'in yerleştiği bu yerin herkesçe malum olan ebedîlik cenneti olduğudur.[129] Bu tefsire göre, hep gitmek istediğimiz sonsuz mutluluk yurdu olan cennet, atamız Âdem ile annemiz Havva'nın evvelce yerleştiği ama yaşanan imtihan sonucunda çıkmaya mecbur kaldıkları cennettir. Dolayısıyla tüm insanlık tarihinin meselesi, o cennete geri dönüp dönemeyeceğimiz meselesidir.

Bakara 2/35 ayetinde geçen "şu ağaca yaklaşmayın" mealindeki ifade, o ağacın meyvesini yemeyi yasaklamaktadır.[130] "ağacın meyvesinden yemeyin" demek yerine "ağaca yaklaşmayın" denmesi, ilgili yasağın şiddetini vurgulamaktadır.[131]

Yenmesi yasaklanan bu yiyeceğin ne olduğu konusunda farklı görüşler ortaya atılmış; üzüm, incir vb. yiyeceklerden bahsedilmiştir.[132] Mamafih bizi kesin bilgiye ulaştıracak bir ayet veya hadis yoktur. Binaenaleyh o ağacın cinsini bilmemenin kişiye bir zararı bulunmamaktadır.[133]

Her hâlükârda Hz. Âdem ve Hz. Havva, kendilerine verilen vesvese sonucu yasak ağaçtan yemiştir:

> *"Derken şeytan onun aklını karıştırıp «Ey Âdem! dedi, sana ebedîlik ağacını ve sonu gelmez bir saltanatı göstereyim mi?»*
>
> *Nihayet ondan yediler. Bunun üzerine kendilerine ayıp yerleri göründü. Üstlerini cennet yaprağı ile örtmeye çalıştılar. (Bu suretle) Âdem Rabbine âsi olup yolunu şaşırdı."*[134]

Peygamberler ma'sûm (günahtan korunmuş) olmalarına rağmen Hz. Âdem'in yasak ağaçtan yemesi hususunda şu açıklamalar yapılmıştır:

---

[129] Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I, 233; Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân* (Risâle), I, 450, 451; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, I, 140.
[130] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, I, 89; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, I, 137.
[131] Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, I, 137.
[132] Bkz. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, I, 89-90; İbnü'l-Cevzî, Zâdu'l-mesîr, I, 321-322; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, I, 141.
[133] Bkz. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, I, 90, 100; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I, 235; https://fetvameclisi.com/fetva/hz-ademin-yedigi-yasak-meyve-nedir Fetva Meclisi, "Hz. Âdem'in yediği yasak meyve nedir?" Erişim tarihi: 14/03/2024.
[134] Taha 20/120-121.

- Hz. Âdem yasak ağaçtan yerken ilgili yasağı unutmuştu. Taha 20/115 ayetinden bu anlaşılmaktadır.[135] Bir günahı unutarak işlemek ise ısmet (günahtan korunmuşluk) sıfatına aykırı değildir.[136]
- Başka bir görüşe göre Hz. Âdem ilgili yasağı hatalı bir şekilde yorumladığı için meyveden yedi. "Yaklaşmayın" diye emredilen ağaçtan meyve yemedi, ama bu yasağın o cinsteki tüm ağaçlara şamil olacağını düşünmediği için o cinsten olan başka bir ağaçtan yedi.[137]
- Diğer bir görüş; bu hadise nübüvvet öncesinde gerçekleşti, dolayısıyla ısmet sıfatına aykırı değildir.[138]

Bakara 2/36 ayetinde belirtildiği üzere, yasak ağaçtan yemenin neticesi olarak Hz. Âdem ve Hz. Havva cennetten çıkarılıp yeryüzüne indiler. O günden beri Şeytan ile insan arasındaki düşmanlık devam etmektedir. Bu noktada insanı dünya sürgününden kurtarıp cennete geri götürecek olan reçeteye, *tevbe*ye hemen 37. ayetinde işaret edilmektedir:

فَتَلَقّٰٓى اٰدَمُ مِنْ رَّبِّهٖ كَلِمٰتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ اِنَّهٗ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيْمُ ﴿٣٧﴾

"Bu durum devam ederken Âdem, Rabbinden bir takım ilhamlar aldı ve derhal tevbe etti. Çünkü Allah tevbeleri kabul eden ve merhameti bol olandır."

Taha 20/122 âyet-i celîlesi "Sonra Rabbi onu seçkin kıldı; tevbesini kabul etti ve doğru yola yöneltti" buyurmaktadır. Böylece Hz. Âdem'in tevbesinin kabul edildiğini anlıyoruz.

2.3.8. İlk Dönemdeki Evlilikler Meselesi

Cennetten yeryüzüne inen Hz. Âdem ve Hz. Havva, Allah'ın dilediği süre boyunca dünya sürgününde yaşamış ve sonunda vefat etmişlerdir. Kendilerinin dünyada yaşadıkları müddet içinde çocukları olmuş, böylece insan türünün ilk topluluğu

---

[135] Bkz. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, I, 92; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, I, 142; Sabuni, *en-Nübüvve*, 130-131.
[136] Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, I, 142.
[137] Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, I, 141-142.
[138] Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, I, 142; Ebubekir Sifil, *Sana Dinden Sorarlar*, Rıhle Kitap, İstanbul 2022, 1/30. Ebubekir Sifil burada ayrıca Taha 20/121 âyetinde geçen عصى (isyan etti) kelimesinin Arap dilinde "emrin dışına çıkmak" anlamına geldiğini belirtir. Dolayısıyla burada Hz. Âdem'in "isyan"ı, Allah'ın hükmünü reddetmek ve kabul etmemek anlamındaki bir küfr ve irtidat isyanı değildir.

meydana çıkmıştır. Tüm insanlık bu ilk cemiyet ve ilk anne-babanın soyundan gelmektedir. Hz. Âdem'in *ebü'l-beşer* oluşu ile ilgili bahisler önceki başlıklarda zikredilmiştir.

Günümüzde karşımıza çıkabilen sorulardan biri de; bu ilk insanların çoğalması için kardeş evliliği gerekip gerekmediği, eğer böyle bir evliliğe o devirde izin verilmişse bunun İslam ahlak anlayışı ile çelişip çelişmediğidir. Bu başlıkta, akla gelebilecek bu tarz sorular hakkında özet mahiyetinde açıklama yapmak uygun olacaktır.

a) Kardeş evliliği iddiası ve sıhhat durumu

Bazı sahabilere isnad edilen rivayetlere göre Hz. Havva her bir batında bir kız ve bir erkek olmak üzere iki çocuğu doğurmuş, aynı batında doğan erkek ile kızın birbiriyle evlenmesi yasak olmakla birlikte farklı batınlarda doğmuş olan bir erkek ile bir kızın evlenmeleri o döneme has bir ruhsat olarak caiz kılınmıştır. İnsanların ilk zamanlarındaki bu ruhsat sonradan kaldırılmış ve aynı batında olsun-olmasın kardeş evliliği haram kılınmıştır.[139]

İlgili evlilik rivayetleri arasında doğrudan Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e isnad edilen (merfû) bir rivayete rastlamadık. Bu rivayetler daha ziyade İbn Mesud ve İbn Abbas gibi ashâb-ı kiramdan bazılarına dayandırılmaktadır. Bu durumda karşımıza öncelikle şu iki usûlî mesele çıkmaktadır:

- İlgili rivayetlerin isnad kriterleri açısından sahih olup olmadıkları,
- Eğer senedleri sahih ise; ashâba ait bu yorumların kesin bilgi ifade edip etmediği, hükmen merfû sayılmasının mümkün olup olmadığı.

Saydığımız iki meseleden dolayı, mezkûr evlilik rivayetlerini kesin bilgi olarak sunmuyoruz. Dolayısıyla Hz. Âdem devrinde böyle bir evlilik ruhsatının hakikaten var olup olmadığı ile ilgili –en azından ileri araştırmalar yapıncaya kadar- sükût etmek etmeyi tercih ediyoruz.

b) Hüsn-Kubh meselesi ve insan tabiatı

Hadis usulü kriterleri açısından ilgili rivayetleri kesin bir şekilde sahih ilan etmeyişimizi ve sebeplerini yukarıda zikrettik. Burada şunu da belirtmeliyiz ki; rivayet

[139] Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VIII, 321-323; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, III, 82-83, 85; Mustafa Ülker, "Âdem Babamızın Yaratılışı", 518;.

edilen olayın gerçekten yaşandığını varsayarsak; kanaatimizce böyle bir senaryo akla/ahlaka aykırı da değildir. Kardeş evliliği henüz haram kılınmadan önce bu evliliği yapanları suçlu görmek mantıklı olmayacaktır. Dolayısıyla bu evlilik türünün helal kılındığı bir dönemde böyle bir senaryo mümkün görünmektedir.[140]

İşin diğer boyutu, *tabiat* meselesidir. Günümüzde insanların geneli kardeşleri ile evlenmekten nefret edecek bir tabiata sahiptirler ve zaten şeriat de bunu haram kılmaktadır. Fakat bize bu nefret etme tabiatını veren Allah Teâlâ, ilk yarattığı nesle –bir hikmete binaen- bu özelliği vermemiş olabilir. O zamanlarda aynı batında doğan insanlar birbirlerine karşı kardeşlik duyguları hissederken başka batında doğanlara karşı yabancılık duyguları hissediyor olabilir. Zaten bizdeki akrabalık; amca-hala-dayı-teyzelik anlayışının yeryüzündeki ilk insanlarda olmasını da beklememekteyiz. Zira tarihin sıfır noktasından bahsediyoruz. Böyle bir faraziyede; Allah Teâlâ'nın farklı tabiatlarda yarattığı kullarına farklı hükümler koymasında hayret edilecek bir şey görmüyoruz.[141]

c) Diğer senaryolar

Diyelim ki farklı batında doğan kardeşlerin evliliği hiçbir şekilde yaşanmadı; farz edelim ki bu konudaki rivayetler tamamen uydurma. Kardeş evliliğinin olmayacağı böyle bir senaryoda, insanlığın tek bir anne-babadan türemesi imkânsız mıdır?

Sorunun cevabı 'hayır' olacaktır. Bu meseleyi hiç olmamış farz ettiğimizde bile tüm insanlık yine Hz. Âdem ve Hz. Havva'dan gelmiştir, kesin olan nokta budur.

İnsanlığın çoğalması için mutlaka birden fazla çiftin bulunması gerekmez. Buna sadece bir faraziye/varsayım kabilinden örnek getirmek istiyoruz. Mü'minler olarak Hz. İsa'nın biyolojik bir babası olmaksızın doğduğunu Kur'an'ın haber vermesiyle biliyoruz. Bu mucizenin Âdem *aleyhisselâm* zamanında da yaşanmasını imkânsız görmek için hiçbir sebep göremememekteyiz. Mesela Hz. Âdem'in iki kızından birer çocuk böyle mucize olarak babasız doğsa, bu çocuklar birbirlerine teyze oğlu-teyze kızı

[140] Bu konuda bir yorum için bkz. Mustafa Ülker, "Âdem Babamızın Yaratılışı", 518-519.
[141] Bkz. Mustafa Ülker, "Âdem Babamızın Yaratılışı", 518-519. Ayrıca bkz. Yunus Emre Gördük, "İlk İnsan Nesli Nasıl Devam Etti? Ensest İlişki İddiası Üzerine Eleştirel Bir Analiz", *Usul İslam Araştırmaları Dergisi*, 2018, Sayı:29, 78.

olacaklardır. Kuzenlerin evliliği ise günümüzde bile tamamen helal ve temiz bir evliliktir.[142]

Hülasa; hangi senaryoyu esas alırsak alalım insanlık tek bir çiftten; Hz. Âdem ile Hz. Havva'dan türemiştir ve bunda akli açıdan imkânsız bir şey yoktur. Akıl böyle bir şeyi mümkün görür. Nakil ise mümkün olan bu şeyin vaki (gerçekleşmiş) olduğunu haber verir.

[142] Zikrettiğimiz farazi senaryo meselesini 2016'da şahsi bir görüşme esnasında Şahin İbrahim Güleryüz'den öğrenmiştik. Sözü söyleyenine izafe kabilinden burada zikretmiş olalım.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EVRİM İDDİALARI VE BİLGİ DEĞERİ

3.1. EVRİM'İN TANIMI

Bir olayı ilmî bir üslupla incelemenin ilk şartı, o olayla ilgili temel kavramları doğru tanımlamaktır. Tanımlar doğru yapılmadığı zaman herkes kendi zihnindeki tanıma göre konuşacak ve karşı tarafın ne kastettiğini anlayamayacaktır. Yine bir kavramın lügat manası ile ıstılah manasını birbirinden ayırmak da önemlidir. Aksi hâlde ortaya bir tanım krizi çıkacak, insanlar muhataplarının ne demek istediğini doğru bir şekilde anlayamayacaklardır. Bu meyanda 'tanım krizi' yaşanan konulardan biri de evrim meselesidir.

Evrimin sözlük anlamı, "zaman içinde birdenbire olmayan, kesintisiz, niteliksel ve niceliksel gelişme süreci" şeklinde verilmektedir.[143] Görüleceği üzere sözlük anlamının konumuzla ilgisi bulunmamaktadır. Zira "gelişim süreci" kavramı hakkında insanlar arasında bir tartışma yoktur ve olması da mümkün değildir. Sayamayacağımız kadar çok şeyin gelişmekte ve değişmekte olduğu, gözle görülebilen bir hakikattir.

Sözlük anlamında bir ihtilaf olmadığına göre evrimin ıstılah/terim anlamına sıra gelmektedir. Biyoloji terimi olarak evrim, "bir canlıyı ötekilerden ayırt eden biçimsel ve yapısal karakterlerin gelişmesi yolunda geçirilen bir dizi değişme olayı, tekâmül" olarak tarif edilmiştir[144] ki bu tanımın biyolojik evrimi açıklamadığı ortadadır. Zira 'canlıların karakteristik özellikleri zamanla değişim geçirir mi' sorusuna 'hayır, geçirmez' diye cevap veren hiç kimse yoktur. Her canlı doğumdan ölüme kadar çok sayıda değişiklik geçirir, yine o canlının neslinde de bazı değişimler yaşanır. Mamafih bu değişimler evrim değildir. Evrim bu olsaydı, dünya üzerinde evrimi reddeden kimse bulamazdık. Vakıa böyle olmadığına göre biyolojik evrimin tanımı daha doğru bir şekilde yapılmalıdır.

Evrimi hararetle savunan meşhur bilim adamlarından Douglas Joel Futuyma, kanaatimizce en isabetli tanımı getirmiştir. Onun tanımı şu sözünde mevcuttur: "Bilim

---

[143] TDK, *Güncel Türkçe Sözlük,* https://sozluk.gov.tr/ Erişim Tarihi: 21.10.2023.
[144] TDK, *Güncel Türkçe Sözlük,* https://sozluk.gov.tr/ Erişim Tarihi: 21.10.2023.

tarihi içinde soluk kesici düşüncelerden birisini Charles Darwin önererek 'bu gezegende şimdiye kadar yaşamış olan tüm organik varlıklar ilkel bir formdan köken almıştır' demiştir".[145] Futuyma'nın bu sözü, evrimin ne olduğunun anlaşılması açısından oldukça faydalı görünmektedir. Kendisi, Charles Darwin'e (v. 1882) atfen kurduğu cümle ile *evrensel ortak ata* tezini evrimin merkezine yerleştirmiş olmaktadır. Çalışmamızda bu tezi **EOA** (evrensel ortak ata) kısaltması ile anacağız.

Mezkûr cümleden de anlaşılacağı üzere EOA (evrensel ortak ata) tezi; dünyadaki **tüm** canlıları ortak bir kökene isnat eden, hepsinin bu kökenden türeyerek yayıldığını varsayan bir iddiadır. Buradaki 'tüm' kelimesi önemlidir; bitkilerden hayvanlara, bakterilerden balinalara, insanlardan kuşlara şu an yaşayan tüm canlıları kapsayan bir iddia mevzubahistir. Ortak ata tezi sadece belli tür ya da âlemlerin akraba olduğunu iddia eden mütevazı bir tavır değildir; 'kapsayıcı' bir iddia içermektedir. Bu iddia bir tahmin, hipotez, varsayım vb. olarak değil kesin bir gerçek olarak sunulmaktadır. Buna göre EOA, dünyanın yuvarlaklığı gibi kati bir hakikattir.[146]

Futuyma, kitabının ilk sayfasında evrimi tek cümlede özetlemeye çalışırken konuyu ortak ata tezine getirmiştir çünkü Darwinci evrim düşüncesi için bu tez olmazsa olmaz mesabesindedir. Bir kişi, türler arasında değişim ve farklılaşmanın vuku bulduğu görüşünde olsa bile mezkûr tezi kabul etmedikçe evrimci olarak isimlendirilemez. Örneğin; 'insanların maymunlarla akraba olduğunu kabul ediyorum, ama bitkilerle akraba olduğunu düşünmüyorum' diyen bir kişi evrim teorisini kabul değil reddetmiş olur. Zira evrim iddiasına göre canlı türlerinin belli başlı bir kaçı değil, tamamı ortak bir soydan gelmektedir.

3.2. EVRİMİN MÜDÂFİİ: CHARLES DARWİN, DARWİNİZM VE NEODARWİNİZM

Günümüzde evrimden bahsedildiğinde akla ilk gelen isim Charles Darwin'dir (v. 1882). Canlıların değişim ve dönüşüm geçirdiğini, sabit olmadıklarını savunan ilk kişi

---

[145] Douglas Joel Futuyma, *Evrim*, (Çeviri editörleri: Aykut Kence, Nihat Bozcuk), Palme Yayıncılık, Ankara 2008, 1. Araştırmanın ilerleyen sayfalarında Futuyma'nın mezkûr kitabına yapılan atıflarda ilave bir izahat yoksa bu baskı kastedilmektedir. Ayrıca bkz. Hüseyin Allahverdi, "Biyolojide Evrim Nedir Ne Değildir?" (ss. 11-46), (Ed.: Adnan Demircan), *Evrim Nedir Ne Değildir*, Fecr Yayınları, Ankara 2019, 24.

[146] Francisco J. Ayala, *Evrim*, Aylak Kitap, Ankara 2014, 11.

aslında Darwin değildir. Ondan öncesinde de bu tarz düşünceler görülmüştür.[147] Bununla beraber şuan bilim dünyasında evrim dendiğinde Darwin'in evrim anlayışı kastedilmekte, hatta çoğu insan evrim kelimesi yerine Darwinizm kelimesini kullanmaktadır.

Darwin'in evrim teorisindeki yerini anlamak için Lamarck'ın evrim anlayışına temas etmek isabetli olacaktır. 1744-1829 seneleri arasında yaşayan Jean-Baptiste Lamarck, Fransız bir tabiat bilimcisidir. Türlerin gelişerek ve değişerek meydana geldiğini savunan bir evrim anlayışı oluşturmuştur.[148] Ona göre canlılar merhaleli ve yavaş bir şekilde dönüşmeye devam etmiş, bir çok neslin geçmesiyle birlikte bir tür bambaşka bir türe dönüşebilmiştir.[149] Bunanla beraber Lamarck, evrensel bir ortak ata görüşünü benimsemez. Ona göre birbirinden bağımsız bir şekilde meydana gelen canlı türleri zamanla evrimleşmişler, ortak bir kökenden soy almamışlardır.[150] Dolayısıyla Lamarck'ın evrim anlayışı, ortak atayı savunmayan bir evrim anlayışıdır. Yaşanan süreçlerde evrimci câmia; ortak atayı savunmayan Lamarck'ın evrim anlayışını değil, evrensel ortak soy iddiasına dayanan Darwin'in evrim anlayışını benimsemiştir. Günümüz evrimci câmiasında Lamarck'ın evrim görüşünü savunan hiçbir şahıs yahut müessese ile karşılaşmadığımızı bu vesileyle belirtmiş olalım.

Darwinizm kavramı 'tüm canlıların ortak bir kökenden türediği' iddiasını savunurken, Neo-Darwinizm kavramı bu türeme olayının hangi mekanizma üzerinden oluştuğuna dair ana akım evrim görüşünü ifade etmektedir. Buna göre türlerin dönüşümü, 'rastgele mutasyonlar' ve 'tabiî seleksiyon' dediğimiz iki mekanizma üzerinden gerçekleşmektedir.[151] Buna göre DNA'da görülen kazalar o canlının şeklini değiştirmekte, bu şekil değişikliği eğer o canlının hayatta kalmasına fayda sağlayacak türden ise bir sonraki nesle aktarılmakta ve böylece türler evrimleşmektedir.[152] Bu

---

147 https://telif.ismailaga.org.tr/evrim-teorisi-ve-islam-1 İsmailağa Telif ve Araştırma Merkezi, "Evrim Teorisi ve İslam -1-", Erişim tarihi: 29.06.2024.

148 https://telif.ismailaga.org.tr/evrim-teorisi-ve-islam-1 İsmailağa Telif ve Araştırma Merkezi "Evrim Teorisi ve İslam -1-" Erişim tarihi: 14.09.2024.

149 Caner Taslaman, *Evrim Teorisi Felsefe ve Tanrı*, (20. Baskı), İstanbul Yayınevi, Kasım 2016, 101.

150 https://telif.ismailaga.org.tr/evrim-teorisi-ve-islam-1 İsmailağa Telif ve Araştırma Merkezi "Evrim Teorisi ve İslam -1-" Erişim tarihi: 14.09.2024; Malik, *Islam and Evolution*, 40.

151 Shoaib Ahmed Malik, *Gazzâlî ve Modern Evrim Paradigması* (Çev. Mehmet Bulgen), Albaraka Yayınları, İstanbul 2024, 52, 61, 81-82.

152 Bkz. https://www.youtube.com/watch?v=-o1ZnCqmHZ0 İyad Kuneybî, "رحلة اليقين ٢٢: عنزة و لو طارت - خرافة نظرية التطور المعدلة" Erişim tarihi: 14.09.2024.

mekanizma tezi, evrimciler arasında tartışılmaz bir ortak nokta değildir. Muhtemel başka mekanizma açıklamalarına da açık kapı bırakılmaktadır.[153]

Darwinizm hakkında yukarıda zikrettiğimiz satırlar esas alındığında şöyle bir tablo ile karşılaşmaktayız; günümüzde evrimci olmak demek, Darwin'in ortak ata iddiasını savunmak demektir. Öte yandan bu durum, Lamarck'ın çoklu atalar kuramını da reddetmek anlamına gelecektir. Yani evrim görüşünü savunan her şahıs, 'Darwin'in evrim anlayışını isabetli buluyorum, Lamarck'ınkini ise hatalı görüyorum' demiş olmaktadır. Bu durumda evrimcilerin canlılar arasında dönüşümü ispatlaması yeterli olmayacak, buna ilaveten bir de evrensel ortak ata tezini ispatlamaları gerekecektir. Zira Lamarck'ın aksine Darwinci evrim görüşü, bu ortak ata tezini savunmaktadır. Bu noktayı biraz daha açmak faydalı olacaktır.

3.3. EVRİMİN İDDİASI: EOA (EVRENSEL ORTAK ATA)

Bir görüşün isabet oranını tespit için önce o görüşün temel iddiasını/iddialarını doğru bir şekilde anlamak gerekir. Aksi hâlde iddia etmediği bir fikri o görüşe nisbet etmek vb. hatalar yaşanabilir. İddiaları doğru anlamadan delilleri incelemenin de bir manası olmayacaktır.

Muhtelif kaynaklarda[154] evrimin iddiaları olarak özellikle üç maddenin öne çıkarıldığı görülmektedir:

a. Yaşlı dünya tezi. Bu tez dünyanın birkaç bin hatta milyon değil, milyarlarca yıl öncesinden beri var olduğunu söylemektedir. Bilim dünyasında geniş kabul gören bu kabul evrim teorisinin ilk katmanı olarak sunulmaktadır.

b. Evrensel ortak ata (EOA) tezi. Konuyla ilgili bir kaynakta bu tez şöyle anlatılmaktadır: "Ortak soy; tüm canlıların müşterek bir atadan türeyerek geldiği inancıdır."[155]

---

[153] Mekanizma tezine evrimci bakış hakkında bkz. Taslaman, *Evrim Teorisi Felsefe ve Tanrı* (2016), 146. Karş. Futuyma, *Evrim*, 14.

[154] Malik, *Islam and Evolution*, 30; Thomas Fowler, Daniel Kuebler, *The Evolution Controversy; A survey of Competing Theories*, Baker Academic, 2007 (Scribd.com e-kitap), 31-33, 210; Van den Brink, Gijsbert - De Ridder, Jeroen - Van Woudenberg, René. "Evrim Teorisinin Epistemik Statüsü". (Çev. Gülay Parlak) *Kader,* 16 (2), Aralık 2018, 537-563, 544-545.

[155] Fowler and Kuebler, *The Evolution Controversy; A survey of Competing Theories*, 212.

Bu tez tüm canlı türlerinin tek bir canlıdan[156] türeyerek var olduğunu savunmaktadır. Buna göre bitkilerden insanlara hayvanlardan bakterilere istisnasız tüm canlılar akrabadır, hepsinin atası aynıdır. İlk atadan meydana gelen canlılar, yeni türlere dönüşerek ve yeni özellikler kazanarak günümüzdeki hâle gelmiştir.

c. Mekanizma tezi. Bu teze göre; önceki maddede bahsedilen değişim rastgele mutasyonlar ve tabii seleksiyon ile meydana gelmiştir. Evrim süreci bu iki araç üzerinden yürümüştür.

Görebildiğimiz kadarıyla, evrim tartışmalarını ilgilendiren asıl konu ikinci maddedir. Zira birinci maddede belirtilen yaşlı dünya tezi aslında evrimin bir iddiası değildir; evrimi reddeden kişiler bile bu tezi kabul etmektedir.[157] Dünyanın yaşlı ya da genç olmasının evrimle bir ilgisi yoktur. Evrim varken de yokken de dünya yaşlı olabilir. Bu meyanda, yaşlı dünya tezinin "historical evolution/tarihsel evrim" diye anılmasını pek isabetli bulmadığımızı belirtmeliyiz.[158] Şuan yaşanan kavram kargaşasının sebepleri arasında 'ilgili ilgisiz her şeye evrim adı verme' tavırlarının da yattığı kanaatindeyiz.

Üçüncü madde evrim fikrinin öngördüğü mekanizmayı işlediği için konumuzla doğrudan ilgilidir ama evrimcilerin ittifakla savunduğu görüş değildir. Teoriyi savunanlar ortak atayı değişmez hakikat olarak savunurken mekanizma hakkında daha mütevazı cümleler kurmaktadırlar.[159] Dolayısıyla üçüncü maddeyi evrimin temel iddiası olarak görmek biraz zor olabilir.

İkinci madde, kelimenin tam anlamıyla temel iddiadır.[160] Evrimi ispatlamak demek bu maddeyi ispatlamak demektir. Evrimin tanımını işlediğimiz bir önceki başlıkta bu yüzden ilgili tezi merkeze alıp açıklama yaptık.

---

[156] Evrim yanlılarına göre tüm canlıların kendisinden türediği o 'tek bir canlı', sayısal olarak 1 varlık olmayabilir. Birbiriyle irtibatlı olan ve sonraki canlıların kendisinden türediği bir canlı grubu da evrensel ortak ata olabilir. Fakat her hâlükârda bu canlı grubu birbirinden bağımsız varlıklar değildir ve canlılık tarihi yine tek bir noktaya, tek bir ortak kökene dayandırılmaktadır. Bkz. Scott Freeman ve Jon C. Herron, *Evrimsel Analiz*, (2. Baskı), (Çev. editörleri: Battal Çıplak, Hasan H. Başıbüyük, Süphan Karaytuğ, İslam Gündüz), Palme Yayıncılık, Ankara 2009, 640, 660.

[157] Yaşlı dünya tezinin tek başına evrimcilik anlamına gelmeyeceğine dair bkz. Fowler and Kuebler, *The Evolution Controversy*, 211.

[158] Bu isimlendirmeye bir örnek için bkz. Fowler and Kuebler, *The Evolution Controversy,* 211.

[159] Bkz. Taslaman, *Evrim Teorisi Felsefe ve Tanrı* (2016), 146. Karş. Futuyma, *Evrim*, 14.

[160] https://www.pnas.org/doi/10.1073/pnas.132266999#sec-4 "On the Evolution of cells", Yazar: Carl R. Woese, Erişim Tarihi: 14.10.2023. Bu makalede Woese, "Bu, yani Darwin'in Ortak Soy Doktrini; birincil evrimsel iddia ve modern biyolojinin temel taşı olup klasik biyoloji düşüncesini özetlemektedir" diyerek

3.4. EVRİMİ İSPAT MESELESİNDE TÜM TARAFLARIN KABUL EDEBİLECEĞİ BİR KAİDE

Evrim tartışmalarının mantığını daha doğru anlamak için bir faraziyeyi gündeme getirmek isabetli olacaktır. Zaman makinesinin icat edildiğini ve maymunumsu bir canlının insana dönüştüğünü gözlerimizle gördüğümüzü varsayalım. Bu varsayımda insanın başka bir canlıdan geldiğine kati surette ikna olmuş bulunmaktayız. Böyle bir durumda evrim ispatlanmış, artık tartışma kapısı kapanmış olmakta mıdır?

Evrimin mantığını anlamış biri için sorunun cevabı 'hayır' olacaktır. Zira önceki başlıklarda belirttiğimiz üzere ilgili görüşün temelinde evrensel ortak ata iddiası bulunur[161] ve bu iddia insan evriminden ibaret değildir. Sadece insan evrimine inanmak kişiyi evrimci yapmaz; evrimi kabullenmek için insan türünün diğer canlılarla mesela tek hücrelilerle de akraba olduğuna inanmak gerekmektedir. Bir insan 'şempanzelerle akraba olduğumuza inanıyorum ama bakteri nereden çıktı?' derse evrimi kabul etmiş değil reddetmiş olur.

Evrim görüşü; hayvanlar, bitkiler, insanlar, mikroorganizmalar vs. tüm canlı türlerini kapsayan evrensel bir ortak soy iddiasında bulunmaktadır. İşte bu noktada, **evrimi kabul eden-etmeyen tüm tarafların hak vereceğini ve mantıklı bulacağını düşündüğümüz bir kaide** ortaya koyalım:

'Evrim (EOA) iddiasının ispatlanması için, canlı türlerinin büyük kısmının, hatta belki de tamamının ciddi bir şekilde incelenmiş olması gerekir. Aksi hâlde evrim ispatlanmış olmaz.'

'**Canlı türlerinin geneli incelenmeden EOA ispatlanmış olmaz**' şeklinde özetleyebileceğimiz kaidemiz, bu çalışmada önemli bir konum işgal etmektedir. Zira bir teorinin bilimsel olabilmesi için o teorinin –adı üstünde- bilimin sınırları içinde konuşması gerekir. Bilim adamlarının yeterli tetkik yapmadığı/yapamadığı alanlar hakkında bilimsel bir teori üretil(e)mez, olsa olsa tahmin mahiyetinde hipotezler ortaya konabilir. Evrim yanlıları ise EOA iddialarını hipotez değil hakikat olarak ilan etmektedirler.

EOA tezinin evrim teorisindeki yerini anlatmış olmaktadır. Karş. Mehmet Bulğen, "Din-Bilim İlişkisi Açısından Evrim Nedir Ne Değildir?", Adnan Demircan (Ed.), *Evrim Nedir Ne Değildir*, (ss. 151-188), Fecr Yayınları, Ankara 2019, 157.

[161] Taslaman, *Evrim Teorisi Felsefe ve Tanrı* (2016), 132-135.

Özetlenecek olursa evrimin ispatlanması; 1) bilim adamlarının, canlı türlerinin genelini ciddi bir şekilde incelemesi 2) elde edilen verilerin sürekli bir şekilde EOA'ya işaret etmesi, başka türlü yorumlanamaması demektir. Bu iki şart sağlanırsa evrim artık ispatlanmıştır. Bu iki şarttan biri eksik olduğunda ise evrim iddiasına bilimsel anlamda bir teori demek mümkün olmayacaktır.

3.5. EVRİMİ İSPATLAMAYAN SÖYLEMLER

'Evrimi ispatlamak' için tam olarak ne yapılması gerektiğini belirlediğimizi düşünüyoruz. Buna mukabil 'evrimi neyin ispatlamadığı' meselesine de temas etmek doğru olacaktır. Bu mesele hakkında ayrıntılı tahlil ilerideki sayfalarda gelecek olsa da biz burada iki maddeye temas etmek istiyoruz:

a. Karmaşık bir organın sonradan oluştuğunu tespit etmek, evrimi ispatlamak değildir. Canlılarda çok sayıda değişiklik yaşandığını müşahede etmekteyiz. Mamafih bu değişikliklerin hiçbiri daha önce olmayan karmaşık bir organın meydana gelmesi şeklinde yaşanmamıştır. Henüz böyle bir vaka gözlemlenememiştir. Peki, aksi olsaydı ne olurdu? Bir canlı türünde karmaşık organ oluşumunu gözlemleseydik bu durum evrimi ispatlar mıydı? Cevap hayır olacaktır. Zira bir önceki başlıkta da belirttiğimiz gibi; sırf bir türde değişim yaşandı diye diğer tüm türlerin tarihinde de benzer değişimlerin yaşandığını iddia etmek anlamsızdır. Böyle bir varsayım dahi EOA iddiası adına bir şey ifade etmemektedir.

b. 'Alternatifsizlik' iddiasında bulunmak, evrimi ispatlamak değildir. Evrimciler 'canlılık tarihi hakkında geniş çaplı bir teori olarak elimizde sadece evrimin bulunduğunu, başka bir alternatife sahip olmadığımızı, bu yüzden evrimin iddialarını kabul etmemiz gerektiğini' dile getirmektedir.[162] Bu mantığa göre evrim teorisi canlılık tarihi hakkında öyle ya da böyle bir açıklama yapmakta iken evrimi reddedenler henüz alternatif bir teori üretmiş değildir. Varsayılan işbu alternatifsizlik durumu, EOA iddiasına delil olarak sunulmaktadır. Oluşan algıya göre EOA iddiasını ortaya atanların iddialarını ispatlama yükümlülükleri yok iken, bu iddiayı reddedenlere 'alternatif getirme' yükümlülüğü tevdi edilmektedir.

---

[162] Bir örnek için bkz. https://ncse.ngo/meanings-evolution NCSE National Center for Science Education, "Meanings of 'evolution'", Erişim tarihi: 18.09.2023.

Zikrettiğimiz delillendirme yönteminin bilimsel bir kıymeti yoktur. Zira **iddialar alternatif getirilerek değil delilsizliği gösterilerek çürütülür**. Bilim dünyasında bir iddia ortaya atıldığında delil getirmesi gereken taraf iddiacı taraftır. Eğer delil getiremiyorsa, iddiası bilimsel olarak olsa olsa zayıf bir hipotezden ibaret kalacaktır. Bir hipotezi hakikat diye sunmak ise isabetli olmayacaktır.

Örnek olarak; uzaylıların var olduğunu iddia eden kişi delil getiremediği sürece kabul görmez. Esasen uzayda yaşayan bazı canlıların var olma ihtimali hiç de düşük değildir, ama salt ihtimal üzerinden bilimsel iddiada bulunulamaz. 'Uzaylılar vardır, inanmıyorsanız tüm uzayı kontrol edip uzaylıların olmadığını ispatlayın' anlamına gelecek bir 'delillendirme' yöntemi elbette ciddiye alınmayacaktır.

c. Türleşme evrim değildir. Türleşmeyi ispat da evrimi ispat değildir.

Tür kavramının net bir tanımını yapmak zor olsa da biyoloji dünyasında bu kelimeye genelde verilen anlam üzerinden konuşabiliriz. Buna göre tür "aynı kökenden gelen, birbirlerine çok benzeyen, çiftleştiklerinde verimli döller verebilen canlılardır".[163] Mesela bir hayvan popülasyonu üreme açısından izole olmuştur, o topluluğun fertleri başka topluluktan olan canlılarla çiftleşse bile nesillerini bu şekilde sürdürememektedirler. İşte bu durumda o topluluk tür olarak isimlendirilir. Fakat popülasyon üyeleri başka popülasyondan canlılarla üreyip nesillerini sonraki asırlara taşıyabiliyorsa o zaman ortada farklı türler yoktur; bu farklı popülasyonlar aynı türe dâhildir. Bir türe mensup iki popülasyon zamanla üreme açısından izole olup iki farklı tür hâline gelirse de buna türleşme denir.[164]

Eskiden aynı türe mensup olan fertlerin zamanla farklı türlere dönüşmesi, yani türleşme hadisesi hiç gözlenmiş midir? Şimdiye kadar bildiğimiz, teyit edebildiğimiz net bir vak'a bulunmamaktadır. Mamafih bilimsel gözlemlere devam edilirse böyle bir türleşme olayı ile karşılaşılmasını imkânsız bulmuyoruz. Her hâlükârda böyle bir türleşme vak'ası görülecek olsa bile bu durum evrime delil olarak sunulamaz. Zira türleşme diye bir olayın filan örnekte vuku bulabilmesi, her türde yaşandığı anlamına gelmez.

---

[163] Hüseyin Allahverdi, "Biyolojide Evrim Nedir Ne Değildir?", (Ed. Adnan Demircan), *Evrim Nedir Ne Değildir*, (ss. 11-46), Fecr Yayınları, Ankara 2019, 16. Ayrıca bkz. Futuyma, *Evrim,* 461.

[164] Bkz. Ernst Mayr, *Biyoloji Budur Canlı Dünyanın Bilimi,* (Çev.: Afife İzbırak), Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara 2008, 217-218.

3.6. EVRİMİ İSPAT İÇİN ÖNE SÜRÜLEN ARGÜMANLAR

Evrim hakkında yapılan bazı çalışmalar evrimin 'muhtelif bilim dallarının bağımsız gözlemleri' ile büyük oranda ispatlandığı, ortak ata iddiasının ilmî açıdan ciddi bir güç kazandığını öne sürer. Bu esnada anatomi, genetik, biyocoğrafya, embriyoloji gibi bilim dallarının isimleri art arda sıralanır, bu bilim dallarından elde edilen 'birbirinden bağımsız veriler'in hep aynı yöne işaret ettiği söylenir.[165] Yani bir nevi 'uzun uzun anlatırsak kitabın sınırlarını aşar ama evrimin çok sayıda delili var' mesajı verilir.

İlahiyat alanındaki çoğu okuyucu 'çok sayıda delil'in tam olarak ne olduğunu araştıracak vakit ve imkân bulamayacaktır. Bu durumda ister istemez o satırların isabetli olduğunu varsayacak, ya da iddiayı şüphe ile karşılayıp sükûtu tercih edecektir. Biz ise, bu araştırmada ilgili iddiaları masaya yatırıp 'Evrimin gerçekten delilleri var mı?' sorusu üzerinden bir araştırma yapmaktayız. Bu bağlamda evrimi destekleyip desteklemediğini inceleyeceğimiz bilim dallarından ilki biyocoğrafya olmaktadır.

3.6.1. Biyocoğrafya

Biyocoğrafya, canlı türlerinin dünya genelindeki dağılımını inceleyen bilim dalıdır. Evrimi savunanlar bu bilim dalındaki verilerin ortak ataya delil olduğunu iddia ederler.[166]

Evrim yanlılarının söylemleri

Söylem 1:

Evrim yanlılarına göre; dünyanın her bir bölgesinde her bir türden örnekler bulamıyoruz. Mesela okyanuslardaki birçok uzak adada yarasadan başka memeli hayvan yoktur. Birçok büyük hayvan sadece anakaralarda bulunur, uzak okyanus adalarında görülmez. Bu ve benzeri veriler evrensel ortak ataya delildir. Zira tüm canlılar ortak bir atadan gelmemiş ve ayrı ayrı var olmuş olsaydı; her bir adada her türden birer grubun var olması, çeşitlilik açısından tüm dünyanın tekdüze olması

[165] Bulğen, "Din-Bilim İlişkisi Açısından Evrim Nedir Ne Değildir?", 167; Malik, *Islam and Evolution*, 38, 50; Van den Brink vd., "Evrim Teorisinin Epistemik Statüsü", 550.
[166] Van den Brink vd., "Evrim Teorisinin Epistemik Statüsü", 550; İlhami Kiziroğlu, *Genel Biyoloji Canlılar Bilimi*, (7. Baskı), Okutman Yayıncılık, Ankara 2010, 500; Malik, *Islam and Evolution*, 50; Bulğen, "Din-Bilim İlişkisi Açısından Evrim Nedir Ne Değildir?", 167; Futuyma, *Evrim*, 529.

gerekirdi. Oysa şuan adalarda bulunan türlerin - çoğunlukla- ana karadan oraya gelebilen özellikteki canlılar olduğu görülmektedir.[167]

Değerlendirme:

Evrim yanlılarının görüşünü şöyle özetleyebiliriz:

Mukaddime	**Çıkarım**	**Sonuç**
1.Canlı türleri tüm dünyaya eşit bir şekilde dağılmış değildir. 2. Evrim karşıtlarının söylemi ise aksi yöndedir.	Evrim karşıtları, biyocoğrafya verilerine aykırı söylemlerde bulunmaktadır.	Dolayısıyla evrim gerçektir.

Bu argüman, evrim karşıtlarını yanlış tanıma/tanıtma üzerine kurulmuş hatalı bir söylemdir. Evrimi kabul etmeyenler, her bir coğrafyada her bir türün yaşıyor olduğunu iddia etmemektedirler. Böyle iddia ettiklerine dair herhangi bir örneğe çalışmamız boyunca rastlamadığımızı belirtmemiz gerekmektedir. Yukarıdaki tabloda iki nolu mukaddime hatalıdır. Dolayısıyla mesela okyanuslardaki birçok uzak adada yarasadan başka memeli hayvan bulunmaması evrim karşıtları için sorun değildir. O yarasalar ana karalardan göç ederek gelmiş ya da adalarda bağımsız oluşmuş olabilir. Her iki ihtimalin de EOA ile ilgisi yoktur. Bir adanın göçlerle dolduğunu varsaydığımızda, adaya göç eden o canlıların tek bir atadan geldiği ispatlanmış olmamaktadır.

Zikredilen veriler evrimi düşük seviyede bile ispatlayamamaktadır. Burada yapılan hata; evrim karşıtlarının hiç savunmadıkları bir şeyi savunuyorlarmış gibi göstererek anlatıyı bunun üzerine kurmaktır. Bu noktada evrim yanlıları, gördüğümüz kadarıyla "korkuluk safsatası" dediğimiz mantık safsatasına başvurmaktadır.[168]

[167] Bkz. Futuyma, *Evrim*, 529.
[168] Korkuluk safsatası hakkında bkz. Ahmed es-Seyyid, *Eleştirel Düşünce*, (Çev.: Mehmet Ali Kılınç), Beka Yayınları, İstanbul 2023, 64.

Söylem 2:

Evrim taraftarı Jerry A. Coyne, biyocoğrafyanın evrimi ispatladığı iddiasını şöyle sunmaktadır[169]:

> "Eğer evrim gerçekleşiyorsa, bir alanda yaşayan türler aynı alanda yaşayan daha önceki türlerin altsoyları olmalıdırlar. Bu durumda verilen bir alanın yüzey tabakalarında kazı yaptığımızda, bugün o toprağa basan organizmalara benzeyen fosiller bulmalıyız.
>
> Evet, bu da bir olgudur.[170] Yaşayan kangurulara en çok benzeyen fosil kanguruları nereden çıkarabiliriz? Avustralya'dan. O vakit Yeni Dünya'nın armadillolarına gelelim. (...) Sadece Kuzey, Orta ve Güney Amerika'da yaşarlar. Bunlara benzeyen fosilleri nerede bulabiliriz? Tıpkı çok büyük armadillolara benzeyen, zırhlı bitki yiyen memeliler olan *glyptodontların* vatanı olan Amerika'da. (...) Yaradılışçılık bu örüntüleri açıklamada çok sıkışmıştır. Açıklayabilmek için dünya üzerinde sonsuz sayıda ardışık yokoluş ve yaratma ile her yaratılan yeni tür takımlarının aynı alanda yaşamış olanlara benzeyecek şekilde yapıldığını önermesi gerekir.

Değerlendirme:

Zikredilen evrimci iddiayı şöyle özetleyebiliriz:

Mukaddime	**Çıkarım**	**Sonuç**
Aynı coğrafyada yaşayan canlıların bazı değişiklikler geçirdiği anlaşılmaktadır.	Canlılarda değişim varsa bu durum evrimi ispatlar.	Evrim gerçektir.

Zikredilen satırlardaki mantık şudur: 'Fosil kayıtları incelendiğinde aynı coğrafyada yaşayan hayvanların bir takım şeklî değişiklikler geçirdiği anlaşılmaktadır. Canlıların yapısında bazı değişiklikler vuku bulmuşsa demek ki EOA iddiası doğrudur.'

EOA'yı ispatlayabilmek için kullanılan mezkûr akıl yürütme şekli hatalıdır. Zira belli başlı canlılarda görülen kısmi değişiklikler, gelmiş geçmiş tüm canlıların ortak bir atadan geldiğini ispatlamaz. Soyu tükenmiş *glyptodont* fosillerinin armadillolara şekil

[169] Jerry A. Coyne, *Evrim Neden Gerçektir*, (Çev.: Hasan H. Başıbüyük), Palme Yayıncılık, Ankara 2016, 96.
[170] Yazar 'ön gördüğümüz sonuçla karşılaştık' demek istiyor.

olarak benzemesi EOA'yı ispatlamadığı gibi yaratılışçılar için de sorun teşkil etmez. Zira evrimcilerin 'yaratılışçı' olarak isimlendirdiği evrim karşıtları, 'türlerin hiçbir değişim geçirmediği' gibi bir iddia içinde değildirler. Binaenaleyh, Coyne'un bu söylemi hiçbir şeyi ispatlamamaktadır.

Yazarın "Eğer evrim gerçekleşiyorsa, bir alanda yaşayan türler aynı alanda yaşayan daha önceki türlerin altsoyları olmalıdırlar" sözünü hakikaten garip bulduğumuzu belirtmeliyiz. "bir alanda yaşayan türler aynı alanda yaşayan daha önceki türlerin altsoyları olma"sının, evrimle ne ilgisi bulunmaktadır? Evrim yaşanmış olsa da olmasa da fosiller, şuan yaşayan türlerin ataları olacaktır. Bunda anormal olan şey nedir? Evrim karşıtları tür içi değişimleri reddetmemektedir ki tür içi değişiklik gördüğümüzde evrim ispatlanmış olsun?

Söylem 3:

Coğrafi verilerin ortak ataya delil olarak sunulduğu noktalardan biri de yaşlı dünya tezidir. Evrimci bir kaynakta 'evrimin delilleri' gündeme getirilirken "Dünyanın Yaşı" başlığı altında şöyle denmektedir:

> Genç jeoloji bilimi Dünya'nın çok eski bir zamanda oluştuğunu doğruladı. Evrim zamana bağlı bir süreçtir, fakat ayrı yaradılış değildir.[171]

Aynı başlıkta, yaşlı dünya tezini savunan jeologların çalışmalarından bahis ile şöyle denmiş:

> Bu veriler evrim teorisi için önemliydi. Ayrı yaratılış bir anda olan bir işlemdir. Fakat evrimsel değişim bugün gözlenen yaşam çeşitliliğinin oluşması için uzun zaman dönemlerini gerektirir.[172]

İlerleyen sayfalarda "Dünyanın Yaşı" başlığı tekrar atılarak tek paragraflık şu açıklama yapılmıştır:

> Oransal yaş tayini, 19. yüzyılda, Dünya yaşının Piskopos Ussher tarafından 6000 yıl olarak tahmin edilenden çok daha eski olduğunu gösterdi. 20. yüzyılda kesin yaş tayini, canlılığın Ayrı Yaratılış Teorisince önerilenden 450 000 kez daha uzun süredir var olduğunu doğruladı.

Ardından gelen başlığın ilk cümleleri ise şu şekilde:

---

[171] Freeman ve Herron, *Evrimsel Analiz*, 60
[172] Freeman ve Herron, *Evrimsel Analiz*, 61.

> İncil'in Yaradılış Kitabının doğrudan tercümesinden köken alan bir yaşam tarihi görüşü olan Ayrı Yaradılış Teorisi ile çatışan kanıtları tartıştık. Bu kanıtların, Darwin'in alternatif teorisi ortak bir atadan değişim yolu ile türeme ile uyumlu olduğunu savunduk.

Değerlendirme:

Evrimi ispatlamak için sunulan bu argümanın mantığını şöyle özetleyebiliriz:

Mukaddime	**Çıkarım**	**Sonuç**
Yaşlı dünya tezi gerçektir.	Yaşlı dünya tezini sadece evrimciler savunur.	Demek ki evrim gerçektir.

Yapılan alıntılarda, evrimi reddedenlerin yaşlı dünya tezini de reddettiklerini iddia edilmektedir. Bu iddia gerçeğe aykırıdır. 'Yaratılışçı' diye anılan evrim karşıtlarının belki de kahir ekseriyetinin yaşlı dünya tezi ile bir sorunu yoktur. Dolayısıyla bu konu üzerinden delil getirmeye çalışmak beyhudedir.

Alıntıda geçen "ayrı yaratılış bir anda olan bir işlemdir" cümlesi en baştan sorunludur. Zira çalışmalarımız esnasında yaratılışın bir anda olduğunu iddia eden herhangi bir evrim karşıtına rastlamadık. Üstelik birçok Müslüman evrimi reddetmekte iken, Müslümanların eserlerinde yaratılışın bir anda değil devirler içinde gerçekleştiği görüşü rahatça görülmektedir.[173] Evrimi reddeden gayr-i müslimler arasında bile 'yaratılışın bir anda olup bittiği'ni savunan hiç kimseye rastlamadığımızı belirtelim. Her hâlükârda evrimi reddetmek, yaşlı dünya tezini reddetmeyi gerektirmemektedir, dolayısıyla evrim lehine getirilen bu argümanın da bir anlamı kalmamaktadır.

Söylem 4:

Evrim-biyocoğrafya münasebeti söz konusu olduğunda Galapagos Adaları da gündeme gelir. Evrimci iddiaya göre bu adalardaki canlıların çeşitliliği ancak türleşme ve türler arası değişiklikler ile açıklanabilmektedir. Bu durum da bir canlının başka bir canlıya dönüşmesinin mümkün olduğu anlamına gelmektedir.[174]

---

[173] Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 8/230-232; https://telif.ismailaga.org.tr/6-gunde-yaratmak-ne-demek Yakup Hocaoğlu, "6 Gün'de Yaratmak Ne Demek?" Erişim tarihi: 07.01.2024.

[174] Freeman ve Herron, *Evrimsel Analiz*, 60.

Değerlendirme:

Galapagos adalarıyla ilgili evrimci iddia şu şekildedir:

Mukaddime	**Çıkarım**	**Sonuç**
Galapagos adalarındaki canlılarda türleşme ve türler arası değişime işaret eden veriler tespit edilmiştir.	Türleşme ve türler arası değişim evrimi ispatlar.	Dolayısıyla evrim ispatlanmıştır.

Mezkûr argüman hakkında şu yorumlar yapılabilir:

-Galapagos adalarındaki canlılar hakkındaki yaygın söylentiler teknik olarak haber hükmündedir. Mütevâtir denebilecek seviyeye de ulaşmış değildir. Bu durumda güvenilir şahısların şahitliği olmadan bu haberleri 'bilimsel veri' diye görmek, ilmî olmayacaktır.

-Galapagos iddialarının doğru olduğunu farz ettiğimizde de EOA ispatlanmış olmamaktadır. Zira evvelce belirttiğimiz üzere 1) karmaşık bir organın sonradan oluştuğunu 2) bir türleşme vak'asını tespit etmek, evrimi ispatlamak değildir. Evrim, evrensel bir ortak ata iddiasında bulunmaktadır ve evrensel bir iddianın tek tük yerel örneklerle ispatlanması mümkün değildir.

Sonuç

Konumuzun başında da belirttiğimiz üzere bazı kaynaklarda 'muhtelif bilim dallarında yapılan gözlemlerin ortak ataya işaret ettiği' iddia edilmekte, bu bilim dalları arasında biyocoğrafya da sayılmakta idi. Yaptığımız araştırma sonucunda biyocoğrafya biliminin EOA için delil barındırmadığını gördük. Konuya objektif yaklaşan hiçbir araştırmacının, biyocoğrafya ile EOA'ya ulaşacağını düşünmüyoruz.

Biyocoğrafya argümanı ile ilgili metinler incelendiğinde bilim mantığı açısından olumsuz bir durum gözlenmektedir. Görüşlerini incelediğimiz evrim taraftarları, muhatapları olan evrim karşıtlarının söylemlerini anlamadan onları yanlışlamaktadır. Ya da muhataplarının söylemlerini anladıkları hâlde tahrif etmekte, okuyucularına da kasıtlı

olarak yanlış bilgi vermektedir. Her iki varsayımda da, bilimsel yeterlilik açısından ciddi bir sorun ile karşı karşıya olduğumuzu düşünmekteyiz.

EOA tezini destekleyen biyocoğrafya delilleri bulamayışımızın da ötesinde, bu tez ile çelişen biyocoğrafya verileri ile karşılaştık. Bu konuda görebildiğimiz kadarıyla en ilginç örneklerden biri Yeni Dünya maymunlarının 'evrim'i sorunudur.

Yeni Dünya maymunları (platyrrhines) Amerika ana karasında yaşamaktadır. Fosil kayıtlarına bakıldığında ilgili maymunların 30 milyon yıl kadar bir geçmişinin olduğu anlaşılmaktadır. Jeolojik veriler incelendiğinde ise Güney Amerika ile Afrika kıtalarının takriben 100 ila 120 milyon yıl önce birbirinden ayrıldığı görülmektedir.[175] Yani bu kıtalar ayrıldıktan 70 ila 90 milyon yıl kadar sonra Yeni Dünya maymunları Güney Amerika'da görülmeye başlanmıştır ve o günden bugüne sadece 30 milyon yıl geçmiştir.

Ortalama bir araştırmacının sorması gereken soru şu; ilgili rakamlar hangi görüş ile daha rahat açıklanmaktadır? Maymunları ortak bir ataya nisbet ettiğimizde mi yoksa etmediğimizde mi bu rakamlar bizim için anlamlı hâle gelmektedir? Cevap aşikâr. Evrim anlatısını kabul ettiğimizde Yeni Dünya maymunlarıyla ilgili biyocoğrafya verileri iyice karmaşık hâle gelmekte, zorlama yorumlara gitmek kaçınılmaz hâle gelmektedir.

Aradaki okyanus engeline rağmen maymunların ortak bir atadan evrimleşebildiğini iddia etmektense, farklı bölgelerde farklı atalardan türediklerini kabul etmek akla daha yatkın, kabule daha müsaittir. Üstelik evrim anlatısını sarsan tek veri de Yeni Dünya maymunları meselesi değildir. Yüzlerce hatta binlerce kilometre uzaktaki izole bölgelerde bazı hayvanların ya da o hayvanların izlerinin görülmesi, evrim anlatısı ile pek de uyuşmayan veriler sunmaktadır:

- Muhtelif adalarda fil fosilleri[176],
- Madagaskar'daki lemurlar[177],
- Adalarda karşılaşılan tatlı su balıkları[178] ve kurbağalar[179] meselesi,

---

[175] Sami Âmirî, *Berâhînu vucûdillâh fi'n-nefs ve'l-akl ve'l-ılm*, Takween Studies and Research, Londra 1440/2018, 521; Fatih Buğra Sarper, *Teistik Evrim Düşüncesinin Bilim Felsefe ve İslam'ın Delilleriyle Eleştirisi*, Aktaş Yayıncılık, İstanbul ty, 70-71.
[176] Âmirî, *Berâhînu vucûdillâh*, 522; Richard John Huggett, *Fundamentals of Biogeography*, (2. Baskı), Routledge, Oxfordshire 2004, 39.
[177] Âmirî, *Berâhînu Vucûdillâh*, 522.

- Güney Amerika'da bulunan kertenkeleler ve büyük kemirici hayvanlar[180],
- Kayın bitkilerinin (nothofagus) aynı anda Avustralya, Yeni Zelanda, Yeni Gine ve Güney Amerika'da bulunması,[181]
- Bazı dinozor türlerinin Kuzey Amerika'dan Afrika'ya yüzüp orada mekân tutmuş olabileceği iddiaları,[182]
- Fiji Adalarında bulunan iguanaların 'ilişkili olduğu akrabaları'nın Amerika ana karasında bulunması[183] evrim ile pek uyumlu görünmemektedir.

Zikrettiğimiz canlıların geçmişleri ile ilgili nasıl bir açıklama üretirsek üretelim değişmeyen bir gerçek var; biyocoğrafya verileri evrime delil sunmak şöyle dursun, evrim ile açıklanması zor çıktılar sunmaktadır. O hâlde diğer delil iddialarını incelemeye geçebiliriz.

3.6.2. Türler Arası Benzerlikler

3.6.2.1. Şeklî Benzerlikler

Evrim yanlılarının söylemi:

Evrim yanlısı kaynaklarda insan, kedi, balina ve yarasa gibi bazı hayvanların el-ayak vb. ön üyelerinin anatomilerindeki şeklî benzerliğe dikkat çekilir. Sayılan canlılardaki kemikler farklı amaçlar (tutmak, yürümek, uçmak) için kullanılmasına rağmen temelde benzer yapılara sahiptir. Evrim yanlıları, bu şeklî benzerliklerin ortak ata tezine delil olduğunu savunurlar.[184] Evrimci Francisco José Ayala'ya (v. 2023) göre

---

[178] Richard John Huggett, *Fundamentals of Biogeography*, 39-40.
[179] Sarper, *Teistik Evrim Düşüncesinin Eleştirisi*, 72.
[180] Sarper, *Teistik Evrim Düşüncesinin Eleştirisi*, 72.
[181] Sarper, *Teistik Evrim Düşüncesinin Eleştirisi*, 72; Casey Luskin, "Universal Common Descent: A Comprehensive Critique", (ed. J. P. Moreland- Stephen C. Meyer- Christopher Shaw- Ann K. Gauger and Wayne Grudem), *Theistic Evolution a Scientific Philosofical and Theological Critique,* içinde, Kitap Yayınevi, Crossway 2017, scribd.com e-kitap, 520.
[182] Sarper, *Teistik Evrim Düşüncesinin Eleştirisi*, 72; https://fatihbugrasarper.com/biyocografya-ve-evrim/ "Biyocoğrafya ve Evrim", Fatih Buğra Sarper, Erişim tarihi: 15.10.2023; https://evolutionnews.org/2020/11/more-just-so-rafting-stories-this-time-dinosaurs/ "More Just-So Rafting Stories: This Time, Dinosaurs" Evolution News, Casey Luskin, Erişim tarihi: 15.10.2023.
[183] Sarper, *Teistik Evrim Düşüncesinin Eleştirisi*, 72; Luskin, "Universal Common Descent: A Comprehensive Critique", 520.
[184] Bkz. Bulğen, "Din-Bilim İlişkisi Açısından Evrim Nedir Ne Değildir?", 32, 35-36, 50, 59; Futuyma, *Evrim*, 48-49; Silvia S. Mader ve Michael Windelspecht, *General Biology*, Mc Graw Hill Education, 12. Baskı, New York 2016, 273.

benzerlikler sadece ortak atadan gelişi değil, yakınlık seviyesini de ortaya koyar. Buna göre iki canlı birbirine yakın akraba ise benzerlikler daha fazla olacaktır.[185]

Evrim yanlılarının öne sürdüğü benzerlik argümanını üç mukaddime hâlinde tarif edebiliriz:

1. Mukaddime	2. Mukaddime	Netice
Canlılar birbirine benzerler.	Benzerlikler ortak atadan kaynaklanır.	Demek ki canlıların ortak bir atası vardır.

Söylemin değerlendirmesi:

Benzerlik argümanı mevzubahis olduğunda mutlaka sorulması gereken basit ama önemli bir soru bulunmaktadır: benzerlikler, iki canlı arasındaki akrabalığı ispatlar mı? Ya da farklılıklar arttıkça yakın akrabalık seviyesi azalır mı? Dolayısıyla meselenin özü, yukarıda bahsi geçen 2 nolu mukaddimenin isabetli olup olmadığıdır.

Şaşırtıcı olan şu ki; 'Benzerlikler, iki canlı arasındaki akrabalığı ispatlar mı?' sorusuna bizzat evrimciler 'hayır' cevabı vermektedir. Evrim yanlıları, birbirine fazlasıyla benzeyen canlıların yakın akraba olmayabildiğini açıkça belirtmekte, ortak atadan kaynaklanmayan bu benzerlikleri *analoji* adıyla isimlendirmektedirler.[186] Onlara göre iki canlı arasındaki benzerlikler soy yakınlığından kaynaklanıyorsa bu duruma *homoloji*, kaynaklanmıyorsa *analoji* denir.[187]

Evrim yanlıları, yukarıda bahsettiğimizi söylemleri ile kendi argümanlarını kendileri çürütmüş olmaktadır. Zira benzerlikler akrabalığı ispatlıyorsa, analoji diye bir şeyden bahsetmek mantıksızdır; çünkü analojinin tanımı bile 'akrabalıktan kaynaklanmayan benzerlikler'dir. Aksi yönde; eğer her benzerlik akrabalığı göstermiyorsa, evrimcilerin 'homoloji argümanı' diye bir şeyden bahsetmemeleri gerekir; çünkü benzerliklerin delil olmadığını kendileri itiraf etmiş olmaktadırlar.

[185] Ayala, *Evrim*, 20-21.
[186] Mader ve Windelspecht, *General Biology*, 273.
[187] Analog uzuv tanımı için bkz. Mader ve Windelspecht, *General Biology*, 273.

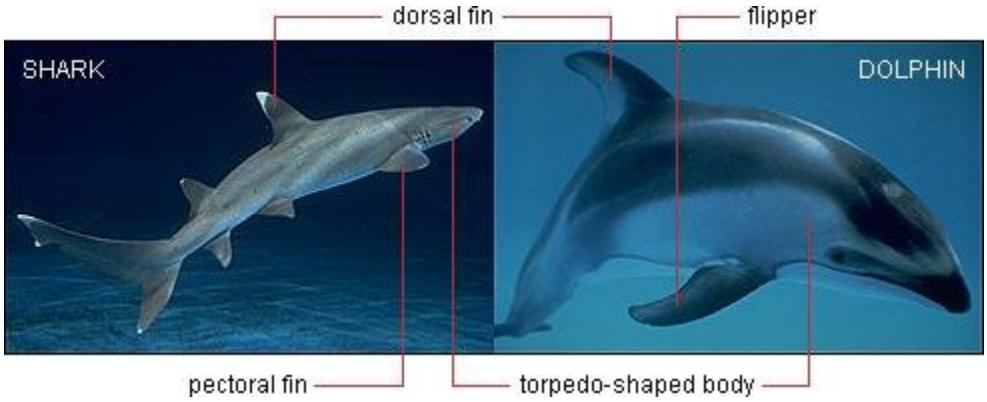

Görsel 3.1. Solda: bir köpek balığı. Sağda: bir yunus balığı. Fotoğrafı paylaşan evrim yanlısı kaynağa göre bu iki canlı birbirleriyle yakın akraba olmadıkları hâlde "inkâr edilemez" şeklî benzerlikler taşımakta, bu benzerlikler ortak atadan kaynaklan**ma**maktadır.[188]

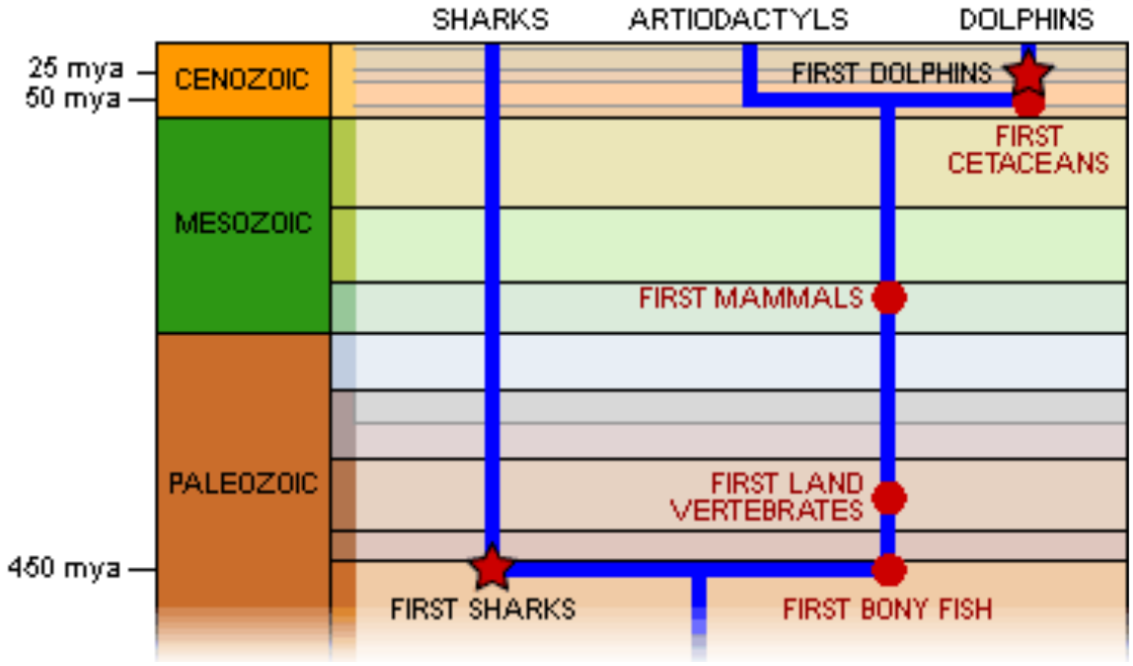

Görsel 3.2. Aynı evrimci kaynağa göre yunus balıklarının soy ağacı. Bu anlatıya göre koyun ve deve gibi çift toynaklı canlı türleri bile yunus balıkları ile yakın akraba iken köpek balıkları uzak akraba durumundadır.[189]

[188] https://evolution.berkeley.edu/examples-of-analogies/jaws-versus-flipper/ Understanding Evolution, "Examples of analogy" Erişim tarihi: 04.05.2024.
[189] https://evolution.berkeley.edu/examples-of-analogies/jaws-versus-flipper/ Understanding Evolution, "Examples of analogy" Erişim tarihi: 04.05.2024. Karş. https://ucmp.berkeley.edu/mammal/artio/artiodactyla.html ucmp.berkeley.edu, "Introduction to the Artiodactyla" Erişim tarihi: 04.05.2024.

Görsel 3.3. Solda bir uçan sincap. Sağda ise bir şeker planörü.
Birbirlerinin neredeyse aynısı denecek kadar benzer bu iki tür, evrimci anlatıya göre yakın akraba değildir ve aradaki benzerlik ortak atadan kaynaklanmamaktadır.[190]

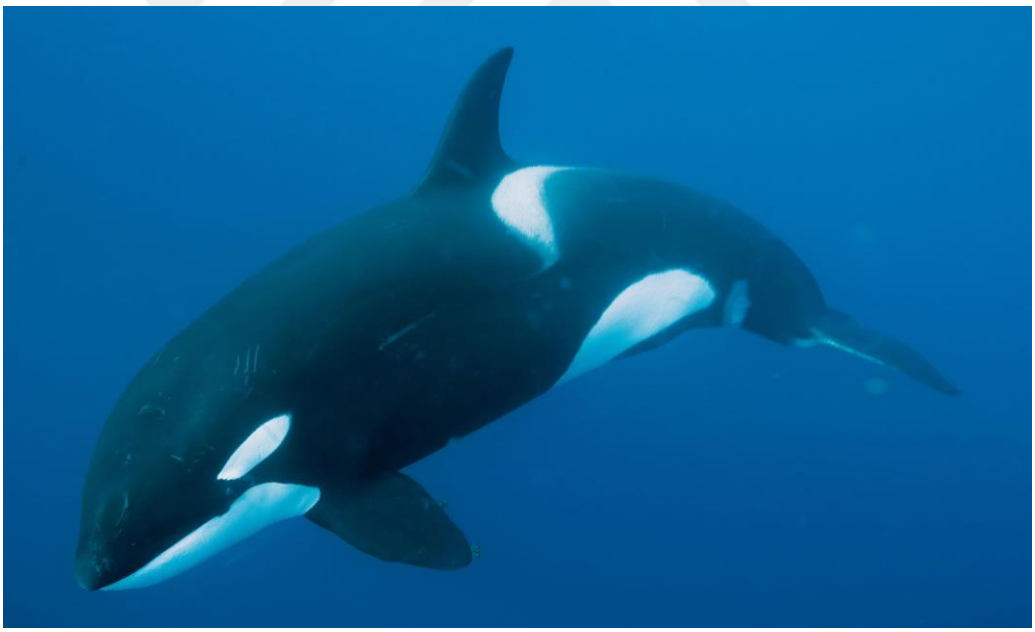

Görsel 3.4. Evrim Anlatısına Göre Balina İle İnsan Arasındaki Benzerlik, Bu İki Canlının Aynı Atadan Geldiklerini gösterir.[191]

---

[190] https://evolution.berkeley.edu/examples-of-analogies/squirrels-and-sugar-gliders/ Understanding Evolution, "Examples of analogy" Erişim tarihi: 04.05.2024. Evrim anlatısının öne sürdüğü benzerlik argümanı için ayrıca bkz. https://www.youtube.com/watch?v=syJw8TjFi_U& list= PL56IcDjrf3YJr__TEOJ2UOv3jCzht1_yc&index=28 İyad Kuneybî, " رحلة اليقين ٢٣: في سبيل الخرافة - رحلة الفشل في محاولة إيجاد دليل على نظرية التطور" Erişim tarihi: 05.11.2023.

[191] Görselin kaynağı: https://www.britannica.com/animal/whale Britannica, "killer whale (Orcinus orca)", Erişim tarihi: 05.11.2023.

Canlılar arasındaki benzerlikler Darwin tarafından keşfedilmiş bir şey değildir. Çağlar boyunca muhtelif kültürlerden sayısız araştırmacı bu benzerlikler üzerine gözlem ve tefekkürde bulunmuş ama bu durum onları EOA fikrine götürmemiştir. Zira mantık açısından iki konu arasında bir mülazemet yoktur.

Benzerlikler konusunda evrim düşüncesi *delilden medlule* değil *medlulden delile* gitmektedir. Önce varılacak sonuç belirlenmekte, sonra o sonuca uygun veriler delil olarak sunulmaktadır. Sonuca uymayan veriler ise 'yakınsak evrim' gibi isimlerle anılmakta, benzerliklerin akrabalığa delil olmadığı da bu vesileyle kabul edilmiş olmaktadır. Aynı ham madde ile bir mühendis birbirinden farklı binalar ya da arabalar yapar. Bu durum, ürünlerin birbirinden türediği anlamına gelmez. Bilakis hepsi ayrı ayrı üretilmiştir. Günlük hayatta da karşılaştığımız bu tarz benzerlikleri ortak ataya bağlamayız. Durum bu iken evrimcilerin önce benzerlikleri delil olarak sunması, sonra da 'bazı benzerlikler analojidir, ortak atadan kaynaklanmaz' anlamında açıklamalar yapması bir çelişkidir.

Sözün özü: canlılar arasındaki şeklî/morfolojik benzerlikler ortak soya delil değildir. Zira evrimcilerin kendileri bile her benzerliğin ortak atadan kaynaklanmadığını kabul etmekte, bu tarz benzerliklere analoji ismi vermektedirler.

3.6.2.2. Embriyo Benzerlikleri

Evrimi ispatlamak için benzerliklerin gündeme getirildiği konulardan biri de embriyolojidir. Canlılar rahimde ya da yumurtada oluşum-gelişim sürecine girer ve birçok şekle bürünürler. Evrim yanlıları bu şekiller arasında bazı görüntüleri seçer, o görüntülerin başka canlılardaki görüntülere benzediği ve bu benzerliğin ortak ataya delil olduğunu savunurlar.

Zikredilen benzerliklerden bazıları şunlardır:

a. İnsan embriyosunun bir döneminde kuyruk gibi bir çıkıntı oluşur, sonradan o çıkıntı geri çekilir ve kenarlardan ayaklar çıkmaya başlar. Evrim yanlılarına göre buradaki kuyruk benzeri çıkıntı, insan evrimine delildir.[192]

[192] William T. Keeton, James L. Gould, Carol Grant Gould, *Genel Biyoloji*, (2. Baskı), (Çev. Editörleri: Ali Demirsoy, İsmail Türkan, Ertunç Gündüz), Palme Yayıncılık, Ankara 2003, 14.

b. Embriyomuzun bir devresinde, boğazımıza denk gelen bölgede geçici olarak bazı kesecikler oluşur. Farinjal keseler dediğimiz bu parçalar, gelişim süreci içinde farklı uzuvlara dönüşecektir. Evrim savunucuları işte bu keseleri balıklardaki solungaçlara benzetirler. Onlara göre, solungaca benzeyen yapıların görülmesi insanın deniz canlılarıyla ortak bir soydan gelişine delildir.[193]
c. Evrim yanlısı anlatıma göre muhtelif canlı embriyolarının ilk devreleri birbirine çok benzemektedir. Bu durum da evrime delildir.[194]

Embriyolar hakkında saydığımız iddiaların tamamen doğru olduğunu varsayalım ve bazı sorular soralım: Gelişim süreçlerinin herhangi bir basamağında benzerlikler görürsek 'evrim ispatlandı' mı demeliyiz? Böyle bir tavır, bilimsel çalışmanın mantığına uygun olacak mıdır? Evrimin ispatlanmamış olması için, embriyolar arasında hiçbir benzerlik görülmemesi mi gerekiyor? Aylarca şekilden şekle girilen embriyo aşamalarında görülen tüm benzerlikler 'evrimin delilleri' listesine eklenecek midir? Muhtelif embriyolar arasındaki farklılıklar evrimin aleyhine delil olarak sunulmuyorken, benzerlikler lehte delil olarak sunulacak mıdır? Evrim karşıtlarının 'embriyolar hiçbir dönemde birbirine benzemez' diye bir iddiası yokken böyle bir mantıkla düşünmek makul müdür?

Sorduğumuz soruları düşündüğümüzde, embriyolojinin bizi evrime götürmediği sonucuna varıyoruz. Zira benzerlikler ortak ataya delil değildir. Benzerliklerin ortak ataya delil olduğunu kesin bir dille iddia eden evrimciler bile gördükleri örnekler karşısında kendi iddialarından feragat etmekte, 'yakınsak evrim' adı altında 'her benzerliğin ortak atadan kaynaklanmadığı'nı kabul ederek kendi delillerini kendileri çürütmektedirler.[195] Bu durumun açık bir çelişki olduğu kanaatindeyiz. Zira 'benzerlik varsa ortak soy vardır' önermesi ile 'benzerlik var iken ortak soy bulunmayabilir' önermesi birbirine zıttır. Evrim yanlıları her iki önermeyi aynı anda savunmaktadır.

İki canlı arasındaki benzerlik evrimci beklentiye uyuyorsa bu duruma homoloji adı verilmekte ve evrime delil olarak sunulmaktadır. İki canlı arasındaki benzerlik evrimci beklentilere uymuyorsa buna da convergence/yakınsama adı verilmekte ve yine

[193] Talha Komay, 29, 95-96; Keeton, vd. 14.
[194] Ayala, *Evrim*, 23.
[195] Âmirî, *Berâhînu vucûdillâh*, 632.

evrime delil olarak sunulmaktadır. Geriye üçüncü bir şık kalmadığına göre tüm yollar evrime çıkarılmaktadır. Birbirine zıt vak'aların bile aynı yönde kullanıldığı bir mantık yürütme ile EOA'ya delil üretilmektedir.[196]

Benzerliklerin evrime delil olup olmadığı meselesinde 'kuyruk' meselesi iyi bir örnektir. Embriyoda geçici bir dönem kuyruk benzeri bir çıkıntı olmasının bir önemi yok; farz edelim ki insanoğlu doğum sonrasında bile kuyruğu bulunan bir canlı olsun. Ya da mesela çocukluk döneminde her insanın kuyruklu yaşadığını, ergenlikle beraber bu kuyruğun yok olduğunu farz edelim. Böyle olsaydı evrim ispatlanmış olur muydu?

İnsanların kuyruklu olduğunu var saydığımızda hiçbir şey ispatlanmış olmamaktadır. Zira kuyruksuz hâlimizde bile bizdeki birçok organ maymunda da var: Ellerimiz, kollarımız, ayaklarımız, gözlerimiz vs. Aynı dünyada yaşayan canlılar arasında görülen bu benzerliklere bir de kuyruk ilave edilseydi dahi ortak ata ispatlanmış olmazdı; zira benzerliğin akrabalığa delil olmadığını evrimciler dahi öyle ya da böyle kabul etmektedir, yukarıda bu konu anlatılmıştır. Hâl bu iken; evrimi ispatlamak için, embriyonun bir döneminde görülen kuyruğa benzer bir çıkıntıya tutunmayı anlamsız bulmaktayız.[197]

Embriyoloji alanında evrim yanlısı iddiaları tamamen doğru farz ettiğimizde bile vaziyet, yukarıda anlattığımız gibidir. Fakat bu iddiaların yüzde kaçının doğru olduğu meselesi de ayrı bir gündem konusudur. Özellikle Ernst Haeckel'in (v. 1919) yaptığı meşhur embriyo çizimleri üzerinden evrimciler sahtekârlıkla suçlanmaktadır.[198]

Evrimi kabul etmeyenler, Haeckel çizimlerinin temelden yanlış olduğunu belirtmektedir: 1) çizimlerde 'ilk aşama' olarak gösterilen merhale, gerçekte ilk aşama değildir. 2) Çizimlerde seçilen canlı türleri, evrim hissi uyandıracak şekilde taraflı bir şekilde seçilmiştir. Benzerlik içermeyen canlı türleri çalışma dışı tutulmuştur. 3) İlk iki itirazı görmezden gelsek bile sorun bitmemektedir, zira çizimlerde canlıların şekli yanlış

---

[196] Aynı anda hem 'homoloji'yi hem 'yakınsama'yı EOA'ya delil olarak sunan Douglas Futuyma'nın ilgili sözleri için bkz. Futuyma, *Evrim,* 48-49.

[197] Evrimi iddialarını yanlış bulan bilim adamlarından İyad Kuneybî'nin, kuyruk meselesinin neden evrime delil olmadığı konusunda bir açıklama videosu için bkz. https://www.youtube.com/watch?v=xCyOwoCzpbo&list=PLPqH38Ki1fy3EB-8xmShVqpbQw99 Do2B-&index=37 "Your Tail That You Know Little About! | Episode #32 | Journey of Certainty" Erişim tarihi: 21.10.2023 (Videonun dili Arapça olup İngilizce alt yazı bulunmaktadır).

[198] Örnek için bkz. https://evolutionnews.org/2020/11/as-science-frauds-go-haeckel-beats-piltdown-man/ David Klinghoffer, "As Science Frauds Go, Haeckel Beats Piltdown Man" Erişim Tarihi: 21.10.2023.

çizilmiştir. Gerçekte benzemeyen embriyolar benziyormuş gibi çizilerek bilimsel yayınlarda sunulmuştur.[199]

Ernst Haeckel'in çizimlerini ağır bir şekilde eleştiren bilim adamlarından, moleküler farmakoloji profesörü İyad Kuneybî hazırladığı bir sosyal medya çalışmasında konu ile ilgili şu görseli sunmaktadır:[200]

Şekil 3.1. Embriyo Fotoğrafları

[199] Bkz. https://fatihbugrasarper.com/ortak-ata-ve-embriyoloji/ Fatih Buğra Sarper, "Ortak Ata ve Embriyoloji", Erişim Tarihi: 21.10.2023; https://www.youtube.com/watch?v=syJw8TjFi_U&list=PL56IcDjrf3YJr__TEOJ2UOv3jCzht1_yc&index=28 İyad Kuneybî, " رحلة اليقين ٢٣: في سبيل الخرافة - رحلة الفشل في محاولة إيجاد دليل على نظرية التطور" Erişim Tarihi: 21.10.2023; Lee Strobel, *Hani Tanrı Ölmüştü* (Çev. Sare Levin Atalay, Reşit Şahin), Ufuk Yayınları, İstanbul 2013, 66-70; Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, 198-201. Karş. https://link.springer.com/article/10.1007/s004290050082 Anatomy and Embryology, "There is no highly conserved embryonic stage in the vertebrates: implications for current theories of evolution and development" Erişim tarihi: 21.10.2023.

[200] Bkz.https://www.youtube.com/watch?v=syJw8TjFi_U&list=PL56IcDjrf3YJr__TEOJ2UOv3jCzht1_yc&index=28 İyad Kuneybî, "رحلة اليقين ٢٣: في سبيل الخرافة - رحلة الفشل في محاولة إيجاد دليل على نظرية التطور" Erişim tarihi: 21.10.2023.

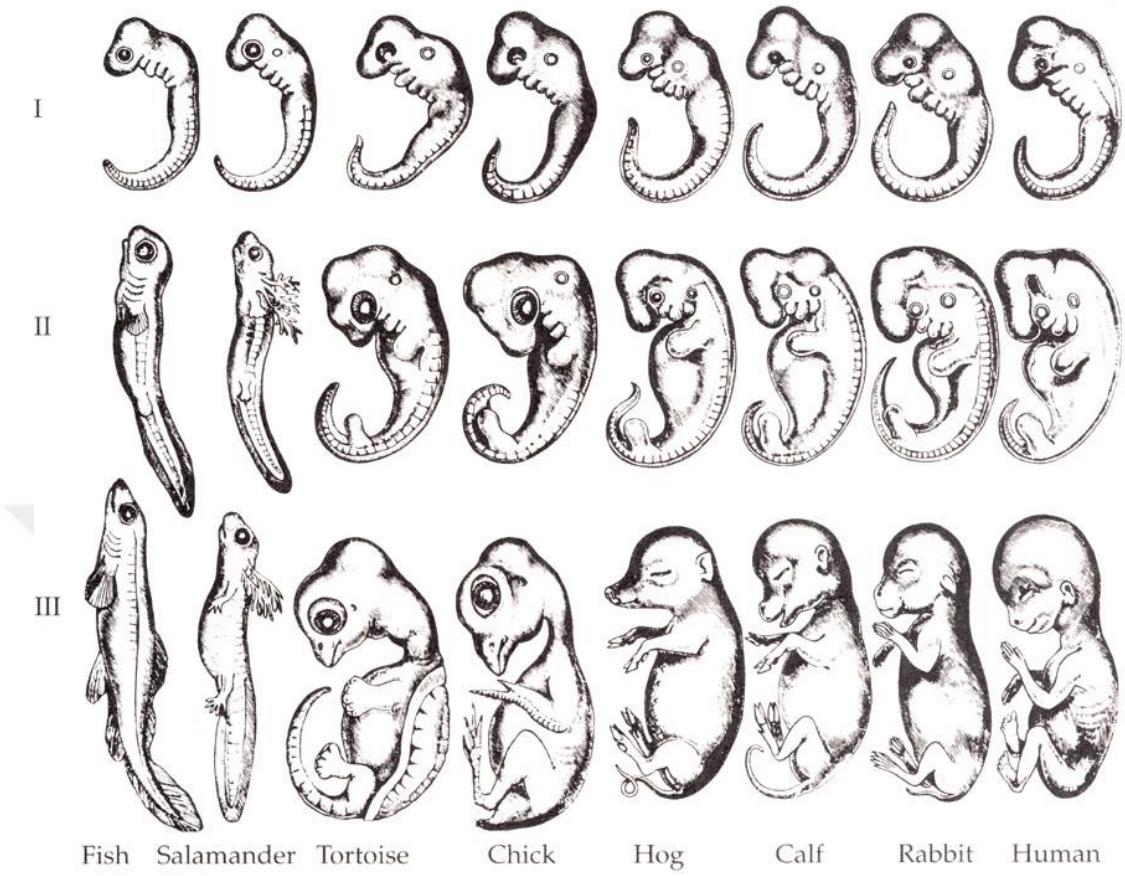

Şekil 3.2. Haeckel'in Embriyo Çizimleri[201]

Kuneybî'nin sunduğu embriyo fotoğraflar ile Haeckel'in çizdiği resimler karşılaştırıldığında ortaya çok ilginç bir tablo çıkmaktadır. Fotoğrafta bazı embriyoların erken dönem evreleri oldukça şişman ve yuvarlak iken, diğer bazılarının şekilleri çok daha düz ve zayıf durumdadır. Dolayısıyla fotoğrafa bakıldığında pek bir benzerlik görülememektedir. Fakat Haeckel'in resmine bakıldığında tüm embriyoların erken hâlleri birbirinin tıpatıp aynısı gibi gösterilmektedir. Fotoğraf ile resim, birbirinden oldukça farklı sonuçlar vermektedir. Evrim yanlıları, görüşlerine delil olarak embriyo benzerliklerini göstermektedir ama ortada böyle bir benzerlik olduğunu söylemek biraz zor görünmektedir.

[201] https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Haeckel_drawings.jpg Wikimedia Commons, "File: Haeckel drawings.jpg" Erişim Tarihi: 14.03.2024.

Konunun bilim dünyası ile ilgili bir kısmı da, Haeckel çizimlerinin hâlâ ders kitaplarında ve akademik kaynaklarda kullanılıp kullanılmadığı meselesidir. Evrim karşıtları bu çizimlerin sahte olduğunu ama buna rağmen uzun yıllar boyunca ders kitaplarında ve bilimsel yayınlarda gerçek gibi sunulmaya devam ettiğini belirtmektedir. Teknolojinin ilerlemesi ve artık rahatça embriyo fotoğrafı çekilebilmesine rağmen Haeckel'in sahte çizimlerinin ısrarla kullanılmaya devam edildiği yönündeki bu eleştiri, kanaatimizce oldukça ilginç bir ithamdır.[202]

Sözün sözü; EOA tezini ispatlayan hiçbir embriyoloji verisi tespit edemedik. Delil olarak öne sürülen konular genellikle farklı türler arasında yer yer görülebilen benzerliklerden ibarettir. Hem benzerliklerin akrabalığa delil olmaması, hem de iddia edilen benzerliklerden bazıları hakkındaki sahtecilik suçlamaları ışığında bu istidlaller bilimsel açıdan anlamsız kalmaktadır.

3.6.2.3. Genetik Benzerlikler

Evrim yanlılarının, canlılardaki şeklî benzerlikleri argüman olarak sunduklarından yukarıda bahsedilmişti. Evrimcilerin argüman olarak sundukları başka bir nokta da, canlıların genlerindeki benzerliklerdir. Onlara göre, beraber yaşadığımız canlıların tamamı ya da tamamına yakını aynı genetik kodu taşır; DNA'lardaki aminoasit dizilimlerinde görülen aynılık ortak ataya işaret eder.[203] Yani canlıların dış görünüşlerindeki benzerlikler delil getirildiği gibi, DNA seviyesindeki benzerlikler de delil olarak gösterilmiş olmaktadır.

Bu istidlal tarzında iki hata mevcut:

1) EVRENSEL olarak tüm canlılarda ortak bir genetik kod kullanıldığı iddiası pek ikna edici görünmemektedir. Aksi yönde ciddi iddialar mevcuttur.[204]

---

[202] Sahte çizimlerin son yıllarda bile kullanılmaya devam edildiği yönündeki iddialar hakkında bkz. https://www.discovery.org/a/3935/#text1 Discovery Institute, "What do Modern Textbooks Really Say about Haeckel's Embryos?" Erişim tarihi: 04.11.2023.

[203] Freeman ve Herron, *Evrimsel Analiz*, 660; Richard Dawkins, *The Blind Watchmaker*, y.y., t.y, 270; Rene Fester Kratz, *Biology for Dummies*, (3. Baskı) (scribd.com e-kitap), John Wiley & Sons Inc., New Jersey 2017, 367-368.

[204] Örnek olarak bkz. Casey Luskin, "Universal Common Descent: A Comprehensive Critique" adlı kitap bölümü, *Theistic Evolution* adlı kitap içinde, 524; https://evolutionnews.org/2011/03/venter_vs_dawkins_on_the_tree_/ Evolution News "Venter vs. Dawkins on the Tree of Life — and Another Dawkins Whopper" Erişim Tarihi: 22.10.2023; https://www.ncbi.nlm.nih.gov/Taxonomy/

Zaten incelenebilen tüm canlılarda tek bir genetik kod bulunsa bile, bilim dünyasının yeryüzündeki canlıların henüz yüzde kaçını inceleyebilmiş olduğu meselesi ayrı bir bahis konusudur.

2) EVRENSEL olarak tüm canlıların ortak genetik kod kullandığını bir faraziye olarak kabul etsek bile bu durum EOA'ya delil değildir. Çünkü en başta benzerlikler akrabalığa delil değildir. Bedenin yapı taşı mesabesinde olan DNA'nın kodlamaları, binaların çimentosuna benzetilebilir. İnsanlar arasında bir usta, aynı madde ile farklı binalar yapabilir; temel maddenin ya da planın aynı olması, bu binaların birbirinden türediği anlamına gelmez. Benzerliklerin ortak soya delil olmadığı hususunda yukarıdaki paragraflarda açıklamalar yapmıştık.

Evrim teorisine delil olarak sunulan diğer bir başlık ise, %99 benzerlik iddiasıdır. Buna göre; insan genomu ile şempanze genomu arasında karşılaştırma yapıldığı, bu mukayese neticesinde genlerimizin tamamının ya da bazı mikrobiyolojik öğelerimizin %99 oranında aynı olduğunun anlaşıldığı iddia edilmekte, bu benzerlik de ortak ata tezi ile ilişkilendirilmektedir.[205] İşte bu %99 iddiasını evrime delil olarak sunmak iki açıdan yanlıştır:

1) Farz edelim ki %99 benzerlik iddiası kesin bir şekilde doğru. Bu faraziye bile insan ile şempanzenin akraba olduğunu göstermez. Bu konuda şu satırları iktibas edelim:

"Canlılar, aynı atomlardan ve bileşiklerden oluşan, çoğunluğu su olan ve ortak bir çevreyi aynı dünyada paylaşan varlıklardır. Çoğalmak, amaçlı enerji kullanmak, hareket etmek gibi ortak vasıflara sahiptirler. Üstelik birbirleriyle beslenirler, böylece birbirlerinin moleküllerini yaşamak için kullanırlar ve bu molekülleri sindirmek için de benzer yapılara ihtiyaç duyarlar. Beslenme döngüsünü mümkün kılan unsurların başında 'moleküler seviyedeki benzerlik' gelmektedir. Tüm bu özellikler canlıların benzer olmasını gerektirmektedir. Tarih boyunca birçok biyolog, canlıların aynı Yaratıcı tarafından yaratılmalarının yanında, sahip oldukları

---

taxonomyhome.html/index.cgi?chapter=cgencodes National Library of Medicine "The Genetic Codes" Erişim tarihi: 22.10.2023.

[205] https://www.khanacademy.org/science/biology/her/evolution-and-natural-selection/a/lines-of-evidence-for-evolution Khan Academy, "Evidence for evolution" Erişim tarihi: 22.10.2023 (Linkte insan ile şempanze benzerliği %99 değil %98 civarı olarak gösterilmektedir); Büşra Selçuk, *Evrim Teorisinin Epistemik Statüsü,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2022, 62; Benzer bir görüş için bkz. Kiziroğlu, *Genel Biyoloji Canlılar Bilimi*, 506.

saydığımız tüm bu ortaklıkları canlıların benzerliklerinin sebebi olarak görmüşlerdir. Canlıların dış yapılarının da moleküler yapılarının da benzerliği bu temelde değerlendirilebilir. Gözlemsel, deneysel verilere ve öngörüyü mümkün kılan yasalara sahip olmayan Evrim Teorisi'nin benzerliklerden yola çıkarak doğruluğunu ilan etmek için bir sebep gözükmemektedir. Canlıların benzerliklerinden birbirlerinden evrimleştikleri sonucuna ulaşmak, ancak Evrim Teorisi'ni peşinen doğru kabul eden bir yaklaşımla mümkündür. Bu yaklaşımın ise canlıların; hem dış yapıları hem embriyo aşamasındaki gelişimleri hem de moleküler seviyeleri incelendiğinde, içinden çıkılması mümkün gözükmeyen güçlükler içinde olduğu gözükmektedir."[206]

Konu ile ilgili Casey Luskin'den bir iktibas yapmayı da faydalı görüyoruz:[207]

Temel mesele şudur: İnsan/maymun genetik benzerliklerinin genellikle abartıldığı gerçeğine rağmen, <u>EVET</u>, birçok durumda insanlar ve şempanzelerin çok yüksek düzeyde genetik benzerliğe sahip olduğu doğrudur. Bu işlevsel genetik benzerlik neo-Darwinci evrimi ve insan/maymun ortak ata (fikrini) destekliyor mu? Hiç de değil. Aslında bu benzerlikleri Darwinci evrim hakkında hiçbir bilgimiz olmadan, sadece insanların maymunlarla benzer vücut planlarına sahip olduğunu gözlemleyerek de tahmin edebilirdik. Benzer şekil yapısı benzer genetik anlamına geliyorsa, o zaman bu yüksek düzeydeki benzerlikleri ortak ataya ilişkin hususları düşünmeden bile tahmin edebiliriz.

Luskin'in naklettiğimiz sözleri gerçekten anlamlı görünmektedir. Evrim teorisi diye bir iddia dünyada hiç var olmasaydı bile biz yine insan ile maymun arasındaki genetik benzerliğin nisbeten fazla olmasını bekler; nükleotidlerin toplam sayımı ya da belirli bir proteinin mukayesesinde 'benzerlik fazla çıkacak' diye düşünürdük. Çünkü DNA, bulunduğu canlının şeklî bünyesini (morfoloji) etkilemektedir ve dolayısıyla benzer şekildeki canlıların benzer genlere sahip olması normal bir şeydir; ortada evrime delil olacak bir şey yoktur.

2) %99 benzerlik iddiası doğru görünmemektedir. Rakamın yanlışlığına dair ciddi eleştiri ve ithamlar mevzubahistir. Evrim iddialarını ikna edici bulmayanlar, bu sayımların hatalı olduğunu vurgulamaktadır.

---

[206] Taslaman, *Evrim Teorisi Felsefe ve Tanrı*, İstanbul Yayınevi, İstanbul 2007, 182.

[207] https://www.discovery.org/a/19001/ Discovery Institute, "Human Evolution and Common Ancestry: Following The Evidence" Erişim tarihi: 22.10.2023. Tercümede "evet" kelimesindeki vurgu müellife aittir.

İlgili sayımlarda insan ve şempanze genleri baştan sonra teker teker incelenerek %99 sonucuna varılmamakta, bilakis mesela şempanze genomunun kahir ekseriyeti tetkik dışı tutulabilmektedir. Araç olarak kullanılan matematik programları ortak ata varsayımı üzerine ayarlanmıştır, yani matematik sayımı bile baştan taraflı tutulmuştur. Eldeki gen dizilerinin yorumlanması merhalesinde de bilimsel olmayan tavırlar takınılmış; insertion, substitution, deletion ve duplication gibi kavramlar bu noktada taraflı bir şekilde kullanılmıştır. Bu yolla, farklı olan gen dizileri bile uyumlu gibi yorumlanabilmektedir. 'Gen farklılığı' kavramı evrimci propagandaya uygun bir şekilde yorumlanmakta, farklılık içeren genler arasında sadece 'substitional differences/istibdâlî farklılıklar' denilen grup öne çıkarılmakta, diğer türdeki farklılıklar yok sayılarak kitlelere sunulabilmektedir. Modern çalışmalarda şempanzelerle genetik benzerlik meselesinde %99 rakamı yerine %95, %77, %70 rakamları da görülmektedir. Üstelik %99 mealindeki rakam sadece insan-şempanze kıyaslaması esnasında görülmemektedir; bir fare türünün genomu ile insan genomu arasında da %99 benzerliğe rastlanmıştır.[208]

Saydığımız sebeplerden ötürü; %99 benzerlik oranı evrim lehine delil olmak şöyle dursun, rakamın kendisi bile delile muhtaç görünmektedir. Üstüne üstlük bu rakamın tamamen doğru olduğunu farz ettiğimizde bile ortak ata anlamına gelmediği hususuna yukarıda temas ettik. İster 'evrensel' genetik kod ortaklığı isterse insan-şempanze genom benzerliği meselesinde olsun, ortak ata tezine bir delil bulabilmek mümkün değildir.

3.6.2.4. Endojen Retrovirüsler (ERVler) ve Nanog Pseudogenleri

Türkiye'de en az bilinen, topluma sunulması açısından en yeni olan evrim argümanı görebildiğimiz kadarıyla ERV/Nanog meselesidir. Evrim tartışmalarında

---

208 https://www.youtube.com/watch?v=6z2tWVBCdIg&list=PL56IcDjrf3YJr__TEOJ2UOv3jCzht1_yc&index=37 İyad Kuneybî, " رحلة اليقين٣٣: الغشاش - التشابه الجينومي بنسبة ٩٩٪ مع الشامبنزي حسب خرافة نظرية التطور" Erişim tarihi: 22.10.2023. Ayrıca bkz. https://www.youtube.com/watch?v=Kc1Ka8zPyoM الباحثون المسلمون
" فيديو يفضح وهم التشابه الجيني بين الإنسان والشيمبانزي وطرق قياس التشابه " Erişim tarihi: 25.01.2023; Casey Luskin, "Evolutionary Models of Palaeoanthropology, Genetics and Psychology Fail to Account for Human Origins: A Review" (ed. Frederik Van Niekerk ve Nico Vorster), *Science and Faith in Dialogue,* içinde, ss. 243-281, AOSIS Books, Cape Town 2022, 264-269. Karş. https://richardbuggs.com/2018/07/14/how-similar-are-human-and-chimpanzee-genomes/ Richard Buggs, "How similar are human and chimpanzee genomes?" Erişim tarihi: 23.10.2023. Ayrıca fare-insan genom mukayesesinde % 85 rakamı veren evrimci bir kaynak için bkz. Mader ve Windelspecht, *General Biology*, 255.

henüz yeni kullanılmaya başlanan bu argüman hakkında yeterli miktarda inceleme yapıldığını söylemek zordur.

Mesele ile ilgili evrimci iddia şöyle özetlenebilir: retrovirüs denilen virüsler bazı canlıların hücrelerine girerek onların DNA'sına kendi DNA'larını kopyalarlar. Virüslerin bulaştıkları bu hücre eğer üreme hücresi ise kopyalanan bu genler sonraki nesle aktarılır. Bu genlere endojen retrovirüs (ERV) denir. Virüsler bu kopyalama işlemini genomda rastgele bir noktaya yaparlar. Dolayısıyla: iki farklı canlının genomunda aynı yerde aynı ERV'ler mevcutsa, bu iki canlının akraba olduğu –kesin denebilecek netlikte- anlaşılır. İnsanlarda ve şempanze gibi bazı hayvanlarda da ortak ERV'ler olduğu için bu canlılar ortak atadan gelmiştir. Nanog argümanını ise şöyle özetleyebiliriz: Pseudogenler hata ile kopyalanmış olan gen parçalarıdır ve bir işlevleri yoktur. Nanog isimli bir genin pseudogenleri ortak ataya delildir. Şöyle ki hücrede protein oluşumu esnasında DNA'daki bilgi RNA'ya yazılarak çekirdek dışına, ribozoma gönderilir. Normalde ribozoma gitmesi gereken RNA, almış olduğu geni bazen DNA'ya geri götürüp rastgele bir yere kopyalar. İşte DNA'da Nanog isimli bir genin bu şekilde 11 kopyası olup bu kopyaların 10 tanesi şempanze genomunda da mevcuttur.[209]

Evrimci argümanı özetledik. Genetik ilmi sınırlarında bulunan bu argüman (özellikle ERV) ile ilgili muhtelif kaynakları inceledik.[210] Yaptığımız karşılaştırmalı

---

[209] https://www.youtube.com/watch?v=pj6cKJzbXTg&t=2424s Güncel Kelam: Din-Felsefe-Bilim Üzerine Konuşmalar, "59/1 Felsefe ve Bilim Açısından Evrim Teorisi - Enis Doko - Ömer Türker - Güncel Kelam Tartışmaları" Erişim tarihi: 14.03.2024.

[210] İncelediğimiz kaynaklardan bazıları: https://evolutionnews.org/2021/07/junk-no-longer-paper-reports-endogenous-retroviruses-are-integral-and-important-components-of-immune-responses/ Casey Luskin, "Junk No Longer: ERVs Are "Integral" and "Important Components" of Immune Responses" Erişim tarihi: 15.03.2024; https://evolutionnews.org/2019/09/waste-not-research-finds-that-far-from-junk-dna-ervs-perform-critical-cellular-functions/ Casey Luskin, "Waste Not: Research Finds that 'Far from Junk DNA,' ERVs Perform 'Critical Cellular Functions'", Erişim tarihi: 15.03.2024; https://evolutionnews.org/2011/05/revisiting/ Jonathan McLatchie "Revisiting an Old Chestnut: Retroviruses and Common Descent (Updated)" Erişim tarihi: 15.03.2024; https://evolutionnews.org/2011/05/do_shared_ervs_support_common_/ Jonathan McLatchie "Do Shared ERVs Support Common Ancestry?" Erişim tarihi: 15.03.2024; https://uncommondescent.com/intelligent-design/fairbanks-continues-to-support-common-ancestry-with-cherry-picked-data-and-fails-to-disclose-all-relevant-facts/ Jonathan McLatchie "Fairbanks Continues To Support Common Ancestry With Cherry Picked Data And Fails To Disclose All Relevant Facts" Erişim tarihi: 15.03.2024; https://reasons.org/explore/publications/articles/nonrandom-mutations-scramble-the-case-for-common-escent?_gl=1%2Afojdax%2A_ga%2AMTkwNjMzNjQwNC4xNzA5NTQ5 Nz M2% 2A_ ga_LYPS82V3ZM%2AMTcxMDUwNTYyOS4yLjAuMTcxMDUwNTYzNC41NS4wLjAFazale Rana "Nonrandom Mutations Scramble the Case for Common Descent" Erişim tarihi: 15.03.2024; https://www.youtube.com/watch?v=Tuve0I9rRzA&t=213s Ayşe Merve Yönet "Evrim Hezeyanları 1-Psödogenler" Erişim tarihi: 15.03.2024; https://www.youtube.com/watch?v=KHw9rrifFfs&t=1s Ayşe Merve Yönet "Evrim Hezeyanları - 3: Retrovirüsler" Erişim tarihi: 15.03.2024; Heysem Talat, *Besâir*,

okumalarda retrovirüsler hakkında tarafların birbirine zıt iddialarda bulunduklarını, mesele hakkında daha ciddi bir araştırma gerektiğini gördük.

Meselenin özünü anlamak için fen bilimleri alanından muhtelif kişilerle iletişim kurmaya çalıştık. Bu isimlerden bazıları ile görüşmeler yapıp, sorduğumuz sorulara çok değerli cevaplar aldık. Diğer bazılarına ise tüm gayretlerimize rağmen ulaşamadık. Ulaşabildiğimiz ve istişare ettiğimiz hocalarımız her ne kadar kısa bazı değerlendirmeler yapsalar da, bu konu hakkında dört başı mamur akademik bir çalışma hazırlayacak vakitleri şimdilik yoktu. Alan dışından uzmanlarla istişarenin en ziyade gerektiği böyle teknik bir meselede, saydığımız sınırlılıklardan ötürü dört başı mamur bir araştırma ortaya koyamadık. Mamafih şu ana kadarki okuma ve istişarelerimizde oluşan bazı tespitleri buraya nakletmek, ileri araştırmalar yapmak isteyen şahıslar için yol gösterici olacaktır kanaatindeyiz:

1) **Retrovirüslerin kökenleri hakkında evrimcilerde yeterli izahat bulamamaktayız**. ERV'ler esasen insan genomunda bulunan gen parçalarıdır. ERV'lere bakan evrimciler; bu gen parçalarının aslında çok eski çağlarda atamıza bulaşan bir virüse ait olduğunu, dolayısıyla bu ERV'yi aynı noktada taşıyan diğer canlı türü ile akraba olduğumuzu iddia ederler. Evrimcilere göre bizdeki bu gen parçaları başka bir şekilde değil, kesinlikle bu virüs bulaşması ile oluşmuştur. Evrimcilerin bu kesinlik iddiasının bilimsel bir aslı var mıdır? Bu gen parçalarının çağlar öncesi geçmişini gerçekten gözümüzle görmüş gibi tespit edebiliyor muyuz? Bu sorulara ikna edici cevaplar verildiğini şimdiye kadar göremedik. Yine Nanog ile aynı şekilde olan 'pseudogen'lerin gerçekten anlatıldığı gibi bir mutasyonla oluşup oluşmadığı, bu iddianın bir veri mi yoksa bir 'tarih yazımı' mı olduğu hususunda ikna edici bir cevap bulamıyoruz. Bu açıklamalar yapılmadan ERV/Nanog argümanını kabul etmek mantıklı değildir.
2) **Horizontal Gen Transferi (HGT) ile ilgili evrimcilerin bir açıklamasını görememekteyiz**. Evrimci anlatı 1. maddede açıkladığımız 'genlerin oluşum şeklini tespit sorunu'nu bir şekilde aşsa bile HGT meselesi ile karşılaşmaktadır. Retrovirüslerin evrime delil olması için; bu genlerin HGT ile taşınmamış olduğunu

---

y.y., t.y., 119-121; https://www.youtube.com/live/c264CAVVRrg Üsküdar Üniversitesi "VIII. Uluslararası, Bilimler Işığında Yaratılış Kongresi 1. Gün Öğleden Sonraki Oturum" Erişim tarihi: 02.11.2024 (Doç. Dr. Kasım Takım'ın sunumu, 1:47:34 dakikasından itibaren).

ispat gerekmektedir. Şöyle ki bazen aralarında hiçbir akrabalık bulunmayan canlılar birbirlerine gen transfer ederler. Ortak bir ata ile ilgisi olmayan bu tarz gen aktarımına yatay/horizontal gen transferi (HGT) denir.[211] Milyonlarca yıllık vetirede ERV'lerin ya da Nanog pseudogenlerinin bu şekilde bir transfer ile aktarılması – düşük ihtimalle bile olsa- mümkünse, evrimin bu argümanı anlamsız kalmaktadır. Yatay olarak nakli mümkün olan genler hakkında dikey transfer iddiasında bulunmak anlamsız olacaktır.

3) **Hotspot meselesinde evrim yanlılarının yeterli bir açıklamasını görememekteyiz.** ERV/Nanog genlerinin HGT ile taşınmamış olduğu bir şekilde ispatlanacak olsa bile hotspot meselesi ortaya çıkmaktadır. ERV'lerin ortak atayı ispatladığını iddia eden evrim yanlıları, retrovirüslerin insan DNA'sında tamamen random/rastgele bir noktaya yerleştiğini iddia ederler. Zaten bu iddiada bulunmazlarsa ERV argümanı çöker; eğer virüsler DNA kopyalarken belli alanlara daha çok yöneliyorsa, başka canlılarda da benzer alanlara yönelecektir ve sonuç olarak ortak ERV'ler ortak ata anlamına gelmeyecektir.

   Evrim taraftarları retrovirüslerin kesinlikle random yerleştiğini iddia ederlerken evrim karşıtları bu iddiayı kabul etmemekte, retrovirüslerin DNA'daki belli bölgelere yöneldiğini belirtmektedirler. Hotspot denilen bu noktalara virüslerin yönelmesi, birbiriyle akraba olmayan türlerde aynı noktalarda ERV görülmesini normalleştirmektedir.

   Elbette konunun uzmanları daha teferruatlı açıklamalar yapabilir. Fakat şimdiye kadar hotspot meselesine baktığımızda, evrim karşıtlarının haklı olduğu kanaati bizde pekişti. Şöyle ki:

   - Retrovirüsler 'transposable element'lerdir (TEs).[212] Bu elementlere kısaca *transpozonlar* diyelim. Transpozonların insan DNA'sının % 65'inden daha fazla

[211] https://www.nature.com/articles/nrg2386 Nature Reviews Genetics, "Horizontal gene transfer in eukaryotic evolution" Erişim tarihi: 14.03.2024.

[212] https://www.youtube.com/watch?v=XiUpm3B7rXE&t=2869s Enis Doko "Retrovirüsler ve Evrim: Panzehir'e Cevap| Enis Doko & Selen Fettahoğlu" Erişim tarihi: 14.03.2024. Karş. https://www.youtube.com/watch?v=SUhP8hE6NBs&t=5301s Panzehir "Enis Doko'nun Panzehir'e Cevap Videosuna Reddiye – 1" Erişim tarihi: 15.04.2024; https://www.youtube.com/watch?v=UWw1oxxLO5M&t=2s Panzehir "Enis Doko'nun Panzehir'e Cevap Videosuna Reddiye – 2" Erişim tarihi: 15.04.2024. Verdiğimiz bu üç link özelinde konuşacak olursak; kanaatimizce her iki taraf da bazı hatalı yaklaşımlar sergilemekte, meseleye yeteri kadar ilmî bir tavırla yaklaşamamaktadır. Buna rağmen, konunun teferruatına inmek isteyen araştırmacıları göz önünde bulundurarak ilgili linklere atıf yapma ihtiyacı hissettik.

bir kısmını oluşturduğu söylenmektedir.[213] Virüslerden kalan DNA parçalarının da % 8 olduğu söylenmektedir.[214] Yüzdesini verdiğimiz bu rakamlar, çok büyük sayılara tekabül etmektedir. Retrovirüslerin sayısı oldukça fazladır. İnsandaki ERV sayısı hakkında onbinler-yüzbinler seviyesinde sayılardan bahsedilmektedir.[215]

- Dev sayılardaki bu retrovirüsler tamamen rastgele bir şekilde yer tutmayıp, belli bölgelere daha çok yönelmektedir. Bir şehirdeki trafik kazalarının belli noktalarda daha fazla görünmesi gibi bir durum yaşanmaktadır.[216] Retrovirüslerin daha ziyade tercih ettiği bu bölgelere *hotspot* denmektedir.

  Bir önceki paragrafta verdiğimiz rakamları, verdiğimiz örneğe uygulayalım; şehirde çok fazla trafik kazası yaşanmıştır. Kazaların bu kadar fazla olduğu bir şehirde bu kazalar belli noktalarda (kavşak vb.) daha çok yoğunlaşmaktadır.
- Devasa sayıdaki kazaların belli noktalara daha fazla yoğunlaşmasının tabii sonucu; bazı kazaların aynı yerlerde gerçekleşmesi, kayıtlara böyle aksetmesi olacaktır. İnsan genomunun %65'ini oluşturacak kadar çok sayıdaki transpozonlar ve %8'ini oluşturacak kadar çok sayıdaki ERV'ler aynı hotspotlara yöneliyorsa, **başka canlılarla ortak ERV'lere sahip olmamız hiç şaşırtıcı olmayacaktır. Bu, matematiksel olarak gayet beklenen bir durumdur**.

  Enis Doko'ya göre insan ile şempanze vb. primat hayvanlar arasında görülen ortak ERV adedi sadece 7'dir.[217] Yukarıda bahsettiğimiz dev rakamlar göz önüne alınırsa, 7 rakamı neredeyse sıfır gibi bir şey olmaktadır. 50-100 gibi rakamlar bile toplam ERV'ler arasında çok küçük kalırken, sadece 7 ortak

---

213 https://www.bezelyedergi.net/post/s%C4%B1%C3%A7rayan-genlerimiz-transpozonlar Gizem Ustabaş "Sıçrayan Genlerimiz: Transpozonlar" Erişim tarihi: 14.03.2024.

214 https://www.youtube.com/watch?v=pj6cKJzbXTg&t=2424s Güncel Kelam: Din-Felsefe-Bilim Üzerine Konuşmalar, "59/1 Felsefe ve Bilim Açısından Evrim Teorisi - Enis Doko - Ömer Türker - Güncel Kelam Tartışmaları" Erişim tarihi: 14.03.2024; https://www.turkiyeklinikleri.com/article/tr-icimizdeki-virusler-insan-endojen-retrovirusleri-ve-psoriazisle-iliskileri-54220.html Türkiye Klinikleri "İçimizdeki Virüsler: İnsan Endojen Retrovirüsleri ve Psöriazisle İlişkileri" Erişim tarihi: 14.03.2024.

215 https://www.youtube.com/watch?v=pj6cKJzbXTg&t=2424s Güncel Kelam: Din-Felsefe-Bilim Üzerine Konuşmalar, "59/1 Felsefe ve Bilim Açısından Evrim Teorisi - Enis Doko - Ömer Türker - Güncel Kelam Tartışmaları" Erişim tarihi: 14.03.2024.

216 https://www.youtube.com/watch?v=XiUpm3B7rXE&t=2869s Enis Doko "Retrovirüsler ve Evrim: Panzehir'e Cevap| Enis Doko & Selen Fettahoğlu" Erişim tarihi: 14.03.2024.

217 https://www.youtube.com/watch?v=pj6cKJzbXTg&t=2424s Güncel Kelam: Din-Felsefe-Bilim Üzerine Konuşmalar, "59/1 Felsefe ve Bilim Açısından Evrim Teorisi - Enis Doko - Ömer Türker - Güncel Kelam Tartışmaları" Erişim tarihi: 14.03.2024.

ERV'yi öne sürerek ortak ata iddiasında bulunmak hiç mantıklı görünmemektedir.

- ERV'lerin belli hotpotlarda yoğunlaşması göz önüne alındığında, genomu birbirine benzeyen canlılar arasında daha fazla ortak ERV olmasını bekleriz. İnsan ile şempanze arasında ortak ERV'ler olması bu açıdan pek de şaşırtıcı görünmemektedir.[218]

Sözün özü: Hotspot meselesinde evrimcilerin mantıklı bir açıklama getiremediği kanaatindeyiz. Evrim karşıtlarının hotspot açıklaması oldukça mantıklı görünmektedir. ERV'nin kuvvetli bir argüman olduğunu iddia eden evrim taraftarlarının, evvela hotspot meselesinde doyurucu bir izah yapmaları gerekmektedir.

4) **Filogenetik uyuşmazlık meselesi hakkında evrim yanlılarının yeterli bir açıklamasını görememekteyiz**. Eğer ERV'lerin tek açıklaması orta ata ise, farklı canlı türlerindeki belli ERV'lerin, evrimin soyağacına uygun bir dağılım göstermesini bekleriz. Evrimi kabul etmeyenler; bazı ERV'lerin ilgili soyağacına aykırı bir görünüm sergilediğini, bu durumun evrimci anlatı ile uyuşmadığını belirtmektedir.[219]
5) **Çoğu kişinin gözünden kaçan nokta; ERV meselesinde evrimci varsayımların tümü doğru olsaydı bile bu durum evrensel ortak atayı ispatlamamaktadır.** ERV söylemleri temelde insan evrimi ile ilgili delil olarak sunulmakta, insan ile primatlar arasında gen benzerliklerine vurgu yapılmaktadır. Oysa evrim sadece insan değil, tüm canlıları kapsayan bir ortak ata iddiasıdır. Dolayısıyla evrimi ispatlamak isteyen biri sadece ERV-Nanog örneği veriyorsa bu sorunlu bir yaklaşım olacaktır. Evrimciler neden tüm canlılığı kapsayan bir ortak ata iddiasında bulunmaktadır? Bu sorunun cevaplanması gerekmektedir.
6) **Mutasyonların random olup olmaması meselesi:** Evrimci söyleme göre Nanog geninin mesajcı RNA tarafından yanlış yere kopyalanması sonucunda Nanog pseudogenleri oluşmuştur. Yani onlara göre ortada bir mutasyon vardır,

[218] İnsan ile şempanze genomları arasındaki benzerliğin ortak ataya delil olmadığı konusu için bu çalışmadaki "Genetik Benzerlikler" başlığına müracaat ediniz.
[219] Evrim karşıtı bir eleştiri için bkz. Heysem Talat, *Besâir*, 119-121.

bu mutasyon randomdur ve random olduğu için de iki farklı türde görülen aynı genler ortak ataya delildir.

Kanaatimizce; evrimci argümanın zikrettiğimiz Nanog anlatısındaki sorun, her mutasyonun random olmayabileceğini atlamasıdır. Ortalama bir insan mutasyon denince random süreçler hayal eder. Fakat son zamanlarda bazı kaynaklarda her mutasyonun random olduğu varsayımı eleştirilmektedir.[220] Dolayısıyla evrimci Nanog anlatısında görebildiğimiz kadarıyla iki sorun görünmektedir: 1) Belli gen dizilerinin geçmiş çağlarda mutasyon ile oluştuğu faraziyesini savunurken bu faraziyeyi doğrulayacak yeterli delil getirip getirmedikleri meselesi 2) Bu esnada bu mutasyonların kesinlikle random yerleşme içerdiğini iddia etmeleri, bu iddianın ne ölçüde ispatlanabildiği meselesi.

Altı maddede özetlemeye çalıştığımız meseleler nedeniyle, evrim yanlılarının ERV/Nanog argümanını zayıf buluyoruz. Evrim yanlıları, birden fazla türe mensup milyarları aşkın sayıdaki ferdin tek bir fertten türediğini, ortak bir ataya mensup olduğunu savunmaktadırlar. Bir ERV'nin aynı anda hem insanda hem şempanzede hem gorilde bulunduğunu farz edelim. Evrimciler, bu üç türün tek bir türden DEĞİL tek bir fertten türediğini iddia etmektedirler. Zira onlar ERV'yi 'geçmişteki bir atamıza bulaşan virüsün kalıntısı' olarak yorumlamaktadır ve bu yoruma göre tüm insan, şempanze ve goril popülasyonları tek bir fert olan o atadan çoğalmıştır. Böyle bir iddiada bulunan evrimci kanadın dört başı mamur bir ERV/Nanog anlatısı kurabildiğini söyleyemiyoruz.

Gördüğümüz kadarıyla evrimci kaynaklarda ciddi bir 'gözlemlenmemiş geçmişi delil olarak sunma' eğilimi bulunmaktadır. Şöyle ki insanoğlu ERV ya da Nanog genlerinin geçmişte nasıl hareket edip nasıl davrandığını bilimsel olarak gözlemleyemiyor, güçlü-

---

[220] Konu hakkında bkz. https://www.nature.com/articles/d41586-022-00142-2#:~:text=The%20general%20idea%20is%20that,frequency%20everywhere%20in%20the%20genome.&text=However%2C%20when%20we%20look%20at,This%20is%20because%20of%20selection. Nature, "Why mutation is not as random as we thought", Erişim Tarihi: 12.03.2024; https://www.nature.com/articles/s41586-021-04269-6 Nature "Mutation bias reflects natural selection in Arabidopsis thaliana", Erişim tarihi: 12.03.2024; https://www.youtube.com/watch?v=eIByEC7EoPM د. هيثم طلعت Dr. Haitham Talaat "İnsanlar Maymunlardan mı Evrimleşti? Evrim: Sonuç olarak", Erişim Tarihi: 12.03.2024; https://www.sciencedaily.com/releases/2022/01/220112121512.htm Science Daily "Study challenges evolutionary theory that DNA mutations are random", Erişim Tarihi: 12.03.2024; https://www.livescience.com/non-random-dna-mutations#:~:text=New%20study%20provides%20first%20evidence%20of%20non%2Drandom%20mutations%20in%20DNA,-News&text=This%20goes%20against%20one%20of,of%20the%20theory% 20of%20evolution.&text=Genetic%20changes%20that%20crop%20up,of%20the%20theory%20of%20evolution Live Science "New study provides first evidence of non-random mutations in DNA", Erişim Tarihi: 12.03.2024.

güçsüz tahminlerde bulunmak mecburiyetinde kalıyor. Bu tahminlerin önce tartışılmaz bilgi gibi sunulması, sonra da bu 'bilgi'lerin ortak ataya delil ittihaz edilmesi pek mantıklı durmamaktadır. Evrimci anlatıda filan genin ilk nasıl oluştuğu, gözümüzle görülmüş gibi net bir dille anlatılmakta, sonra da bu anlatı üzerinden ortak ataya delil sunulmaktadır. Hâlbuki kendisi delile ihtiyaç duyan bir iddia, başka bir iddiayı ispatlayamaz. Dolayısıyla ERV ve Nanog genlerinin ortak ataya delil olarak sunulmasını hatalı buluyoruz.

3.6.3. Körelmiş Olduğu Varsayılan Yapılar

Evrim yanlıları; canlılardaki bazı organ, doku vb. yapıları 'körelmiş yapı' olarak isimlendirir ve bu yapıların varlığını EOA'ya delil olarak sunarlar. Onlara göre körelmiş yapı, nesiller boyunca evrimleşe evrimleşe asıl işlevini kaybeden yapılardır. Evrimciler bu yapıların artık hiçbir işlevinin kalmadığını ya da bir işlevi olsa bile asıl işlevinin kaybolduğunu iddia ederler. Var olduğunu iddia ettikleri bu körelmişlik hâlini evrimin delilleri arasında sayarlar.[221] Mesela insandaki kuyruk sokumu kemiğinin, maymunumsu atalardan kalma kuyruk kemikleri olduğunu düşünürler. Buna göre insan evrimleştikçe kuyruğu körelmiş, bu körelme sürecinin sonunda geriye kuyruk sokumu kemiği kalmıştır. Buradaki mantık yürütme tarzını üç parça hâlinde şöyle özetleyebiliriz:

1. Mukaddime	2. Mukaddime	Netice
Bazı uzuvlar geçmişte farklı işlevler için kullanılıyordu.	Bu işlevleri kaybeden uzuvlar körelmiştir.	Öyleyse körelmiş uzuvların varlığı EOA'ya delildir.

Yaptığımız çalışmalarda gösterilen mukaddimeler tablosunun hatalı olduğu ve körelmiş organ argümanının EOA'yı ispatlayamadığı sonucuna vardık. Bu sonuca varmamızda etkili olan noktaları şöyle sıralayabiliriz:

-Yukarıda bahsedilen üç mukaddimeli mantık yürütmenin daha ilk mukaddimesi temelsizdir. Yani delil diye sunulan cümlenin kendisi delile muhtaçtır. 'Bu organ eskiden başka amaçla kullanılıyordu, şimdi o işlevini kaybetti' demek,

[221] Bkz. Futuyma, *Evrim*, 48-49; Ercüment Çolak ve Mustafa Sözen, *Evrim Ders Notları*, y.y, Zonguldak 2009, 10-11.

gözlemlemediğimiz bir olay hakkında tahmin yürütmektir. Körelmiş organ argümanı bu tahmin üzerine kuruludur. **Kendisi delile muhtaç bir iddia, başka bir iddiaya delil olamaz.**

-İlk mukaddimeyi bir şekilde doğru kabul ettiğimizde de sorun çözülmeyecektir. Bu konuda Jonathan Wells'in şu sözlerini iktibas etmek isteriz:

> Dahası, körelmişlik Coyne'un önerdiği gibi yeniden tanımlanırsa, daha önce körelmiş olduğu düşünülmeyen pek çok özelliği de kapsayacaktır. Örneğin, eğer insan kolu (Darwinistlerin iddia ettiği gibi) dört ayaklı bir memelinin bacağından evrimleşmişse, o zaman insan kolu körelmiştir. Ve eğer (Coyne'un iddia ettiği gibi) uçan kuşların kanatları, onları başka amaçlar için kullanan dinozorların tüylü ön ayaklarından evrimleştiyse, o zaman uçan kuşların kanatları körelmiştir. Bu, çoğu insanın "körelmiş" derken kastettiği şeyin tam tersidir.[222]

Körelmiş organ argümanı kendi içinde çelişkili bir **fâsid dâire** statüsüne girmektedir: 'Canlı organlar evrimleşerek ilk işlevlerini yitirmiştir → dolayısıyla şuan gördüğümüz uzuvlar körelmiş uzuvlardır → demek ki canlı organlar evrimleşerek ilk işlevlerini yitirmiştir' şeklinde özetleyebileceğimiz, kısır döngü mahiyetinde bir düşünme tarzı ortaya çıkmaktadır.

-Evrim yanlılarının tamamı değilse de bir kısmı, belli körelmiş organların an itibariyle bir işlevinin ve faydasının olmadığını iddia ederler. Evrim karşıtları ise bu organların işlev ve faydalarına dair somut cevaplar vermektedir.[223] Üstelik bu cevaplara da ihtiyaç yoktur zira bir yapının faydasını bilmemek, o yapının faydasız olduğunu ispatlamaz. 'Şu yapının işlevini bulamadım, demek ki o yapının bir işlevi yok' mealinde düşünmek, bilimsel bir tefekkür olmayacaktır. Dolayısıyla işlevsizlik iddiası üzerinden EOA'yı ispatlamak mümkün değildir.

-Diyelim ki zaman makinesi icat edildi ve geçmişe gittik. Mevzubahis yapıların körelmiş olduğunu, ilk işlevini kaybettiğini gözlerimizle gördük. Bu durumda EOA ispatlanmış olur mu?

---

[222] https://evolutionnews.org/2009/05/the_myth_of_vestigial_organs_a/ "The Myth of Vestigial Organs and Bad Design: Why Darwinism Is False", Evolution News, Erişim tarihi: 14.09.2023.

[223] Örnek için bkz. Kasım Takım, "Evrimci Görüşün Körelmiş Organ Yanılgısı" tebliği, *Bilimin Işığında Evrim Görüşünün Sorgulanması ve Yaratılış Sempozyum Kitabı* (Haz. Âdem Dursun vd.) içinde Erzurum 2019, 165-172.

Cevap hayır olacaktır. Çünkü bir organın körelmesi ille de başka bir canlıdan dönüşmeyi gerektirmez. Türler ayrı ayrı meydana gelmiş olsalar bile –bozulmayı ve eskimeyi gerektiren birçok faktör sebebiyle- bazı uzuvların körelmesi mümkündür. Evrimcilerin ispatlayamayıp sadece varsaydıkları körelme durumu bile evrime delil değildir. Çünkü bu körelme durumu evrim dışı senaryolarla da kolayca açıklanabilmektedir.[224]

-Evrime delil olarak sunulan körelmiş organ varsayımlarının evrim soy ağaçlarıyla uyuşup uyuşmadığı da ayrı bir soru işaretidir. Mesela apendiksin körelmiş bir organ olduğu söylenerek insanın hayvanlarla akraba olduğu iddiası ispatlanmaya çalışılmaktadır. Oysa memeliler arasında tavşanın apendiksi var iken birçok maymun türünde bu uzvun bulunmadığı iddia edilmektedir. Bu iddianın doğruluğu varsayıldığında tavşanların yakın akraba, maymunların uzak akraba olduğu mu söylenecektir?[225] Benzer yapılara sahip olmanın akrabalığa delil olmadığını daha önceki sayfalarda açıklamıştık.

Saydığımız maddeleri göz önüne aldığımızda körelmiş organ iddialarının evrime bir delil teşkil etmediği sonucuna varmaktayız. Kendisi ispata muhtaç bir söylemi evrime delil olarak göstermek yanlış olacaktır.

3.6.4. Fosiller

Önceki devirlerde yaşamış olup, korunmaya müsait kum ya da çamur gibi tortuların arasında kalarak günümüze kadar ulaşabilen bitki ya da hayvan bakiyelerine fosil denir. Bu bakiyeler genelde diş, kemik ve kabuk gibi sert parçalardır.[226] Bu fosilleri inceleyen bilim dalına ise Paleontoloji denir.[227]

---

[224] Bu konuda Taslaman şöyle demektedir: "Türlerin genetik bilgilerinin, yeni nesillerde deformasyona uğradığını savunan biri, Evrim Teorisi'ne inanmasa da 'artık organlar'ın varlığını kabul edebilir. Sonuç olarak, 'artık organlar'ın varlığının Evrim Teorisi'nin bir delili olarak kabul edilmemesi gerekir. Evrim Teorisi'nin temel iddiası, bütün türlerin başka türlerin değişimi sonucunda oluştuklarını iddia etmesidir. 'Artık organlar'ın varlığı eğer doğru olsaydı bile, Evrim Teorisi'nin bu temel iddiasını destekleyecek nitelikte değildir." Yazarın bu görüşlerini isabetli bulmaktayız. Bkz. Taslaman, *Evrim Teorisi Felsefe ve Tanrı* (2007), 183.

[225] Taslaman, *Evrim Teorisi Felsefe ve Tanrı* (2007), 185. Ayrıca bkz. Takım, "Evrimci Görüşün Körelmiş Organ Yanılgısı" 166.

[226] https://www.bgs.ac.uk/discovering-geology/fossils-and-geological-time/fossils/ British Geological Survey, "Discovering Geology — Fossils and geological time", Erişim tarihi: 18.09.2023.

[227] Freeman ve Herron, *Evrimsel Analiz*, 803.

Evrim görüşünü savunan kaynaklarda, EOA'ya delil sunan bilim dalları arasında Paleontoloji de zikredilir. Evrim anlatısının doğruluğu ispat için muhtelif fosil örnekleri gösterilir. Bu iddialara göre, fosil kayıtlarını inceleyen bir kişi bu inceleme ile evrim sonucuna varacaktır.[228] Bilim dünyasının elindeki fosil birikiminin evrim lehine mi yoksa aleyhine mi konuştuğu meselesi başlığımızın ana konusudur.

Fosil kayıtları, evrimi ispatlamakta mıdır? Kanaatimizce, ispatlıyor olması için fosil kayıtlarının *aşamalı bir canlılık tarihi* sunması gerekmektedir. Bu konuyu biraz daha açalım:

Evrim gerçek ise; fosil kayıtlarında canlı türlerinin ortaya çıkışının kademeli ve aşamalı olmasını bekleriz. Ani sayılacak hamleler görülmemelidir. Zira 'mikroevrimler birike birike yavaş yavaş makro evrime dönüşüyor' ise, canlı türlerinin tarih sahnesine çıkışı aynı şekilde 'yavaş yavaş' gerçekleşmelidir.

Yapılan hesaplamalara göre yeryüzündeki ilk canlıdan bugüne 3.5 milyar yıl gibi uzun bir müddet geçmiştir.[229] Eğer evrim iddiaları gerçek ise, canlı gruplarının ortaya çıkışı bu 3.5 milyar yılın geneline yayılmış olmalı, ani meydana gelişler yerine aşamalı evrimleşmeler yaşanmalıdır.

Bilim adamları fosilleri incelediğinde yukarıda anlattığımız türden bir senaryo görmeli, aksi yönde bir senaryo görmemelidir. Mesela; farz edelim ki 3.5 milyar yıllık canlılık tarihinin 3 milyar yılı boyunca canlı türlerinde büyük bir artış olmazken bu zaman aralığına gelince birden bire çok sayıda taksonomik grup ortaya çıksa, sadece 20-30 milyon yıl gibi –jeolojik açıdan çok kısa bir süre içinde- çok sayıda canlı meydana gelse; böyle bir tablo evrim anlatısı ile pek uyuşmaz. Çünkü bu 20 milyon yıllık süre, jeolojik zaman ölçeklerine göre bir dakika gibi bir şeydir ve böyle kısa sürede bu kadar ani bir meydana gelme olayı, evrimin 'kendi kendine dönüşüm' mantığına hiç benzememektedir. Kendi kendine evrimleşen bir şey neden acele etsin ki?

Yukarıda anlattığımız ve beklenmeyen bir durum olarak gördüğümüz faraziye, bilim adamlarının tespitlerine göre gerçek hayatta yaşanmıştır. Birçok canlı grubunun aniden ortaya çıktığı bu sürece literatürde *Kambriyen Patlaması (Cambrien Explosion)* denmektedir. 3.5 milyar yıllık zaman çizelgesinin yaklaşık 3 milyar yıllık kısmında

[228] Fosil kayıtlarını evrime delil olarak sunan bazı kaynaklar için bkz. Malik, *Islam and Evolution*, 32; Bulğen, "Din-Bilim İlişkisi Açısından Evrim Nedir Ne Değildir?", 167.
[229] Futuyma, *Evrim*, 82.

canlı çeşitliliğinde ciddi bir değişiklik görülmemektedir; bu uzun süreç boyunca çoğunlukla tek hücreli olan basit yapılı varlıklar görülmektedir. Günümüze takriben 540 milyon yıl kaldığında ise kompleks yapıya sahip birçok hayvan gurubu, bir selefi olmaksızın fosil kayıtlarında görünmeye başlamıştır. Bu görünme süresi yaklaşık 10 milyon yıl kadar sürmüştür.[230]

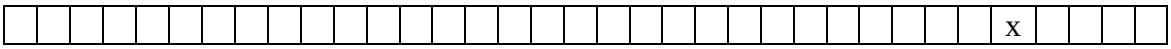

Görsel 3.5. Kambriyen Patlamasının Canlılık Tarihi İçindeki Yeri.
Görseldeki 35 birimlik cetvel canlılık tarihini temsil ederken "x" işaretli nokta Kambriyen patlamasının gerçekleştiği dönemi yaklaşık olarak göstermektedir. Anlaşılacağı üzere canlı gruplarının ortaya çıkış süreci açısından oldukça ani bir olay görülmektedir.

Bahsettiğimiz 3.5 milyar yıllık zaman çizelgesini bir düşünelim; canlıların takriben 3 milyar yıl boyunca fazla gelişmeden hareketsiz durması, bilahare günümüze 540 milyon yıl kala birden bire gelişmiş canlılara evrimleşmesi pek de normal bir senaryo olmayacaktır. Canlılar kendi kendine evrimleşerek çeşitleniyorsa, bu 'kendi kendine evrilme' işi neden 3 milyar yıl kadar ertelenmiştir? Ya da bu ara formlar 3 milyar yıl boyunca hiç iz bırakmamayı başarıp Kambriyen döneminde mi fosil bırakmaya karar vermiştir? Birçok ana grubun böyle ansızın ortaya çıkması evrim anlatısına pek uygun bir vak'a değildir.

Evrimci anlatıya göre, karmaşık özelliklere sahip organların, dünya tarihinin erken değil geç devirlerinde görülmesi beklenir. Zira bu anlatıda, karmaşık bedenî sistemlerin yavaş yavaş, evrimleşerek oluştuğu var sayılır. Evrimi kabul etmeyen araştırmacılardan Sami Âmirî bu noktada Kambriyen patlamasına işaret etmektedir:[231]

> *Kambriyen patlamasının açığa çıkardığı en büyük müşküllerden biri de; en karmaşık organların yani göz ve beynin, Kambriyen döneminin başlangıcında –gelişmiş bir öncü asıl olmaksızın- ortaya çıkmasıdır.*

Yukarıda anlatılan sorunlar üzerinden evrim teorisinin yanlışlandığını ve çürütüldüğünü henüz iddia etmiyoruz. Zira araştırmamızın fosillerle ilgili bu başlığı, evrimin çürütülmesiyle değil ispatlanması ile ilgilidir. Fosil kayıtları EOA'ya delil sağlıyor mu sağlamıyor mu, meselemiz budur. Şu ana kadar vardığımız kanaate göre

---

[230] https://www.britannica.com/science/Cambrian-explosion Britannica, "Cambrian explosion" Erişim tarihi: 23.10.2023. Karş. https://www.youtube.com/watch?v=eQnSdocnUXk Boğaziçi Üniversitesi İslam Araştırmaları Kulübü "Neo-Darwinistik Evrim ve İslam - İbrahim Çağrı Kurt" Erişim tarihi: 03.09.2024.
[231] Âmirî, *Berâhînu vucûdillâh*, 517.

Paleontoloji evrim lehine delil sunmak şöyle dursun aleyhine delil bile sunmuş olabilir. Hâl bu iken, 'EOA lehine delil sunan bilim dalları' arasında Paleontoloji'yi saymanın isabetli olmayacağını düşünüyoruz.

Esasen fosillerin evrime delil sunması, yapıları gereği zordur. Zira fosiller eskiden yaşamış varlıkların bakiyelerinden (kemik, kabuk vs.) ibarettir. Bir canlının tüm iskeleti bütüncül bir şekilde bulunsa bile o canlının bir çok özelliğini inceleyemiyoruz. Yumuşak dokular, türler arası farklılıklar, üreme özellikleri vb. başlıklarda bir çok konu karanlıkta kalmaktadır. Hele hele iskeletin tamamı değil de küçük bir kısmı bulunmuşsa inceleme alanı daha da daralmış demektir. Yine bazı fosillerin hangi türden olduğunu belirlemek pek de kolay olmayabilir. Zira aynı türe ait varlıklar farklı kemik yapılarına sahip iken[232] farklı türlerin iskelet sistemleri ise birbirlerine benzeyebilir.[233] En iyimser tahminle iskeleti bulunabilmiş, başka hiçbir hususiyetini inceleyemediğimiz canlıların önce hangi şekilde 'evrimleştiği' hakkında senaryolar üretmek, ardından bu senaryolarla 'paleontoloji verilerinin evrimi ispatladığı'nı iddia etmek gerçekçi olmayacaktır. Sezen'in mevzu ile ilgili şu sözlerini bilvesile iktibas edelim (kalın puntolar bize ait):

> Fosil bilimi tarihte yaşamış canlıların fosilleşmiş kalıntıları üzerinden bir kısım bilgiler devşirebilir olsa da belki de yapabileceği en zor şeyi evrim için ilk sıraya almıştır: türler arası dönüşü ispat etmek. **Halbuki bir fosil herhangi bir canlı türünün tarihteki varlığını ispat etse dahi onun başka türden bir canlıdan evrimleşerek oluştuğunu asla ispat edemez. Yani aslında evrimsel paleontoloji bir canlının/türün nasıl varlık sahnesine nasıl çıktığını değil nasıl yok olduğunu göstermeye elverişlidir.** Bu iki durum arasında çok büyük bir fark bulunmaktadır. Öte yandan pek çok evrimcinin de kabul ettiği üzere insanın menşeini tespit adına sıralanan fosillerin büyük boşlukları mevcuttur. Bu ise söz konusu boşlukların 'sıçrama teorisi' gibi varsayımsal teorilerle aşılmasına sebebiyet vermektedir. Halbuki yoktan bir var elde etmek bilimin kabulüne uygun olmasa gerektir.[234]

Bulunan bir fosilin 'türler arasında bir geçiş formu' olduğunu söylemek, biraz da araştırmacının hayal dünyasına kalmış bir meseledir. O fosildeki şeklî değişiklik evrimle ilgisiz olabilir; mutasyonlar, kemik hastalıkları, dış etkenler, tür içi ırk

---

[232] https://www.ummetedoganay.com/fosiller-evrimi-mi-destekliyor Doğanay, "Fosiller Evrimi mi Destekliyor?", Erişim tarihi: 24.10.2023.
[233] Sarper, *Teistik Evrim Düşüncesinin Eleştirisi*, 80.
[234] Sezen, *Eşref-i Mahlûkâtı Anlamak*, 124.

farklılıkları, yer altındaki basınç vb. faktörlerden kaynaklanmış olabilir.[235] Bir evrimci tüm bu ihtimalleri yok sayıp o fosili ara form olarak sunduğunda esasen bilimi 'konuşturmuş' olacaktır.

Karşılaşılan bir fosilin ara form olarak yorumlanmasını bir örnekle açıklamak daha isabetli olacaktır[236]:

Şekil 3.3. Ara Form Fosillerinin Mantığına Dair Bir Kıyaslama

Kaşık ve çatal isimli eşyaları biyolojideki canlılara benzetecek olursak, yarı kaşık-yarı çatal olan ortadaki eşyayı da biyolojideki 'araform' fosillerine benzetebiliriz. Bir madde aynı anda hem kaşığa hem çatala benzeyen özellikler taşıyabilir. Fakat bu

[235] Bkz. https://www.ummetedoganay.com/fosiller-evrimi-mi-destekliyor Doğanay, "Fosiller Evrimi mi Destekliyor?", Erişim tarihi: 24.10.2023.

[236] Görselin kaynağı: https://www.youtube.com/watch?v=xh21-K91V3c&t=402s Reasons to Believe, "What About Transitional Forms?", Erişim tarihi: 04.03.2024.

durum, o eşyanın kaşık iken çatala dönüştüğü (ve istikbalde de çatala dönüşeceği) anlamına gelmez. Bu üç eşyayı yanyana gören normal bir insan, üreticinin bu üç eşyayı ayrı amaçlar için imal ettiğini düşünür, bu eşyalar arasında bir dönüşüm münasebeti aramaz. 'Üretici bu çatalı kesinlikle kaşıktan dönüştürerek üretmiştir, bu çatalın bağımsız üretilmiş olması imkânsız' demenin bir anlamı yoktur, zira eldeki veri böyle bir şey söylememektedir. Elbette çatal-kaşık örneği ile, Allah'ı kullarına benzetmek kastı taşımıyoruz. Söylediğimiz şey; günlük hayattaki âciz üreticiler hakkında bilip bilmeden delilsiz iddialarda bulunmuyorsak, Allah'ın canlıları yaratması hakkında da aceleci ve delilsiz iddialardan kaçınmak gerektiğidir.

Evrimi kabul etmeyenler, fosil kayıtlarının evrim anlatısıyla neden uyuşmadığı hususunda bazı görseller hazırlamıştır. İleri araştırmalarda bulunmak isteyenler için bu görselleri alıntılamayı[237] isabetli buluyoruz.

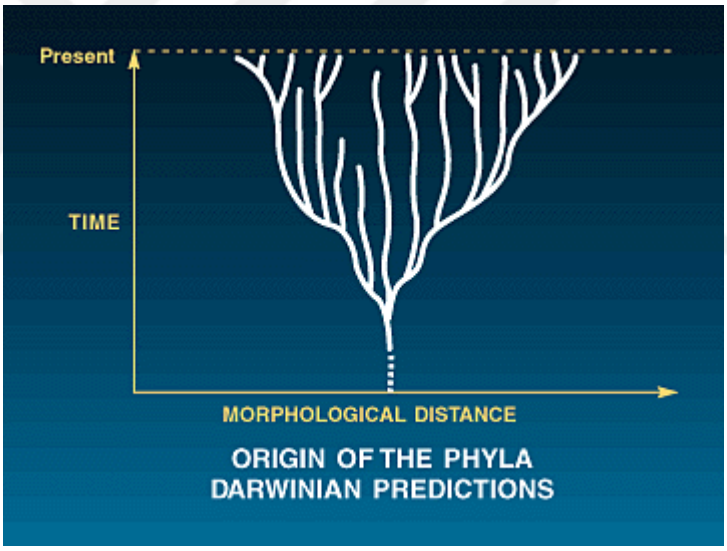

Görsel 3.6. Darwinci Anlatıma Göre Türlerin ve Soyağaçların Meydana Çıkışı
Yukarı doğru giden ok, zaman akışını göstermektedir.

[237] https://www.arn.org/origins/GRAPHICS-CAPTIONS/sub3.html, Access Research Network, "Conflicts Between Darwinian Theory and Natural History" Erişim tarihi: 24.10.2023.

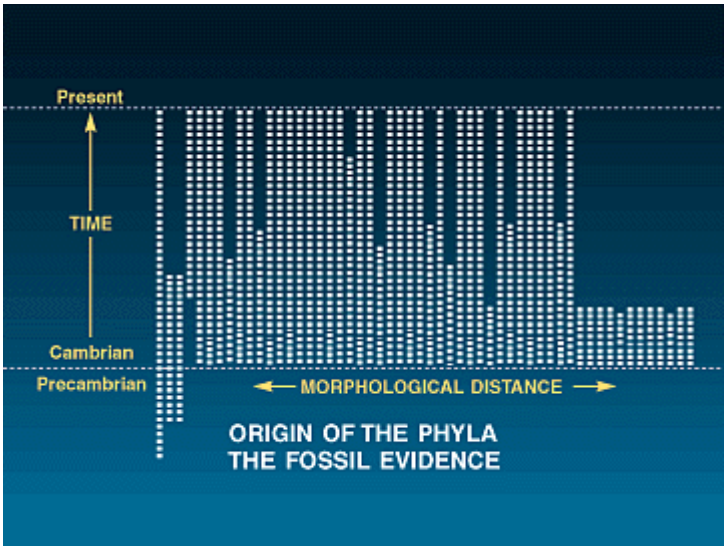

Görsel 3.7. Fosil Verilerine Göre Türlerin Ortaya Çıkışı
Aşağıdan yukarıya doğru giden ok yine zaman akışını göstermektedir. "Cambrian" kelimesi Kambriyen patlamasını, "Pre-cambrian" kelimesi ise bu patlamadan önceki dönemi anlatmaktadır.

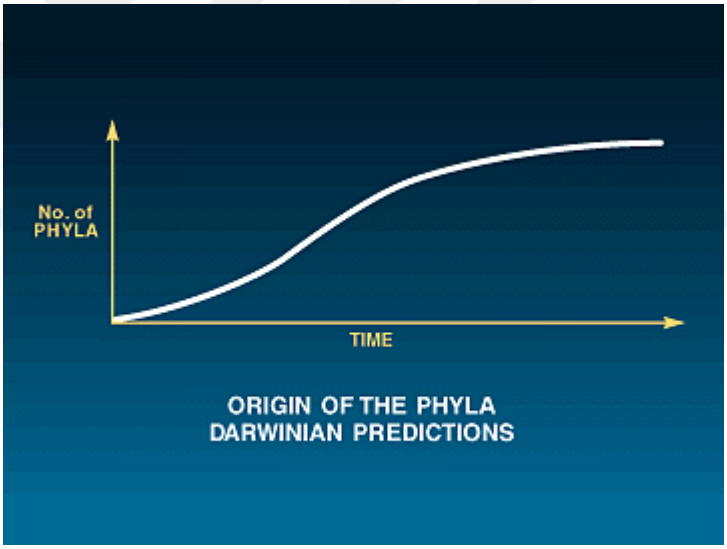

Görsel 3.8. Darwinist Tahminlere Göre Filumların (Canlıların Sınıflandırılmasında Kullanılan Bir Sınıf Adı) Meydana Çıkış Süreci.
Sağa doğru giden ok zamanı temsil etmektedir. Bu varsayıma göre zaman geçtikçe aşamalı bir şekilde canlılık sınıfları kendi kendine oluşacaktı.

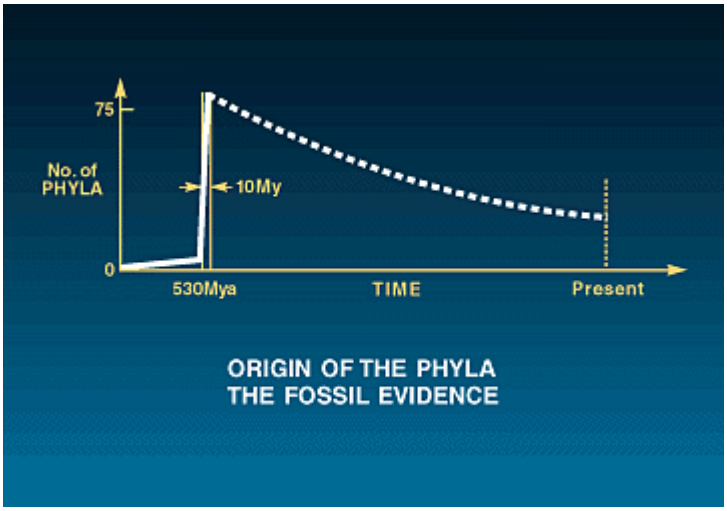

Görsel 3.9. Fosil Verilerine Göre Filumların Ortaya Çıkışı
Filum sayısındaki ani artış noktası ile Kambriyen patlaması kastedilmektedir.
Bu görseldeki bir zaaf noktası, Kambriyen öncesi devrin uzunluğunu yer darlığı sebebiyle gösterememiş olmasıdır. Jeolojik zaman ölçeği hakkında yukarıda bilgi vermiştik.

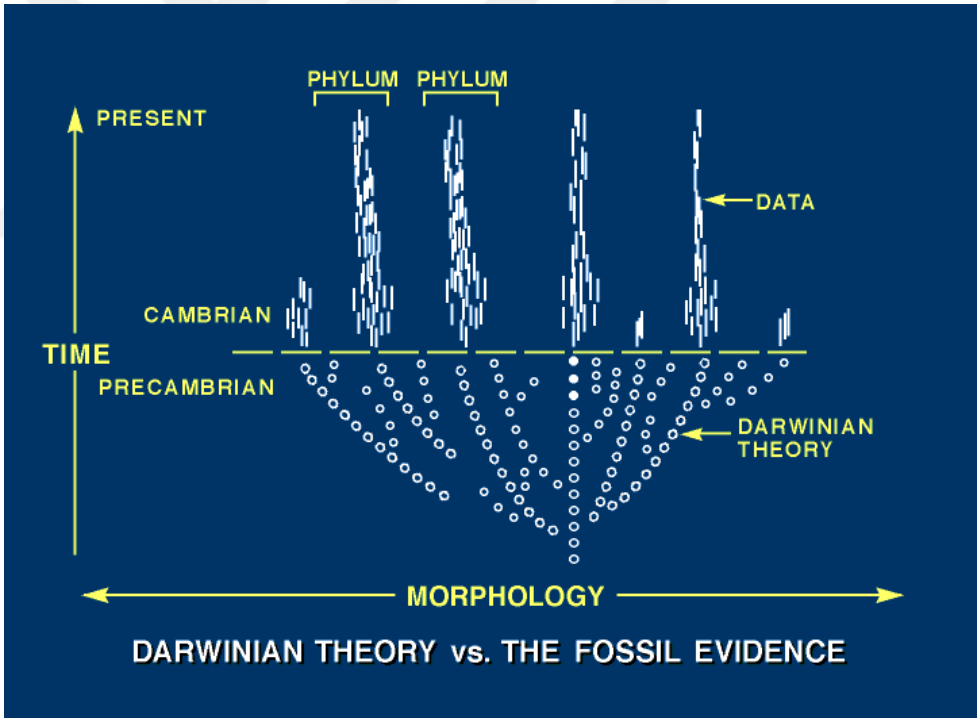

Görsel 3.10.[238] Görseldeki Düz Kısa Çizgiler Somut Fosil Verilerini Gösterirken, Kambriyen Öncesi Dönemde Görülen Küçük Daireler evrim Teorisinin Varsayımını Gösterir.
Evrim teorisi, canlılığın kökenine dair EOA iddiasını merkeze alan bir teoridir ve EOA iddiası, paleontolojik verilerin pek bulunmadığı bir dönemle ilgilidir. Dolayısıyla paletontoloji biliminin bu iddiayı ispatlaması pek mümkün görünmemektedir.

[238] https://www.arn.org/dialogues/9b.html , Access Research Network, “What Is Darwin's Disclaimer (and what did he mean by "opposite conclusions")?”, Erişim tarihi: 24.10.2023.

Paylaşılan görsellerin fosil verileri ile tam bir şekilde uyuşup uyuşmadığını teyit edebilmiş değiliz; böyle ileri seviyede bir teyit faaliyeti bu araştırmanın sınırlarını aşmaktadır. Mamafih araştırma süreci boyunca incelediğimiz evrim taraftarı kaynakların hiçbirinde bu görsellerdeki tablolara zıt bir paleontoloji anlatımı görmedik. Evrim karşıtları canlılık tarihinin 'patlama' denebilecek ani meydana gelişler içerdiğini vurgularken, evrim yanlılarının bu 'patlama' hamlelerini inkâr ettiğine hiçbir kaynakta rastlamadık. Konuyu zihnimizde tasvir için kullandığımız bu görseller esas alındığında anlaşılan şey; **evrim anlatısını kabul ettiğimizde değil reddettiğimizde elimizdeki paleontoloji verilerinin anlamlı hâle geldiği**dir. Ani patlamalar bu şekilde daha açıklanabilir hâle gelmektedir. Fosil verilerini temsil eden çizgilerin 'bir gün mutlaka ortak atada buluşacağı'nı varsaymak, Evrim teorisinin temel iddiasıdır. Bu temel iddianın paleontoloji bilimi tarafından ispatlandığını söylemek pek mümkün görünmemektedir.

Paleontoloji'nin evrim anlatısıyla uyuşup uyuşmadığını incelediğimizde, ara form sayısı meselesi de gündeme gelmektedir. Evrim yanlıları fosil kayıtlarında çok sayıda ara form bulunduğunu iddia etmektedir. Bu ara formların gerçekten de ara form olup olmadığı meselesine girmiyoruz. Zira asıl sorulması gereken sual, 'çok sayıda ara form' ifadesindeki 'çokluk'tan ne anlamamız gerektiğidir. Darwin'in evrim anlatısında tüm değişimler aşama aşama, yavaş yavaş gerçekleşiyordu. Onun görüşleri üzerine oluşan neodarwinist anlatıya göre de canlılar sürekli mutasyonlarla yeni şekiller kazanıyor, ama bu yeni şekiller türünü devam ettirmeye yaramıyorsa doğal seçilim tarafından eleniyordu. Bu duruma dikkat çeken evrim karşıtları, evrim gerçek ise fosil kayıtlarının büyük kısmının ara formlardan ya da 'başarısız denemeler'den oluşması gerektiğini belirtmektedirler.[239] Oysa evrim yanlılarının ara form fosili olarak öne sürdüğü örnekler, ara form olmayan fosillere göre oldukça azınlıkta kalmaktadır. Bu realite en başta kendi teorilerine ters düşmektedir.

Evrim karşıtlarının ilgili itirazında 'ara formlar neden yok' diye sorulmamakta, 'fosillerin kahir ekseriyeti neden ara formlardan oluşmuyor' diye sorulmaktadır.

[239] Bkz. Sarper, *Teistik Evrim Düşüncesinin Eleştirisi*, 76-78; https://www.youtube.com/watch?v=_fjX_myWd8s Hüseyin Allahverdi, "Ara form yoksa Evrim yoktur! / If there is no intermediate form, there is no Evolution!", Erişim tarihi: 25.10.2023. Karş. https://www.youtube.com/watch?v=4-8hu6Tmi4k , İyad Kuneybî, "رحلة اليقين ٢٨: من سرق المليون؟" Erişim tarihi: 25.10.2023; https://www.youtube.com/watch?v=eQnSdocnUXk Boğaziçi Üniversitesi İslam Araştırmaları Kulübü "Neo-Darwinistik Evrim ve İslam - İbrahim Çağrı Kurt" Erişim tarihi: 03.09.2024.

Dolayısıyla ‘çoğu canlı fosil bırakmaz, ara formlar bu yüzden fazla değil’ mealinde bir cevap yeterli olmayacaktır. Zira evrim karşıtları, ‘neden ara form canlıları fosil bırakmayı pek sevmiyor, ara form olmayan canlılar neden görece olarak çok daha fazla fosil bırakmaya eğilimli’ diye sormaktadırlar. Anlamını böyle özetlediğimiz ‘ara fomların neden azınlıkta kaldığı’ meselesine doyurucu bir açıklama getiren herhangi bir evrimci kaynağa rastlayamadık.

Evrim anlatısının beklentilerine uymayan başka bir nokta ise, ‘yaşayan fosiller’dir. Darwinci anlatıyı esas kabul ettiğimizde, canlıların vücut planlarında çok uzun süreler boyunca ciddi bir değişiklik olmaması, aynı yapı üzere devam etmesi beklenmez. Aksine, her canlının vücut planında bir ölçüde değişiklik yaşanması beklenir. Fakat fosil kayıtlarında bunun aksi ile karşılaşıyoruz. Durum bu iken ‘yaşayan fosil’ diye adlandırılan bazı canlıların vücut planlarında yüz milyonlarca yıl boyunca gözle görünür bir değişiklik (karmaşık bir organ gelişimi vs.) olmaması pek normal görünmemektedir.[240]

Önümüzde iki ihtimal var: 1) EOA; yani tüm canlı türleri tek bir ortak kökenden, değişim geçire geçire çoğalmıştır 2) Tüm canlı türlerini kapsayan böyle bir çoğalma senaryosu vuku bulmamıştır. Evrimciler, paleontoloji verilerinin birinci şıkkı ispatladığını iddia etmektedirler. Araştırmamızın fosillerle ilgili bu başlığında evrimcilerin söz konusu iddiası incelendi. Sonuç olarak paleontolojinin EOA lehine delil sunmak şöyle dursun, aleyhine delil sunuyor dahi olabileceği kanaatine varılmıştır.

3.7. EVRİM HAKKINDA GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Araştırmanın 3. bölümünde şu suallere cevap arandı:

-Evrim nedir?

-Evrimin iddiası/iddiaları nelerdir?

-Evrimi ispat için sunulan belli başlı argümanlar nelerdir?

-Evrim argümanlarının isabet oranı nedir?

-Evrimin bilgi değeri nedir? Evrim, bilimsel açıdan kesin bir gerçek midir?

[240] https://www.ummetedoganay.com/fosiller-evrimi-mi-destekliyor “Fosiller Evrimi mi Destekliyor?” Erişim Tarihi: 25.06.2023.

Mezkûr sorulara doğru cevaplar bulmak için farklı disiplinler ve görüşler arasında mukayeseli okumalar yaptık. Bu okumalarda görebildiğimiz kadarıyla evrimin tarifini doğru yapmak sağlıklı bir araştırma süreci için olmazsa olmazdır. Günümüzde biyolojiyle hiçbir ilgili olmayan olgulara bile evrim ismi verilebilmekte, ilgili-ilgisiz her şey evrim olarak isimlendirilebilmektedir. Bu durum bir kavram kargaşasına sebep olmakta, tarafların birbirini doğru anlamalarını zorlaştırmaktadır. Bir kişi evrimi kabul ederken ya da reddederken neyi kabul ettiğini/reddettiğini doğru bir şekilde belirlemezse, meseleyi yanlış anlamaya mahkûm olacaktır.

İlgili literatürü mümkün mertebe geniş bir şekilde incelediğimizde evrim kelimesinin 'evrensel ortak ata' (EOA) kavramı ile doğrudan ilgili olduğunu gözlemledik, bölümümüzün baş tarafında da evrimin tarifini buna göre yaptık. Okuma ve istişarelerimizde vardığımız sonuç şudur ki evrimi ispatlamak demek tam olarak EOA'yı ispatlamak demektir. Evrim lehine sunulan argümanların ispat değerini masaya yatırırken de bu mantık üzerinden hareket ettik.

'Evrimin yani EOA'nın delili var mı?' sorusuna yaklaşık iki-üç sene kadar cevap aradıktan, ilgili literatürü üç dilde ve mukayeseli bir şekilde inceledikten, ulaştığımız verileri evrim yanlısı-evrim karşıtı bir çok uzmana danıştıktan sonra; **evrimin delilsiz bir varsayım olduğu neticesine vardık**. Delil olarak sunulan maddeler hakikatte evrimi ispatlamamaktadır, evrim yanlısı söylemlerin ciddi bir ispat sorunu vardır. Bu bölümdeki çalışmamızda görebildiğimiz tablo budur. Evrim, 160 yıldır ispatlanamayan bir 'teori' durumundadır.

Evrime delil olduğu öne sürülen bazı veriler bulunmakta, ama bu verilerin muhtevası incelendiğinde EOA'yı hiçbir şekilde ispat etmedikleri görülmektedir. Evrimin bu argümanlarında görebildiğimiz kadarıyla şu sorunlar mevcuttur:

- Evrimci argüman bazen kendi kendiyle çelişebilmektedir. Mesela homoloji/benzerlikler argümanında yakınsama (convergence) meselesi buna örnektir.
- Evrimin aleyhine veriler sunan bazı bilim dalları lehte delil sunuyor gibi gösterilmiştir. Mesela biyocoğrafya ve paleontoloji bilimlerinin verilerini evrim anlatısı ile uyuşturmak pek de kolay görünmemektedir. Bu bilim dallarının evrim lehine delil sunması şöyle dursun, aleyhine delil sunup

sunmadığı tartışılmaktadır. Buna rağmen evrim yanlısı kaynaklar, evrime delil sunan bilim dalları arasında bu iki bilim dalını zikredebilmektedir.

- Evrimi ispat çabaları esnasında, 'muhatabının savunmadığı söylemleri ona isnad etme' hatasına düşülebilmektedir. Evrim karşıtlarının büyük kısmı yaşlı dünya tezine karşı çıkmazken, evrimcilerin yaşlı dünya tezini evrime delil gibi sunmaları buna örnek verilebilir.
- Kendisi ayrıca delile muhtaç olan iddialar, evrimin delili gibi sunulabilmektedir. Körelmişlik iddiası ile, endojen retrovirüslerin (ERV) insan-şempanze akrabalığını ispatladığı iddiasını buna örnek verebiliriz.

Evrime argüman olarak sunulan maddeleri teker teker incelediğimizde, bu maddelerin evrimi ispatlamadığı sonucuna varmaktayız. Evrensel bir ortak ata iddiasına delil getirilememektedir. Yine salt insan evrimi iddiası için de bir delil bulunamamaktadır. İncelemelerimizde vardığımız netice; hem insan evrimi iddiaları, hem de genel olarak tüm canlıları kapsayan EOA iddiasının delilsiz olduğudur.

Evrimin argümanlarından bile daha öncelikli olan mesele, *evrimin iddia alanı* konusudur. Evrim, canlılık tarihinin tamamını kapsayan bir EOA iddiasını savunmaktadır. Canlılık tarihi denilen şey de tahminen 3.5 milyar yıl gibi astronomik bir rakama tekabül etmektedir. Bilim dünyasının inceleyebildiği tüm canlı türlerini bir araya getirsek bile, dünyada yaşamış olan toplam canlı türlerine kıyasla sıfıra yakın seviyede bir oranla karşılaşmaktayız.[241] Yani insanlık; canlılık tarihini aslında pek de inceleyememekte, inceleyemediği bu alanda delilsiz tahminler yürütmeye mecbur kalmaktadır. Evrim (EOA) bu tahminlerden biridir ve sorun şu ki evrim yanlıları bu tahminlerini kesin bir hakikat olarak sunmaktadır. Böyle büyük çaplı bir iddiayı keskin bir üslupla savunanların çok ciddi bir delillendirme yapmalarını bekleme hakkımız bulunmaktadır. Oysa tüm canlılık tarihini kapsayan böyle dev bir iddiaya delil sunmak da esasen baştan imkânsızdır, çünkü insanoğlu canlılık tarihinin henüz çok küçük bir kısmı hakkında araştırma yapabilmektedir.

---

[241] https://www.sciencedaily.com/releases/2011/08/110823180459.htm Science Daily, "How many species on Earth? About 8.7 million, new estimate says" Erişim tarihi: 14.03.2024; https://bilimteknik.tubitak.gov.tr/makale/merak-ettikleriniz-yeryuzunde-kac-tur-canli-vardir#:~:text=Yery%C3%BCz%C3%BCnde%20ya%C5%9Fayan%20canl%C4%B1%20t%C3%BCrlerinin%20say%C4%B1s%C4%B1,ile%20bir%20trilyon%20aras%C4%B1nda%20de%C4%9Fi%C5%9Fiyor. Mahir E. Ocak "Merak Ettikleriniz - Yeryüzünde Kaç Tür Canlı Vardır?" Erişim tarihi: 14.03.2024.

Evrim demek, 3.5 milyar yıl önceki bir hadise (evrensel ortak atanın türemesi) hakkında keskin iddialarda bulunmak demektir. İşin garip tarafı; bilim dünyası, şu an yaşamakta olan canlı türlerinin bile henüz çok küçük bir kısmını inceleyebilmiştir. Komşumuz olan canlı türlerini bile hâlâ inceyelemiyoruz. Dünyanın üçte ikisini kaplayan okyanus vb. suların derinliklerine ne kadar ulaşabildiğimiz, oradaki canlılar hakkında ne kadar bilimsel araştırma yapabildiğimiz muamma. Bilim dünyası olarak bu kadar âciz bir durumdayız. Hâl bu iken, 3.5 milyar yıl öncesinde evrensel bir ortak ata bulunduğu iddiası nasıl oluyor da bilimsel olarak ispatlanmış, tartışılmaz bir hakikat sayılabiliyor?

Önceki başlıklarda belirttiğimiz üzere evrim teorisi 'kesinlik' iddiasında bulunur; EOA'yı bir tahmin olarak değil bir olgu olarak sunar. Bu iddialı tavrın bilimsel verilerle çeliştiği kanaatindeyiz.

3.8. İSLAM DÜNYASINDA EVRİM YAKLAŞIMLARINA BİR BAKIŞ

Evrim görüşü modern devirde felsefi bir düşünce yahut tarihî bir faraziye olarak değil, bilimsel bir gerçek olarak insanlığa sunulmuştur. Bu iddialı ve keskin sunum, gayet tabii olarak tartışmaları beraber getirmiştir. Bu bağlamda İslam âleminde de evrim etrafında farklı görüşler teşekkül etmiştir.

Görebildiğimiz kadarıyla coğrafyamızda büyük çoğunluk evrime olumsuz bakmış, bu nazariyeye ikna olmamıştır. Kabul etmeyenlerin eleştirileri hem dinî hem bilimsel gerekçelere dayanmaktadır. Bu vakıaya örnek vermek adına Filistinli bilim adamı İyad Kuneybî'nin[242] yorumları zikredilebilir.

[242] Filistin asıllı olup Ürdün'de ikamet eden Prof. Dr. İyad Kuneybi Biyolojinin bir dalı olan moleküler farmakoloji alanında mütehassıstır. Yüksek Lisans ve doktora derecelerini ABD'de Houston Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Araştırmacının yara iyileşmesi alanında iki patentte iştiraki bulunup, dünya çapında en popüler farmakoloji kitabı sayılan *Lippincott's Pharmacology Reviews* çalışmasında editörlük yapmıştır. Akademinin hâricinde sosyal medya üzerinden gerek evrim gerekse davet ve tebliğ konulu içerikler üreten araştırmacının Youtube'da 1.9 milyon abone, Facebook'ta ise 3.2 milyon takipçisi bulunmaktadır. Bilgiler için bkz. http://www.jpu.edu.jo/jpu/images/resumes/lecturers/a3f8ce4cd533.pdf جامعة جرش"CURRICULUM VITAE" Erişim tarihi: 03.09.2024; https://www.facebook.com/eyadqunaibi Facebook "الدكتور إياد قنيبى الصفحة الرسمية" Erişim tarihi: 03.09.2024; https://www.youtube.com/watch?v=zZK54TWUPss&t=11s İyad Kuneybî, " ترقية أخيكم إياد قنيبي إلى رتبة أستاذ بروفيسور "دكتور"" Erişim tarihi: 03.09.2024; https://www.youtube.com/@eyadqunaibi Youtube, " الدكتور إياد قنيبي - القناة الرسمية" Erişim tarihi: 03.09.2024.

İyad Kuneybî yaptığı yorumlarda evrimi bilimsel teori olarak değil bir hurafe olarak niteler.[243] Ona göre gerçek bilim insanoğluna doğru bilgi verir, evrim iddiaları ise bir sahte bilim örneğidir.[244] Kuneybî, evrim yanlılarının öne sürdüğü argümanları ele alır ve bu argümanlar hakkında oldukça teferruatlı cevaplar verir. Cevap videolarında biyolojinin birçok satır arası ayrıntısına temas eden Kuneybî, bu esnada muhtelif bilimsel kaynaklardan alıntılar yapar.[245]

Evrime olumsuz bakan isimlere verilecek ilginç örneklerden biri Ömer Nasuhi Bilmen'dir. *Muvazzah İlm-i Kelâm* adlı eserinde evrim meselesi hakkında nispeten uzun sayılabilecek[246] bir başlık hazırlayan müellif, konunun dinî ve ilmî veçheleri hakkında açıklamalar yapar. Ona göre:

- Dinî naslar; ilk yaratılan insanın Hz. Âdem olduğunu, sonra da Hz. Havva'nın yaratıldığını göstermektedir. Âdem ve Havva ebeveynimizin yaratılış tarihleri hakkında ise kesin bir bilgimiz bulunmamaktadır.[247]
- Âdem *aleyhisselâm* tüm peygamberlerin ve insanların atasıdır. Allah Teâlâ'nın kudreti ile toprak ve sudan yaratılmıştır.[248]
- Evrim teorisi delilsiz, hayali varsayımlardan ibarettir. Bilimsel bir kıymeti yoktur.[249]
- Açık naslar, insanoğlunun müstakil bir tür olarak varlık sahnesine çıktığını göstermektedir. Evrim gibi delilsiz-ispatsız bir nazariyeye dayanarak nasları farklı

---

[243] Bkz. https://www.youtube.com/watch?v=b6Qb-37YP7M&list=PL56IcDjrf3YJr__TEOJ2UOv3jCzht1_yc&index=31 İyad Kuneybî, " رحلة_اليقين ٢٧: خاطبهم كأطفال - الدكتور إياد قنيبي" Erişim tarihi: 04.09.2024.

[244] Örnek için bkz. https://www.youtube.com/watch?v=yJKBEKVWfYI İyad Kuneybî, " رحلة اليقين ٤٤: من يدعم بقاء "نظرية التطور"؟" Erişim tarihi: 04.09.2024.

[245] Bkz. https://www.youtube.com/watch?v=b6Qb-37YP7M&list=PL56IcDjrf3YJr__TEOJ2UOv3jCzht1_yc&index=31 İyad Kuneybî, " رحلة_اليقين ٢٧: خاطبهم كأطفال - الدكتور إياد قنيبي" Erişim tarihi: 04.09.2024; https://www.youtube.com/watch?v=yJKBEKVWfYI "رحلة اليقين ٤٤: من يدعم بقاء "نظرية التطور"؟"الدكتور إياد قنيبي - القناة الرسمية" Erişim tarihi: 04.09.2024.

[246] Bkz. Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, 188-201.

[247] Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, 189.

[248] Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, 188.

[249] Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, 188, 190-191. Benzer sayılabilecek bazı görüşler için bkz. https://fetvameclisi.com/fetva/muslumanin-evrim-teorisine-bakis-acisi Fetva Meclisi, "Müslüman'ın Evrim Teorisine Bakış Açısı", Erişim tarihi: 19.10.2024; https://fetvameclisi.com/fetva/hocalarimiz-evrim-konusunu-acikliyor-etkilenmekten-korkuyoruz Fetva Meclisi, "Hocalarımız Evrim konusunu açıklıyor, etkilenmekten korkuyoruz…", Erişim tarihi: 19.10.2024; https://telif.ismailaga.org.tr/evrim-teorisi-ve-islam-7 İsmailağa Telif ve Araştırma Merkezi, "Evrim Teorisi ve İslam -7- (Son)", Erişim tarihi: 19.10.2024.

şekillerde tevil etmeye kalkışmak, o nasların zahirine aykırı itikatta bulunmak yanlıştır.[250]

Zikrettiğimiz temel mesajları veren Ömer Nasuhi Bilmen, ardından evrimin bilimsel/biyolojik yönü ile ilgili tahliller yapar. Bunun için "Darvin meslekine bir nazar", "Darvin meslekini tetkik ve red" ile "Darvin faraziyesine taraftar olanların hakikatleri tağyire cüretleri" şeklinde üç başlık açar. Bu başlıklarda evrimi sert bir şekilde eleştirir, evrimcilerin bazı görüş ve argümanlarına cevaplar verir. Evrimcilerin kullandığı; benzerlikler, fosiller, tabii seleksiyon, körelmiş organ iddiaları, embriyo verileri gibi argüman ve söylemleri teker teker ele alarak tahliller yapar.[251]

1920-1924 senelerinde yazılan[252] *Muvazzah İlm-i Kelâm* neticede bir akaid/kelâm kitabı olup esasen evrim hakkında yapılmış bir araştırma değildir. Buna rağmen eserin oldukça başarılı tahliller içerdiğini söyleyebiliriz. İster istemez kıt imkânlar içinde yazılmış bir kelâm kitabının, biyoloji bilimiyle ilgili başarılı analizler içermesi şaşırtıcı bir olaydır.

Bilmen mevzubahis eserinde bazı evrim argümanlarını ele alıp ciddiyetle değerlendirmekte, bu argümanların ilmî olarak neden temelsiz olduğunu anlatmaktadır. Körelmiş organ iddiaları, benzerlik argümanı, canlıların meydana gelişindeki sıra meselesi, tabiî seleksiyon, embriyoloji verileri gibi konularda ciddî tahliller yapmaktadır.[253] Üstelik bu tahliller; internet vb. imkânların olmadığı, ülkede akademik sistemin emekleme aşamasında sayılabileceği bir devirde yapılmıştır.

Muvazzah İlm-i Kelâm'ı incelediğimizde; Ömer Nasuhi Bilmen'in evrimi ve argümanlarını doğru bir şekilde anladığını, onu reddederken de tutarlı bir yöntem izlediğini gözlemledik. Yazarda görülen bu tecessüs ruhunun günümüz araştırmacılarına da güzel örnek olabileceği kanaatindeyiz.

İslam dünyasında evrime yöneltilen eleştirilere baktığımızda 'genç dünya' düşüncesine hiç rastlamadığımızı belirtmeliyiz. Evrimi reddedenler dünyanın ömrü hakkında herhangi bir iddiada bulunmamakta, yaşlı dünya tezini değil EOA'yı

[250] Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, 188, 191.
[251] Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, 191-201.
[252] Adnan Bülent Baloğlu, "Muvazzah İlm-i Kelâm" maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2020, XXXI, 417.
[253] Bkz. Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, 194-197.

reddetmektedir. Binaenaleyh evrim karşıtlarının bile reddetmediği yaşlı dünya tezini "tarihsel evrim" diye isimlendirmenin mantıksız olduğu, kavram kargaşası oluşturmaktan başka bir anlam taşımadığı kanaatindeyiz.

Reddedenlerin hâricinde, İslam dünyası içinden evrime olumlu bakan yorumlarla da karşılaşmaktayız. Bazı yazarların eserlerinde evrimin İslam'la uyuşturulabileceği, bu teorinin zorunlu bir şekilde ateizm anlamına gelmediği yönünde görüşler serdedilmiştir. Bu tarz yorumları incelediğimizde bazen kavram kargaşası ve tanım krizleri ile karşılaşabildiğimizi söylemeliyiz. Örneğin evrimi savunduğu düşünülen akademisyenlerden Süleyman Ateş'in 1975 tarihli evrim makalesini incelediğimizde[254] evrim tanımının net bir şekilde yapılmadığını, biyoloji ile hiçbir ilgisi olmayan meselelerin dahi evrim diye isimlendirildiğini görebiliyoruz.[255] Öte yandan müellifin başka bir eserinde ise 'evrimi reddetmek' denebilecek kadar olumsuz cümlelere rastlayabiliyoruz.[256] Bu tarz durumlar, yazarın maksadını anlamayı zorlaştırmaktadır.

Evrimi savunan kimi yorumlara baktığımızda, tanım krizinin aşıldığını görmekteyiz. Shoaib Ahmed Malik'in *Islam and Evolution* kitabı buna örnek verilebilir.[257] Evrimin tanımını gördüğümüz kadarıyla isabetli bir şekilde yapan[258] Malik bu noktada ortak soy tezinin İslam ile çelişmemesi için istisnacı bir görüş savunur. Buna göre evrim kabul edilmeli, ama bu esnada Âdem *aleyhisselâm* evrim sürecinin bir istisnası olarak görülmelidir. Yazara göre Hz. Âdem evrim yoluyla değil de mucizevi bir süreç vs. ile müstakil olarak yaratılmış olabilir ama O'nun dışındaki diğer canlıların evrim sürecinin bir parçası olduğu açık bir gerçektir ve Müslümanlar bu evrim iddiasını kabul etmelidir.[259]

Anlaşılacağı üzere *Islam and Evolution* kitabında evrim iddialarının doğru olup olmadığından çok, bu iddiaları İslam ile uzlaştırmanın mümkün olup olmamasına

---

[254] Süleyman Ateş, "Kur'ân-ı Kerim'e Göre Evrim Teorisi", *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 1975, Cilt: 20, 127-146.
[255] Bkz. Süleyman Ateş, "Kur'ân-ı Kerim'e Göre Evrim Teorisi", 127, 131-132.
[256] Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, t.y, I, 149.
[257] Shoaib Ahmed Malik, *Islam and Evolution Al-Ghazālī and the Modern Evolutionary Paradigm*, Routledge, New York 2021.
[258] Malik, *Islam and Evolution*, 1, 30.
[259] Bkz. Malik, *Islam and Evolution*, 12, 13, 38, 45, 47, 50, 59.

odaklanılmaktadır. Zira ilgili eserinde Malik, evrimi bilimsel bir gerçek olarak kabul ettiğini açıkça belirtmektedir.[260]

Evrim sorununu "istisnacı" yaklaşımlarla çözmeyi deneyen bir başka yorum, Nazir Khan ve Yasir Qadhi'nin "Human Origins - Part 1: Theological Conclusions and Empirical Limitations" makalesinde görülmektedir. Evrimi bilimin adeta ta kendisi olarak gören, evrimi reddetmeyi bilimi reddetmek olarak kabul eden bu makaleye göre insan türü evrimin istisnasıdır. Öte yandan, makaleye göre tüm beşeriyetin Hz. Âdem ile Hz. Havva'dan türediği bilgisi İslam dini tarafından kesin bir şekilde ortaya konmuştur. Hâl böyle olunca evrim ile İslam'ı uzlaştırmanın tek çaresi, insan türünü evrensel ortak ata tezinden istisna etmektir. Makalenin yazarları, diğer canlılar hakkında evrim iddiasının kabul edilmesini, ama insan türü hakkında kabul edilmemesini savunmaktadır.[261]

Hem Malik'in kitabında hem de Khan ile Qadhi'nin makalesinde asıl sorun **evrimi bilime eşitleme tavrı**dır. Bu iki çalışma evrim karşıtlarının argümanlarını neredeyse hiç ele almamakta, evrim yanlılarının görüşlerini tek taraflı bir şekilde aktarıp kabullenmektedir. Mukayeseli incelemeden kaçınan bu çalışmalar ilmî olmaktan uzaktır.

Evrim yanlısı diğer bazı yorumlarda Âdem *aleyhisselâm* istisna tutulmamakta, istisnasız bir evrim görüşünün İslam ile uyuşabileceği savunulmaktadır. Bu esnada konuyla ilgili ayetlere farklı yorumlar getirilmekte, ayetler ile evrim uzlaştırılmaya çalışılmaktadır. Örnek vermek gerekirse; Kur'an'ın evrimi ilahi bir kanun olarak sunduğu iddia edilip bu iddiaya Nuh 71/14 âyet-i celîlesi delil getirilmektedir. Bu iddiaya göre; وَقَدْ خَلَقَكُمْ اَطْوَاراً (*Oysa, sizi türlü merhalelerden geçirerek O yaratmıştır*) buyuran ayet, biyolojik evrimden bahsetmekte ve burada geçen اَطْوَارًا kelimesi de insanoğlunun geçirdiği evrim merhalelerini anlatmaktadır.[262] Kur'ân-ı Kerîm'in evrime işaret ettiğini öne süren bu yorum tarzının hatalı olduğu kanaatindeyiz. Zira insanın

---

[260] Malik, *Islam and Evolution*, 13, 38, 45, 47, 50-51, 59. Malik'in, evrim aleyhinde bilimsel verilerle karşılaşılacak olsa bile bu verilerin evrim anlatısına uygun bir şekilde yorumlanmasını tavsiye eden sözleri için bkz. Malik, *Islam and Evolution*, 59 (30 nolu dipnot).

[261] https://yaqeeninstitute.org/read/paper/human-origins-part-1-theological-conclusions-and-empirical-limitations Nazir Khan ve Yasir Qadhi, "Human Origins - Part 1: Theological Conclusions and Empirical Limitations", Erişim tarihi: 05.09.2024.

[262] İsmail Yakıt, "Kur'an'da İnsanın Yaratılışı ve Evrimi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, Sayı: 5, 5-6, ss:1-16.

merhalelerden geçerek yaratılması evrim değildir. Her insan nutfe, mudğa ve alaka gibi merhalelerden geçerek meydana gelir. Bu merhaleler ise evrimci olsun olmasın tüm insanların kabul ettiği, evrimle ilgili olmayan şeylerdir. İnsanın merhaleler hâlinde meydana geldiği gerçeğini hiçbir evrim karşıtı inkâr etmediğine göre, bu ayetten evrim manası çıkarmak oldukça zorlama bir yorum olacaktır.

Evrime Kur'ânî delil getirme çalışmalarına verilebilecek başka bir örnek, Âl-i İmrân 3/33 ayeti hakkındaki yorumdur. Evrim yanlısı bir yoruma göre; "*Allah; Âdem'i, Nuh'u, İbrahim ailesi ile İmrân ailesini seçip âlemlere üstün kıldı*" mealindeki ayet, Âdem *aleyhisselâm*'ın ilk insan olmadığını göstermektedir.[263] Burada geçen ıstıfâ/seçilme işinin vuku bulması için, Hz. Âdem'in başka insanlarla beraber bir toplulukta bulunması gerekmektedir.[264] Dolayısıyla bu ayet, Hz. Âdem'in başka insanlarla beraber yaşadığını ve ilk insan olmadığını göstermektedir.[265] Zikrettiğimiz bu yorumun oldukça mantıksız olduğu, Âl-i İmrân 3/33 ayetinden 'Hz. Âdem ilk insan değildir' anlamı çıkarmanın mümkün olmadığı kanaatindeyiz.

Âdem *aleyhisselâm*'ın bir şeye seçilmesi için yanında yöresinde başka insanlar bulunması gerekmemektedir. Zira 'seçilme' fiilinde böyle bir mecburiyet yoktur. Varsayım açısından düşünüldüğünde melekler, cinler, diğer canlı ve cansız varlıklar arasından da seçilmek mümkündür. 'Âdem meleklere değil kendi dönemindeki insanlara üstün kılındı, onlara karşı seçildi' diyen herhangi bir kişi bu iddiasını ispatlamak durumundadır. Zikredilen evrimci yorum ise böyle bir şeyi ispatlamamaktadır.

Başka âlemlere verilmemiş nimetlerin Hz. Âdem'e verilmesi tabiî olarak bilinen bir hakikattir. Hz. Âdem'in ilk insan olması ve insanlığın babası bulunması, ayrıca meleklerin kendisine secdeyle emrolunması dahi bir seçmedir, Allah Teâlâ insanlığa ata olması için Âdem'i seçmiştir.[266] Hâl bu iken, ıstıfâ/seçilme kelimesinden 'Âdem ilk insan değildi' anlamının nasıl çıkarılabildiğini anlayabilmiş değiliz. Evrimci yorum tarzı, ayette zikredilmeyen bir şeyi (seçmenin başka insanlara karşı olduğu, meleklere

[263] İsmail Yakıt, "Kur'an'da Hz. Adem", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* 1999, Sayı: 6, 5.
[264] Yakıt, "Kur'an'da Hz. Adem", 5-6.
[265] Yakıt, "Kur'an'da Hz. Adem", 5-6.
[266] Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meal-i Alisi ve Tefsiri*, Kahraman Yayıncılık, t.y., I, 354.

karşı olmadığı, ve o başka insanların Hz. Âdem'den sonra yaratılmadığı varsayımları) ayete eklemiş, bu hayali ekleme üzerinden o ayeti kendi düşüncelerine delil getirmiştir.

Evrimci yorum tarzına verilebilecek başka bir örnek, Kur'an-ı Kerim'in insanlara "*Ey Âdem oğulları*" diye seslenmesini mecaza hamletmektir. Buna göre Kur'an'da geçen يَا بَنِي آدَمَ (*Ey Âdem oğulları*) ifadesinden gerçek manada bir nesil ilişkisi anlamak yanlıştır. Bunun yerine ilgili ifade tevil edilmeli, 'Âdem'in yolundan gidenler, onu takip edenler' gibi bir manaya hamledilmelidir.[267]

Zikrettiğimiz türden yorumların fazlasıyla zorlama olduğu kanaatindeyiz. Oğulluk ve babalık kavramlarından anlaşılan esas mana, hepimizin bildiği biyolojik yakınlık manasıdır. Bu kelimelere başka anlamlar yüklemek için ortada bir karine, gerekçe olmalıdır. Oysa Hz. Âdem *aleyhisselâm*'ı tüm insanlığın atası olarak görmemizi engelleyen herhangi bir karine bulunması şöyle dursun, elimizdeki tüm karineler O'nun *ebü'l-beşer* (insanlığın atası) olduğunu göstermektedir.

Günlük hayatımızda kimliklere ebeveyn isimleri yazılır. "Baba adı" hanesinde meselâ 'Ahmet' yazıyorsa, kimlik sahibinin babasının Ahmet isimli biri olduğu anlaşılır. Hiçbirimiz meseleye farklı bir yorum getirmeyiz. 'Burada baba adı denirken, Ahmet beyin çok babacan birisi olduğu kastedilmiştir' gibi zorlama yorumlar yapmayız. Zira ortada bunu gerektirecek bir karine yoktur.

Kur'an tefsirinde ölçü; şahısların, yazarların, mütefekkirlerin ne dediği değil, Rasulullah'ın *sallallahu aleyhi ve sellem* ne dediğidir. İnsanlığın yaratılışı yahut başka bir konudaki ayetleri nasıl anlamamız gerektiğini konuşurken ilk bakılması gereken yer O'nun sahih hadisleridir. Ayetlere getirdiğimiz yorumların sağlamasını yapacağımız esas merci O'dur. Âdem *aleyhisselâm* ile ilgili ayetleri yorumlarken de bu yorumların Sünnet-i seniyye ile ne kadar uyuştuğunu düşünmek gerektiği kanaatindeyiz.

Dikkat edilmesi gereken başka bir nokta, Kur'an-ı Kerim'in fesahat ve belagatidir. Âyet ve hadislerde insanoğlu defalarca 'Âdem oğlu' diye niteleniyor ve muhatapları da bu ayetleri bu şekilde anlıyorken, 14 asır sonra ümmetin bu ayetleri yanlış anladığını söylemek isabetli bir yorum olmayacaktır. Zira böyle bir söylem Kur'an'ın fesahat ve belagatine eksiklik atfetmek anlamı doğuracaktır. Kur'an-ı

[267] Yakıt, "Kur'an'da Hz. Adem", 3.

Kerim'in nâzil olduğu toplum; mü'miniyle kâfiriyle Arap dili ve belagatine vâkıf, kelimelerin ve cümlelerin ne anlama geldiğini kavrayan bir toplumdur. Hâl böyle iken; Hz. Âdem *aleyhisselâm*'ın insanlığın atası olması ile ilgili farklı görüşler neden o devirde çıkmamış, bu tartışmalar neden o zaman yaşanmamıştır? Arap dilinde indirilmiş olan ilgili ayetler sürekli bir şekilde yanlış anlaşılırken, modern devre gelince mi doğru anlaşılmaya başlanmıştır? Kur'an'a 'yanlış anlaşılmaya mahkûm' bir kitap muamelesi yapan bu yorum tarzını, tefsir ilmi kriterleri açısından oldukça hatalı bulduğumuzu belirtmek isabetli olacaktır.

Her hâlükârda; ayetlere baktığımızda Hz. Âdem *aleyhisselâm*'ın insanlığın atası olduğunu anlıyoruz. 'Bu ayetleri doğru mu anladım' diyerek hadislere baktığımızda da aynı şeyi görüyoruz. 'Ayet ve hadisleri doğru mu anladım' diyerek ulemâ görüşlerine baktığımızda da aynı tabloyla karşılaşıyoruz. 'Acaba modern bilim aksi yönde bir şey söylüyor mu' diyerek biyolojik incelemelerde bulunduğumuzda da; bilimin Hz. Âdem inancını reddetmediğini, evrim iddialarının delilsiz varsayımlardan ibaret kaldığını, hatta eldeki biyoloji verilerinin evrim aleyhine bir görüntü sergilediğini görüyoruz. Dolayısıyla Âdem *aleyhisselâm*'ın *ebü'l-beşer* olduğu ve tüm insanlığın bir tek çiftten türediği akidesinin ilmî açıdan oldukça kuvvetli olduğunu belirtmeliyiz.

İslam dünyasında evrim hakkında yapılan yorumları özetlemeye çalıştık. Bu yorumlar arasında isabet oranı en yüksek olanı, evrim iddialarını reddeden (dolayısıyla ilgili ayetlere yeni bir yaklaşım getirme ihtiyacı hissetmeyen) yaklaşımdır. Zikrettiğimiz bu yaklaşımı benimseyenlere örnek olarak Ömer Nasuhi Bilmen'i zikredebiliriz.

3.9. EVRİM HAKKINDA İSABETLİ TAVIR: YANILTILMAYI KABUL ETMEMEK

Bir önceki başlıkta evrimi kabul ya da reddeden yorumların mantığını özetlemeye çalıştık. Şimdi de bu yorumlar arasında mukayese ve değerlendirme yapmayı uygun görüyoruz.

Bir şekilde evrimi kabule meyleden yazarlara baktığımızda bu kişilerin 'evrimi İslam'la uzlaştırmak mümkün mü?' sualine odaklandığını görmekteyiz. Yaptıkları yorumların odak noktası bu konudur. Esasen sorun da burada başlamaktadır. Zira bu bakış açısı 'evrimi İslam'la uzlaştırmak mümkün mü?' diye sorarken 'evrimi İslam'la

uzlaştırmak gerekli mi?' sorusunu göz ardı etmektedir. Bu suali göz ardı etmek, gömleğin ilk düğmesini yanlış iliklemek manasına gelmektedir.

Bir araştırmacının yapması gereken ilk şey, incelediği modern iddiayı doğru ve kapsamlı bir şekilde anlamaktır. Bu ilk düğme doğru iliklenmediği sürece diğer düğmelerin doğru iliklenmesi imkânsızdır.

Evrimi doğru anlamak için yaptığımız mukayeseli araştırma ve okumalarda; evrimin bilimsel bir teori olmadığı, delilsiz iddialardan ibaret bulunduğu ve kelimenin tam anlamıyla bir hurafe olduğu neticesine vardık. Biyoloji dünyasında gördüğümüz tüm verilerin bize aynı şeyi anlattığını belirtmemiz gerekmektedir.

Bilimsel söylemleri masal olmaktan kurtaran şey delildir. Evrim ise delilden mahrum bir nazariye durumundadır. Evrime delil olarak sunulan konular yakından incelendiğinde, bu konuların evrimi ispatlamadığı hatta yer yer evrim aleyhine veriler sunduğu görülmektedir.

Örnek vermek gerekirse; evrime delil olarak sunulan benzerlik argümanı aslında hiçbir şeyi ispatlamamaktadır. Evrim yanlıları bile 'Convergence/yakınsama' adını verdikleri durumlarda benzerliklerin ortak atadan kaynaklanmadığını kabul etmektedirler. Hâl böyle iken canlılar arasındaki benzerlikleri evrime delil getirmek mantıksız kalmaktadır.[268]

'Körelmiş organ' argümanının evrimi ispatlaması mümkün değildir çünkü körelmişlik diye bir şeyin var olup olmadığı bile ispatlanmış değildir. Bir organı körelmiş olarak niteleyen kişinin en başta bu körelmişlik iddiasını ispatlaması gerekmektedir. Üstelik bazı organların hakikaten köreldiğini varsaysak bile bu durum evrimi (evrensel ortak ata tezini) ispatlamaz. Zira bir uzvun zamanla bazı işlevlerini kaybettiği varsayımı, o uzvu taşıyan canlının diğer tüm türlerle akraba olmasını gerektirmez.[269]

Genetik alanına gelecek olursak; Retrovirüs ve NANOG 'pseudogen'leri argümanı evrimi ispatlayamamaktadır. Çünkü evrim yanlıları bu gen cüzlerinin mâzîsi hakkında doyurucu açıklamalar yapamamaktadır. Mutasyonla oluştuğu iddia edilen genler

[268] Konu hakkında bkz. bu çalışmada "Türler Arası Benzerlikler" başlığı.
[269] Konu hakkında bkz. bu çalışmada "Körelmiş Olduğu Varsayılan Yapılar" başlığı.

üzerinden yürütülen evrimci argüman, mutasyonların her zaman random olmayacabileceğine dair yapılan bazı yeni çalışmalarla anlamsız hâle gelmiştir. Evrimci söylem, tıpkı körelmişlik iddiasında olduğu gibi yine gözlemlenemeyen geçmişi delil getirmekte, ama bu geçmiş olayları nasıl tespit ettiğine dair doyurucu bir açıklama sunmamaktadır. Yatay gen transferi (HGT), hotspotlar, filogenetik uyuşmazlık meselesi gibi noktalardan baktığımızda retrovirüslerin evrime delil olarak sunulmasının oldukça mantıksız olduğu görüşüne varmaktayız.[270]

Çalışmamızın "İslam dünyasında evrime yaklaşımlara bir bakış" isimli başlığında evrime verilen cevapları özet olarak incelemiştik. Görebildiğimiz kadarıyla İslam dünyasında çoğunluğun meylettiği cevap tarzı, evrim iddialarını kökten reddetmek ve ayetleri yorumlarken bu görüşü dikkate almamak idi. İsabetli bulduğumuz tavır da budur. Bilimsel kıymeti olmayan bir fikir üzerinden ayet ve hadisleri farklı okumalara tabi tutmanın bir anlamı olmayacaktır. Ümmetimizin ve insanlığın çokça derdi mevcuttur. Bu dertlere çözüm üretmek için harcanması gereken zaman, enerji ve insan kaynakları ise tabii olarak kısıtlıdır. Bu kısıtlı kaynakları 'evrimi İslam'la uzlaştırmak' için harcamak, ilmî açıdan pek de isabetli bir hareket olmayacaktır. Böyle bir çaba, depreme dayanıksız ama görüntüsü lüks olan bir apartmana yatırım yapmaya benzemektedir.

[270] Konu hakkında bkz. bu çalışmada "Endojen Retrovirüsler (ERVler) ve Nanog Pseudogenleri" başlığı.

SONUÇ

Gerek tefsir alanında gerekse İslami ilimlerin diğer dallarında ileri seviyede araştırma yapan akademisyenlerin ihtiyaç duydukları araştırma başlıklarından biri; modern dönemde ortaya çıkmış fikir ve ideolojileri tanımaktır. Her dönemde kitleleri etkileyen ya da o kitlelerin hakkında soru sordukları belli fikir akımları bulunmaktadır. İlahiyatçı akademisyenlerin tamamı olmasa da bir kısmının bu fikir akımları hakkında ileri seviyede araştırma yapmaları bir ihtiyaç hâline gelmektedir. İncelenmesi gereken bu cereyanlardan biri de evrimdir.

İnsanoğlu bilimsel çalışmalarda duyu organlarını, aldığı haberleri ve aklını kullanır. Bilim adına ortaya atılan iddialar da temelde bu bilgi vasıtaları üzerinden değerlendirilecektir.

İnsanın bilgi alma vasıtalarından biri olan aklın din ile çatıştığı düşüncesi hatalı bir tavırdır. Herhangi bir meselede akıl ile naklin birbiriyle çatıştığı iddia ediliyorsa, orada ya akıl kavramı yanlış anlaşılmıştır ya da din adına benimsenen görüşte bir hata bulunmaktadır. Kesin bir akli ya da bilimsel veri, hak din ile her zaman uyumludur. Bu ikisi arasında uyuşmazlık olduğu düşüncesi, kişilerin olaylar hakkında yeterli tetkiki yapmadan aceleci davranmaları ve benzer beşerî hatalardan kaynaklanmaktadır.

Kur'an-ı Kerim insanoğlunun geçmişi hakkında muhtelif bilgiler verir. İslam inancına göre Allah'tan başka tüm varlıklar mahluk (yaratılmış)tır ve onları yaratan, yoktan var eden Allah Teâlâ'dır. O'nun yaratması, yönetmesi, hükmü ve ilmi dışında kalan hiçbir varlık yoktur. Tüm zaman ve zeminler O'nun hükmü ve ilmi dâhilindedir.

İlgili ayet ve hadisleri incelediğimizde, insanlığın başlangıç noktasında Âdem *aleyhisselâm*'ın bulunduğunu görürüz. İlk insan ve ilk peygamber O'dur. Kur'an; Hz. Âdem'in yaratılışı, kendisine tüm isimlerin öğretilmesi, meleklerin secdesi vb. konularda bizlere bilgiler verir. Tüm insanlar tek bir ortak atadan, Hz. Âdem'den gelmiş, O ve eşi Hz. Havva'nın evliliği ile ilk insanlar çoğalmış ve tüm beşeriyet bu soydan gelmiştir.

Evrim görüşünün özü, evrensel ortak ata tezidir. Evrensel ortak ata tezi; tüm canlıların tek bir ortak kökenden türeyerek çoğalmış olduğunu iddiasıdır. Araştırmamızda bu teze EOA kısaltması ile işaret edildi. Yapılan literatür taramasında,

evrim yanlılarının EOA iddiasını kesin bir gerçek olarak gördükleri, bu tezi reddetmek şöyle dursun şüphe edilmesine bile karşı çıktıkları görüldü.

Bir tefsir araştırmacısı, karşılaştığı güncel bilimsel iddialar hususunda delil istemeli, delilsiz bir şekilde savunulan iddiaları muteber kabul etmemelidir. Bu hakikatten yola çıkarak yaptığımız araştırmalarda; evrime delil olarak sunulan argümanların ne evrensel ortak ata tezini ne de insan evrimi iddialarını ispatlayamadığı sonucuna vardık. İlgili argümanların evrimi bilimsel olarak ispatlaması şöyle dursun, yer yer evrim aleyhine bile delil olabilecek veriler içerdiği, Darwin'in tezini ortaya atmasından beri geçen yaklaşık 160 yıllık sürenin evrime delil bulmak için yeterli gelmediği kanaati oluştu. Evrim, 160 yıldır tüm çabalara rağmen ispatlanamayan bir ortak ata iddiasıdır. Hâl bu iken, tefsir faaliyeti esnasında evrimi tartışılmaz bir gerçek olarak görüp ona göre yorumlar yapmanın oldukça hatalı olacağı tespiti çalışmamızın önemli bir neticesidir.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned* (Tahk. Şuayb el-Arnaut, Âdil Mürşid, Said el-Lehham), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1420/1999.

Ali el-Kârî, Ebu'l-Hasen Ali b. Sultan Muhammed el-Kari, *Dav'ul-meâlî Şerhu Bed'i'l-emâlî* (Tahk. Haldun Ali Zeynuddin), Dâru'l-Beyrûtî, İstanbul, 1438/2017.

Ali el-Kârî, Ebu'l-Hasen Ali b. Sultan Muhammed el-Kari, *Mirkatü'l-mefâtîh Şerhu Mişkâti'l-mesâbîh*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1422/2001.

Allahverdi, Hüseyin ve Öztürk, Mustafa, Ahmet Emin Seyhan, Mehmet Bulğen, *Evrim Nedir Ne Değildir*, Fecr Yayınları, Ankara 2019.

Âlûsî, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî, *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî* (Tahk. Mâhir Habbûş vd.), Müessesetü'r-Risâle, Dımaşk 1443/2022.

Âmirî, Sami, *Berâhînu vucûdillâh fi'n-nefs ve'l-akl ve'l-ılm*, Takween Studies and Research, Londra 1440/2018.

Ateş, Avnullah Enes, "Kur'an ve Evrim" tebliği, *II. Uluslararası Bilimler Işığında Yaratılış Kongresi,* Erzurum 2018.

Ateş, Avnullah Enes, *Güncel Tefsir Problemleri*, Kitabi Yayınevi, İstanbul 1444/2022.

Ateş, Süleyman, "Kur'ân-ı Kerim'e Göre Evrim Teorisi", *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 1975, Cilt: 20, 127-146.

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, t.y.

Ayala, Francisco J., *Evrim*, Aylak Kitap, Ankara 2014.

Baloğlu, Adnan Bülent, "Muvazzah İlm-i Kelâm" maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2020, XXXI, 417.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meal-i Alisi ve Tefsiri*, Kahraman Yayıncılık, t.y.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlm-i Kelâm Dersleri Ehl-i Sünnet İtikadı*, (3. Baskı), Ravza Yayınları, İstanbul 2017.

Bolay, Süleyman Hayri, "Akıl" maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* İstanbul 1989, II, 238.

Brink, Van den, Gijsbert - De Ridder, Jeroen - Van Woudenberg, René, "Evrim Teorisinin Epistemik Statüsü", (Çev.: Gülay Parlak) *Kader,* 16 (2), Aralık 2018, 537-563.

Buhârî, Muhammed b. İsmâil Ebû Abdillah, *el-Câmiu's-sahîh*, (Nşr.: Sultaniye baskısı) el-Matbaatü'kübra'l-emîriyye, Bulak 1312.

Coyne, Jerry A., *Evrim Neden Gerçektir*, (Çev.: Hasan H. Başıbüyük), Palme Yayıncılık, Ankara 2016.

Çolak, Ercüment ve Sözen, Mustafa, *Evrim Ders Notları,* y.y., Zonguldak 2009.

Dawkins, Richard, *The Blind Watchmaker*, y.y., t.y.

Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Kitâbü's-Sünne Hadislerle Îmân İlkeleri* (Çeviren ve şerh eden: Mehmet Yaşar Kandemir), Tahlil Yayınları, İstanbul 1440/2019.

Fowler, Thomas ve Kuebler, Daniel, *The Evolution Controversy; A survey of Competing Theories*, Baker Academic, 2007, Scribd.com e-kitap.

Freeman, Scott ve Herron, Jon C., *Evrimsel Analiz*, (2. Baskı), (Çev. editörleri: Battal Çıplak, Hasan H. Başıbüyük, Süphan Karaytuğ, İslam Gündüz), Palme Yayıncılık, Ankara 2009.

Futuyma, Douglas Joel, *Evrim*, (Çeviri editörleri: Aykut Kence, Nihat Bozcuk), Palme Yayıncılık, Ankara 2008.

Gördük, Yunus Emre, "İlk İnsan Nesli Nasıl Devam Etti? Ensest İlişki İddiası Üzerine Eleştirel Bir Analiz", *Usul İslam Araştırmaları Dergisi*, 2018, Sayı:29, 67-96.

Güllüce, Veysel, "İnsan Allah'ın Halifesi midir?", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2001, Sayı: 15, 169-214.

Güllüce, Veysel, *Bilimsel Tefsirde Usûl*, Aktif Yayınevi, Erzurum 2007.

Habenneke, Abdurrahman Hasan el-Meydânî, *el-Akîdetü'l-İslâmiyye ve üsüsühâ*, Dâru'l-kalem, Dımaşk, 1430/2009.

Habenneke, Abdurrahman Hasan el-Meydânî, *Meâricü't-tefekkür ve Dekaiku't-Tedebbür*, Dâru'l-kalem, Dımaşk 1427/2006.

Huggett, Richard John, *Fundamentals of Biogeography*, (2. Baskı), Routledge, Oxfordshire 2004.

İbn Balabân, Emir Alâuddin Ali b. Balabân, *el-İhsân fî takrîbi Sahîh-i İbn Hıbbân* (Tahk. tahriç ve talik: Şuayb el-Arnaût), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1412/1991.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed, *Zâdu'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr* (Tahk. ed-Dâru'ş-Şâmiyye heyeti), ed-Dâru'ş-Şâmiyye, İstanbul, 1443/2021.

İbn Hacer el-Askalânî, *Muhtasar Fethu'l-Bârî* (İhtisar ve notlar: Ebu Suhayb Safa ed-Davvî, Çev. heyet), Karınca&Polen Yayınları, İstanbul 2020.

İbn Kesîr, Ebu'l-fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm* (Tahk. Sami b. Muhammed es-Selâme), Dâru Taybe, y.y. 1420/1999.

İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân* (Tahk. Seyyid Ahmed Sakr), Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1398/1978.

İbn Mâce, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvînî, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi* (Çev. ve şerheden: Haydar Hatipoğlu), Kahraman Yayınları, İstanbul 2012.

Kattân, Mennâ, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1427/2006.

Keeton William T., Gould James L., Gould, Carol Grant, *Genel Biyoloji*, (2. Baskı), (Çev. Editörleri: Ali Demirsoy, İsmail Türkan, Ertunç Gündüz), Palme Yayıncılık, Ankara 2003.

Keşmîrî, Muhammed Enverşâh, *Feydu'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî* (Tahk. Muhammed Bedr Âlem el-Mîrathî), Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1426/2005.

Kiziroğlu, İlhami, *Genel Biyoloji Canlılar Bilimi*, (7. Baskı), Okutman Yayıncılık, Ankara 2010.

Kratz, Rene Fester, *Biology for Dummies*, (3. Baskı) (scribd.com e-kitap), John Wiley & Sons Inc., New Jersey 2017.

Kurtubî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân* (Tahk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî), Dâru'r-Risâleti'l-âlemiyye, Dımaşk 1433/2012.

Kurtubî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân* (Tahk. Ahmed el-Berdûnî ve İbrahim Itfiyyiş), Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye, Kahire 1384/1964.

Luskin, Casey, "Evolutionary Models of Palaeoanthropology, Genetics and Psychology Fail to Account for Human Origins: A Review" (ed. Frederik Van Niekerk ve Nico Vorster), *Science and Faith in Dialogue,* içinde, ss. 243-281, AOSIS Books, Cape Town 2022,

Luskin, Casey, "Universal Common Descent: A Comprehensive Critique", (ed. J. P. Moreland- Stephen C. Meyer- Christopher Shaw- Ann K. Gauger and Wayne Grudem), *Theistic Evolution a Scientific Philosofical and Theological Critique,* içinde, Kitap Yayınevi, Crossway 2017, scribd.com e-kitap.

Mader, Silvia S. ve Windelspecht, Michael, *General Biology,* Mc Graw Hill Education, 12. Baskı, New York 2016.

Mağnîsâvî, Ebü'l-Müntehâ Ahmed b. Muhammed, *Şerhu'l-Fıkhi'l-ekber* (Tahk. Dâru's-Sirâc), Dâru's-Sirâc, İstanbul 1439/2018.

Mahallî, Celâleddin ve Süyûtî, Celâleddin, *Celâleyn Tefsiri Tercümesi* (Çev.: Hüsameddin Vanlıoğlu, Fatih Kalender, Emin Ali Yüksel), İsmailağa Yayınevi, İstanbul 2022.

Malik, Shoaib Ahmed, *Gazzâlî ve Modern Evrim Paradigması* (Çev. Mehmet Bulgen), Albaraka Yayınları, İstanbul 2024.

Malik, Shoaib Ahmed, *Islam and Evolution Al-Ghazālī and the Modern Evolutionary Paradigm,* Routledge, New York 2021.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân,* (thk. Ahmed Vanlıoğlu, Mehmed Boynukalın, Ertuğrul Boynukalın, Hatice Boynukalın, Halil İbrahim Kaçar, Murat Sülün, Ali Haydar Ulusoy, Mustafa Yavuz, Murteza Bedir, Muhammed Masum Vanlıoğlu, Abdullah Başak), Dâru'l-mîzân, İstanbul 2005-2011.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (Çev. Bekir Topaloğlu, Kemal Sandıkçı, Yunus Vehbi Yavuz, Fadıl Aygan, İbrahim Tüfekçi, Mehmet Erdoğan), Ensar Neşriyat, İstanbul 2017-2019.

Mayr, Ernst, *Biyoloji Budur Canlı Dünyanın Bilimi,* (Çev.: Afife İzbırak), Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara 2008.

Muînî, Muhammed b. Hasan, *Levâmiu'l-burhân ve kavâtıu'l-beyân fî meâni'l-Kur'ân* (Tahk. Sefer Hasanov), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019.

Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-sahîh*, Dâru't-tıbâati'l-âmire, y.y. 1329.

Nesefî, Ebu'l-Berekât, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakaiku't-te'vîl*, (Molla Musa el-Celâlî, *Hâşiyetu'l-vâdıhu'l-mesâlik alâ Tefsîri'l-medârik* içinde), Dâru'r-Ravda, İstanbul 2019.

Nesefî, Ebu'l-Berekât, *Nesefi Tefsiri* (Çev. Harun Ünal, Şerafettin Şenaslan, Ömer Faruk Haznedaroğlu), Ravza Yayınları, İstanbul, tarih yok.

Nevevî, Ebû Zekeriyya Yahya b. Şeref, *Peygamberimizden Hayat Ölçüleri Riyâzü's-Sâlihîn* (Çeviren ve şerh eden: Mehmet Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan, Raşit Küçük), Erkam Neşriyat Kampanya Kitapları, İstanbul 1434/2013

Osmânî, Muhammed Takî, *Tekmiletu Fethi'l-Mülhim bi-Şerhi Sahîh-i Müslim*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1427/2006.

Râgıb, Ebü'l-Kâsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân* (Tahk. Safvân Adnân Dâvûdî), Dâru'l-Kalem/ed-Dâru'ş-Şâmiyye, Dımaşk/Beyrut 1412.

Râgıb, Ebü'l-Kâsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân* (Tahk. Safvân Adnân Dâvûdî), Dâru'l-Kalem/ed-Dâru'ş-Şâmiyye, Dımaşk 1430/2009.

Râgıb, Ebü'l-Kâsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal el-İsfahânî, *Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü* (Çev. Yusuf Türker), Pınar Yayınları, İstanbul 2018.

Râzî, Fahruddîn, *Mefâtîhu'l-ğayb*, (thk. Yok), Dâru'l-fikr, y.y., 1401/1981.

Sâbûnî, Ebû Muhammed Nûruddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr, *el-Bidâye fî usûli'd-Dîn Mâtürîdiyye Akaidi* (çev. Bekir Topaloğlu), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.

Sâbûnî, Muhammed Ali, *en-Nübüvve ve'l-enbiyâ'*, Mektebetü'l-Ğazâlî, Dımaşk 1405/1985.

Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-tefâsîr,* el-Mektebetü't-tevfîkıyye/Dâru's-Sâbûnî, y.y. 2017.

Sarper, Fatih Buğra, *Teistik Evrim Düşüncesinin Bilim Felsefe ve İslam'ın Delilleriyle Eleştirisi*, Aktaş Yayıncılık, İstanbul, tarih yok.

Selçuk, Büşra, *Evrim Teorisinin Epistemik Statüsü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2022

Seyyid, Ahmed, *Eleştirel Düşünce*, (Çev.: Mehmet Ali Kılınç), Beka Yayınları, İstanbul 2023.

Sezen, Melikşah, *Eşref-i Mahlûkâtı Anlamak*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2021.

Sifil, Ebubekir, *Sana Dinden Sorarlar*, Rıhle Kitap, İstanbul 2022.

Strobel, Lee, *Hani Tanrı Ölmüştü* (Çev.: Sare Levin Atalay, Reşit Şahin), Ufuk Yayınları, İstanbul 2013.

Şenocak, İhsan, *Hitâbu'l-Hak Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, Hüküm Kitap, 2024 İstanbul

Taberî, İbn Cerîr, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân* (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî), Dâru Hicr, 1. Baskı, Kahire 1422/2001.

Takım, Kasım, "Evrimci Görüşün Körelmiş Organ Yanılgısı", *Bilimin Işığında Evrim Görüşünün Sorgulanması ve Yaratılış Sempozyum Kitabı* (Haz. Âdem Dursun vd.) içinde Erzurum 2019, 165-172.

Talat, Heysem, *Besâir*, y.y., t.y.

Tânevî, Eşref Ali, *el-İntibâhâtü'l-müfîde fî halli'l-iştibâhâti'l-cedîde* (Arapçaya çev. Nurulbeşer Muhammed Nurulhak), Mektebetu câmiatu Dârululûm Karaçi, t.y., y.y.

Taslaman, Caner, *Evrim Teorisi Felsefe ve Tanrı*, İstanbul Yayınevi, İstanbul 2007.

Taslaman, Caner, *Evrim Teorisi Felsefe ve Tanrı*, (20. Baskı), İstanbul Yayınevi, İstanbul 2016.

Teftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer, *Şerhu'l-akâidi'n-nesefiyye*, İdâratu's-Sıddîk Dâbil, Gucerat 1439/2018.

Teftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer, *Şerhu'l-akâidi'n-nesefiyye*, (thk. Üstaz Ali Kemal), Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, Beyrut t.y.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmiu'l-kebîr*, Dâru't-ta'sîl, Kahire 1437/2016

Ülker, Mustafa, "Bir Âyetin Tefsiri Sadedinde Âdem Babamızın Yaratılışı, Havvâ Vâlidemizin Yaratılışı ve İnsan Neslinin Çoğalması", *Modernist Zihniyete Karşı Ehl-i Sünnet Müdafaası,* (449-522), Dirâyet Kitaplığı, İstanbul 2017.

Yakıt, İsmail, "Kur'an'da Hz. Adem", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, Sayı: 6, 1-18.

Yakıt, İsmail, "Kur'an'da İnsanın Yaratılışı ve Evrimi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, Sayı: 5, 1-16.

Zeryûh, Muhammed b. Ferîd, *el-Muâradâtü'l-fikriyyetü'l-muâsıra li ehâdîsi's-Sahîhayn dirâse nakdiyye*, Merkezü Tekvîn li'd-dirâsât ve'l-ebhâs, Londra 1441/2020.

Zuhaylî, Vehbe, *et-Tefsîru'l-münîr fi'l-akîde ve'ş-şerîa ve'l-menhec*, Dâru'l-fikri'l-muâsır, Beyrut 1411/1991.

İNTERNET KAYNAKLARI

Access Research Network, https://www.arn.org/dialogues/9b.html, "What Is Darwin's Disclaimer (and what did he mean by "opposite conclusions")?", Erişim tarihi: 24.10.2023.

Access Research Network, https://www.arn.org/origins/GRAPHICS-CAPTIONS/sub3.html, "Conflicts Between Darwinian Theory and Natural History" Erişim tarihi: 24.10.2023.

Allahverdi, Hüseyin, https://www.youtube.com/watch?v=_fjX_myWd8s "Ara form yoksa Evrim yoktur! / If there is no intermediate form, there is no Evolution!", Erişim tarihi: 25.10.2023.

Anatomy and Embryology, https://link.springer.com/article/10.1007/s004290050082 "There is no highly conserved embryonic stage in the vertebrates: implications for current theories of evolution and development" Erişim tarihi: 21.10.2023.

Boğaziçi Üniversitesi İslam Araştırmaları Kulübü, https://www.youtube.com/watch?v=eQnSdocnUXk&t=1s "Neo-Darwinistik Evrim ve İslam - İbrahim Çağrı Kurt" Erişim tarihi: 14/03/2024

Britannica, https://www.britannica.com/animal/whale "killer whale (Orcinus orca)", Erişim tarihi: 05.11.2023.

Britannica, https://www.britannica.com/science/Cambrian-explosion, "Cambrian explosion", Erişim tarihi: 23.10.2023.

British Geological Survey, https://www.bgs.ac.uk/discovering-geology/fossils-and-geological-time/fossils/ "Discovering Geology — Fossils and geological time" Erişim tarihi: 18.09.2023.

Buggs, Richard, https://richardbuggs.com/2018/07/14/how-similar-are-human-and-chimpanzee-genomes/ "How similar are human and chimpanzee genomes?" Erişim tarihi: 23.10.2023.

Discovery Institute, https://www.discovery.org/a/19001/ "Human Evolution and Common Ancestry: Following The Evidence" Erişim tarihi: 22.10.2023.

Discovery Institute, https://www.discovery.org/a/3935/#text1 "What do Modern Textbooks Really Say about Haeckel's Embryos?" Erişim tarihi: 04.11.2023

Doğanay, https://www.ummetedoganay.com/fosiller-evrimi-mi-destekliyor, "Fosiller Evrimi mi Destekliyor?", Erişim tarihi: 24.10.2023.

Doko, Enis https://www.youtube.com/watch?v=XiUpm3B7rXE&t=2869s "Retrovirüsler ve Evrim: Panzehir'e Cevap| Enis Doko & Selen Fettahoğlu" Erişim tarihi: 14.03.2024.

Evolution News, https://evolutionnews.org/2009/05/the_myth_of_vestigial_organs_a/ "The Myth of Vestigial Organs and Bad Design: Why Darwinism Is False", Erişim tarihi: 14.09.2023.

Evolution News, https://evolutionnews.org/2011/03/venter_vs_dawkins_on_the_tree_/ “Venter vs. Dawkins on the Tree of Life — and Another Dawkins Whopper” Erişim Tarihi: 22.10.2023.

Facebook, https://www.facebook.com/eyadqunaibi “الدكتور إياد قنيبى الصفحة الرسمية” Erişim tarihi: 03.09.2024.

Fetva Meclisi, https://fetvameclisi.com/fetva/hocalarimiz-evrim-konusunu-acikliyor-etkilenmekten-korkuyoruz “Hocalarımız Evrim konusunu açıklıyor, etkilenmekten korkuyoruz…”, Erişim tarihi: 19.10.2024.

Fetva Meclisi, https://fetvameclisi.com/fetva/hz-ademin-yedigi-yasak-meyve-nedir “Hz. Âdem’in yediği yasak meyve nedir?” Erişim tarihi: 14/03/2024.

Fetva Meclisi, https://fetvameclisi.com/fetva/muslumanin-evrim-teorisine-bakis-acisi “Müslüman’ın Evrim Teorisine Bakış Açısı”, Erişim tarihi: 19.10.2024.

Fetva Meclisi, https://fetvameclisi.com/fetva/saygidan-birine-secde-etmek-caiz-mi “Saygıdan Birine Secde Etmek Caiz mi?” Erişim tarihi: 09.06.2024.

Güncel Kelam: Din-Felsefe-Bilim Üzerine Konuşmalar, https://www.youtube.com/watch?v=pj6cKJzbXTg&t=2424s “59/1 Felsefe ve Bilim Açısından Evrim Teorisi - Enis Doko - Ömer Türker - Güncel Kelam Tartışmaları” Erişim tarihi: 14.03.2024.

Hocaoğlu, Yakup, https://telif.ismailaga.org.tr/6-gunde-yaratmak-ne-demek “’6 Gün’de Yaratmak Ne Demek?” Erişim tarihi: 07.01.2024.

İsmailağa Telif ve Araştırma Merkezi, https://telif.ismailaga.org.tr/birinci-kaide-bir-seyi-anlayamamak-o-seyin-yokluguna-delalet-etmez “Birinci Kaide: Bir Şeyi Anlayamamak, O Şeyin Yokluğuna Delalet Etmez el-İntibâhât -2”, Erişim Tarihi: 03.09.2023.

İsmailağa Telif ve Araştırma Merkezi, https://telif.ismailaga.org.tr/evrim-teorisi-ve-islam-1 “Evrim Teorisi ve İslam -1-” Erişim tarihi: 29.06.2024.

İsmailağa Telif ve Araştırma Merkezi, https://telif.ismailaga.org.tr/evrim-teorisi-ve-islam-7 “Evrim Teorisi ve İslam -7- (Son)”, Erişim tarihi: 19.10.2024.

Khan Academy, https://www.khanacademy.org/science/biology/her/evolution-and-natural-selection/a/lines-of-evidence-for-evolution “Evidence for evolution” Erişim tarihi: 22.10.2023.

Khan, Nazir ve Qadhi, Yasir, https://yaqeeninstitute.org/read/paper/human-origins-part-1-theological-conclusions-and-empirical-limitations “Human Origins - Part 1: Theological Conclusions and Empirical Limitations”, Erişim tarihi: 05.09.2024.

Klinghoffer, David, https://evolutionnews.org/2020/11/as-science-frauds-go-haeckel-beats-piltdown-man/ “As Science Frauds Go, Haeckel Beats Piltdown Man” Erişim Tarihi: 21.10.2023.

Kuneybî, İyad, https://www.youtube.com/watch?v=4-8hu6Tmi4k , “ رحلة اليقين ٢٨: من سرق المليون؟” Erişim tarihi: 25.10.2023.

Kuneybî, İyad, https://www.youtube.com/watch?v=6z2tWVBCdIg&list=PL56IcDjrf3YJr__TEOJ2UOv3jCzht1_ yc&index=37 “ رحلة اليقين٣٣: الغشاش - التشابه الجينومي بنسبة ٩٩٪ مع الشامبنزي حسب خرافة نظرية التطور” Erişim tarihi: 22.10.2023.

Kuneybî, İyad, https://www.youtube.com/watch?v=b6Qb-37YP7M&list=PL56IcDjrf3YJr__TEOJ2UOv3jCzht1_yc&index=31 “ رحلة_اليقين ٢٧: خاطبهم كأطفال - الدكتور إياد قنيبي” Erişim tarihi: 04.09.2024.

Kuneybî, İyad, https://www.youtube.com/watch?v=syJw8TjFi_U&list=PL56IcDjrf3YJr__TEOJ2UOv3jCzht1_yc&index=28 “ رحلة اليقين ٢٣: في سبيل الخرافة - رحلة الفشل في محاولة إيجاد دليل على نظرية التطور” Erişim tarihi: 05.11.2023.

Kuneybî, İyad, https://www.youtube.com/watch?v=yJKBEKVWfYI “ رحلة اليقين ٤٤: من يدعم بقاء "نظرية التطور"؟” Erişim tarihi: 04.09.2024.

Kuneybî, İyad, https://www.youtube.com/watch?v=zZK54TWUPss&t=11s “ ترقية أخيكم إياد قنيبي إلى رتبة أستاذ دكتور "بروفيسور"” Erişim tarihi: 03.09.2024.

Kuneybî, İyad, https://www.youtube.com/watch?v=-o1ZnCqmHZ0 “ رحلة اليقين ٢٢: عنزة و لو طارت - خرافة نظرية التطور المعدلة” Erişim tarihi: 14.09.2024.

Luskin, Casey, https://evolutionnews.org/2019/09/waste-not-research-finds-that-far-from-junk-dna-ervs-perform-critical-cellular-functions/ “Waste Not: Research

Finds that ‘Far from Junk DNA,’ ERVs Perform ‘Critical Cellular Functions’”, Erişim tarihi: 15.03.2024.

Luskin, Casey, https://evolutionnews.org/2020/11/more-just-so-rafting-stories-thiime-dinosaurs/ “More Just-So Rafting Stories: This Time, Dinosaurs” Evolution News, Erişim tarihi: 15.10.2023.

Luskin, Casey, https://evolutionnews.org/2021/07/junk-no-longer-paper-reports-endogenous-retroviruses-are-integral-and-important-components-of-immune-responses/ “Junk No Longer: ERVs Are “Integral” and “Important Components” of Immune Responses” Erişim tarihi: 15.03.2024.

McLatchie, Jonathan, https://evolutionnews.org/2011/05/do_shared_ervs_support_common_/ “Do Shared ERVs Support Common Ancestry?” Erişim tarihi: 15.03.2024.

McLatchie, Jonathan, https://evolutionnews.org/2011/05/revisiting/ “Revisiting an Old Chestnut: Retroviruses and Common Descent (Updated)” Erişim tarihi: 15.03.2024.

McLatchie, Jonathan, https://uncommondescent.com/intelligent-design/fairbanks-continues-to-support-common-ancestry-with-cherry-picked-data-and-fails-to-disclose-all-relevant-facts/ “Fairbanks Continues To Support Common Ancestry With Cherry Picked Data And Fails To Disclose All Relevant Facts” Erişim tarihi: 15.03.2024.

National Library of Medicine, https://www.ncbi.nlm.nih.gov/Taxonomy/taxonomyhome.html/index.cgi?chapter=cgencodes “The Genetic Codes” Erişim tarihi: 22.10.2023.

Nature Reviews Genetics, https://www.nature.com/articles/nrg2386 “Horizontal gene transfer in eukaryotic evolution” Erişim tarihi: 14.03.2024.

Nature, https://www.nature.com/articles/d41586-022-00142-2#:~:text=The%20general%20idea%20is%20that,frequency%20everywhere%20in%20the%20genome.&text=However%2C%20when%20we%20look%20at,This%20is%20because%20of%20selection. “Why mutation is not as random as we thought”, Erişim Tarihi: 12.03.2024.

Nature, https://www.nature.com/articles/s41586-021-04269-6 “Mutation bias reflects natural selection in Arabidopsis thaliana”, Erişim tarihi: 12.03.2024.

NCSE National Center for Science Education, https://ncse.ngo/meanings-evolution “Meanings of ‘evolution’”, Erişim tarihi: 18.09.2023.

Ocak, Mahir E., https://bilimteknik.tubitak.gov.tr/makale/merak-ettikleriniz-yeryuzunde-kac-tur-canli-vardir#:~:text=Yery%C3%BCz%C3%BCnde%20ya%C5%9Fayan %20canl%C4%B1%20t%C3%BCrlerinin%20say%C4%B1s%C4%B1,ile%20bir%20trilyon%20aras%C4%B1nda%20de%C4%9Fi%C5%9Fiyor. “Merak Ettikleriniz - Yeryüzünde Kaç Tür Canlı Vardır?” Erişim tarihi: 14.03.2024.

Qunaibi, Eyad, https://www.youtube.com/watch?v=xCyOwoCzpbo&list=PLPqH38Ki1fy3EB-8xmShVqpbQw99Do2B-&index=37 “Your Tail That You Know Little About! | Episode #32 | Journey of Certainty” Erişim tarihi: 21.10.2023.

Panzehir, https://www.youtube.com/watch?v=SUhP8hE6NBs&t=5301s “Enis Doko'nun Panzehir'e Cevap Videosuna Reddiye – 1” Erişim tarihi: 15.04.2024.

Panzehir, https://www.youtube.com/watch?v=UWw1oxxLO5M&t=2s “Enis Doko'nun Panzehir'e Cevap Videosuna Reddiye – 2” Erişim tarihi: 15.04.2024.

Rana, Fazale, https://reasons.org/explore/publications/articles/nonrandom-mutations-scramble-the-case-for-common-descent?_gl=1%2Afojdax%2A_ga%2AMTkwNjMzNjQwNC4xNzA5NTQ5NzM2%2A_ga_LYPS82V3ZM%2AMTcxMDUwNTYyOS4yLjAuMTcxMDUwNTYzNC41NS4wLjA. “Nonrandom Mutations Scramble the Case for Common Descent” Erişim tarihi: 15.03.2024.

Reasons to Believe, https://www.youtube.com/watch?v=xh21-K91V3c&t=402s “What About Transitional Forms?”, Erişim tarihi: 04.03.2024.

Sarper, Fatih Buğra, https://fatihbugrasarper.com/biyocografya-ve-evrim/ “Biyocoğrafya ve Evrim”, Erişim tarihi: 15.10.2023.

Sarper, Fatih Buğra, https://fatihbugrasarper.com/ortak-ata-ve-embriyoloji/ “Ortak Ata ve Embriyoloji”, Erişim Tarihi: 21.10.2023.

Science Daily, https://www.sciencedaily.com/releases/2011/08/110823180459.htm "How many species on Earth? About 8.7 million, new estimate says" Erişim tarihi: 14.03.2024.

Science Daily, https://www.sciencedaily.com/releases/2022/01/220112121512.htm "Study challenges evolutionary theory that DNA mutations are random", Erişim Tarihi: 12.03.2024.

Science Live, https://www.livescience.com/non-random-dna-mutations#:~:text= New%20study%20provides%20first%20evidence%20of%20non%2Drandom%20mutations%20in%20DNA,-News&text=This%20goes%20against%20one%20of,of%20the%20theory%20of%20evolution.&text=Genetic%20changes%20that%20crop%20up,of%20the%20theory%20of%20evolution. "New study provides first evidence of non-random mutations in DNA", Erişim Tarihi: 12.03.2024.

Talaat, Haitham, https://www.youtube.com/watch?v=eIByEC7EoPM د. هيثم طلعت "İnsanlar Maymunlardan mı Evrimleşti? Evrim: Sonuç olarak", Erişim Tarihi: 12.03.2024.

TDK, *Güncel Türkçe Sözlük,* https://sozluk.gov.tr/ Erişim Tarihi: 21.10.2023.

Türkiye Klinikleri, https://www.turkiyeklinikleri.com/article/tr-icimizdeki-virusler-insan-endojen-retrovirusleri-ve-psoriazisle-iliskileri-54220.html "İçimizdeki Virüsler: İnsan Endojen Retrovirüsleri ve Psöriazisle İlişkileri" Erişim tarihi: 14.03.2024.

Ucmp.berkeley.edu, https://ucmp.berkeley.edu/mammal/artio/artiodactyla.html, "Introduction to the Artiodactyla" Erişim tarihi: 04.05.2024.

Understanding Evolution https://evolution.berkeley.edu/examples-of-analogies/jaws-versus-flipper/, "Examples of analogy" Erişim tarihi: 04.05.2024.

Understanding Evolution, https://evolution.berkeley.edu/examples-of-analogies/squirrels-and-sugar-gliders/ "Examples of analogy" Erişim tarihi: 04.05.2024.

Ustabaş, Gizem, https://www.bezelyedergi.net/post/s%C4%B1%C3%A7rayan-genlerimiz-transpozonlar "Sıçrayan Genlerimiz: Transpozonlar" Erişim tarihi: 14.03.2024.

Üsküdar Üniversitesi, https://www.youtube.com/live/c264CAVVRrg "VIII. Uluslararası, Bilimler Işığında Yaratılış Kongresi 1. Gün Öğleden Sonraki Oturum" Erişim tarihi: 02.11.2024.

Wikimedia Commons, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Haeckel_drawings.jpg "File: Haeckel drawings.jpg" Erişim Tarihi: 14.03.2024.

Woese, Carl R., https://www.pnas.org/doi/10.1073/pnas.132266999#sec-4 "On the Evolution of cells", Erişim Tarihi: 14.10.2023.

Youtube, https://www.youtube.com/@eyadqunaibi "الدكتور إياد قنيبي - القناة الرسمية" Erişim tarihi: 03.09.2024.

Yönet, Ayşe Merve, https://www.youtube.com/watch?v=Tuve0I9rRzA&t=213s "Evrim Hezeyanları 1- Psödogenler" Erişim tarihi: 15.03.2024

Yönet, Ayşe Merve, https://www.youtube.com/watch?v=KHw9rrifFfs&t=1s "Evrim Hezeyanları - 3: Retrovirüsler" Erişim tarihi: 15.03.2024.

الباحثون المسلمون, https://www.youtube.com/watch?v=Kc1Ka8zPyoM " فيديو يفضح وهم التشابه الجيني بين الإنسان والشيمبانزي وطرق قياس التشابه" Erişim tarihi: 25.01.2023.

جامعة جرش: http://www.jpu.edu.jo/jpu/images/resumes/lecturers/a3f8ce4cd533.pdf "CURRICULUM VITAE" Erişim tarihi: 03.09.2024.

موسوعة التفسير الموضوعي, https://modoee.com/show-book-scroll/225?q=%D8%A7%D8%AF%D9%85#footnote-152-backlink " آدم عليه السلام" Erişim tarihi: 13.03.2024.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Hasan Can ATEŞ
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller	Arapça, İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	